

НІНА
БІЧУЯ
*
ПОВІСТІ

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«КАМЕНЯР»
1978

В нову книгу Нини Бичун вошли три повісті. «Белая Вила» — философское произведение о Лесе Украинке. «Ковер на три цветка» и «Чистотел» — взволнованный рассказ о нашем современнике, о рабочих оновленного Львова. Писательница поднимает вопросы долга перед обществом, единства гражданских и личных интересов.

Б 4702590200—043 45—78
М214(04)—78

© «Каменяр», 1978

КИЛИМ НА ТРИ КВІТКИ

Зміна красвиду, облич та настроїв народила таку радісну й рятівну просвітленість, аж боязко було обі-рвати її різким рухом, надто голосним словом чи просто сміхом...

Позбавлена декоративності лагідна природа при-ймала людину в себе і не відпускала її на мить, як музика не відпускала танцюристів, тримаючи їх про-тягом святкового дня в незмінному стані щасливого збудження.

Природа дозволяла торкатись усього й на землі, і в серці, дозволяла усвідомлювати, що нема дрібного й великого, білого й чорного, а є непорушна єдність усього з усім, і я починала поволі розрізняти навіть, про що грала мідна музика, підтримувана упертим барабаном, і над чим розмірковували старі вітряки. Вітряків стояло там два... три... чотири... може й біль-ше, та вони були не всі видимі оку, бо відступили кудись далеко за нагорби, залишивши біля села кіль-кох, схожих на мандрівників у роздумі — чи не по-проситись на нічліг он у ту крайню хату й випити там склянку смачного саморобного вина, заївши його бриндзою. Ще можна було б порівняти вітряки з вар-товими, яких поставили тут хтозна-як давно й хто-зна-що охороняти, а потім забули прислати когось на зміну, і вони, виконуючи свій одвічний обов'язок, сто-ятимуть так завжди.

Можна б їх було порівняти і з межовими знаками, що відділяли село від решти світу, — далі починалася зорана земля та неглибокі балки і яри, на дні яких

росли верби і тонесенькі пасма вербових гілок невпинно ворухнулися на осінньому вітрі. Пасма були рудавапрозорі, і від їх прозорості ще чорнішою виглядала масна, щедра земля, готова навіть камінь оживити в своєму лоні.

І чим вище вибиралося по небу сонце, тим ласкавішою ставала земля, гарячою й аж наче паруючою в осінньому приморозку, і здавалось, що вітряки, й верби, й усе село, підсвічені легеньким саявом, стають тендітні й прозорі.

Село було трохи розкидане, так, наче кожен закладав оселю, не думаючи спершу про сусідство, але потім поміж хатами розрослися сади, зв'язали їх до купи й породили надійну єдність.

Один із таких садків спускався пологим пагорбом до вузької чи то річечки, чи то джерельця з каламутною по осені водою, з човенцями пересохлого й опалого листя, з тихим і ласкавим плюскотінням дрібних хвиль. Сад уже позбувся тасмничої літньої зеленості, і навіть осіння різнобарвність покинула його; дерева стояли майже зовсім оголені, лиш де-не-де кущами чи самотою тремтіли на гілках листки і вітер смикав, обдирав їх, наче дратувався з такої непотрібної упертої негідності часові.

Зате земля вся була вистелена густо, барвисто, і долі лежали ще чомусь не зібрані зеленкуваті яблука, біляста паморозь заснувала їх, і під ногами потріскувало, тоненько й наче звіддалік листя, прибиті раннім морозцем, на який чатувало сонце, випростовуючи між стовбурами яблунь, грушевих та абрикосових дерев голубувате проміння. Найвиразнішою плямою у передзимовому самозаспокоєнні саду була рухлива грудочка — жовта синиця.

Пара дятлів довбала кору, вертячи туди-сюди білими голівками, у струмку стріпували білими крилами качки, пахло тим найдивовижнішим у світі за-

пахом, яким насичений дим паленого сухого листя пізно восени, а на тоненькій гілочці молодого грушевого дерева, тягнучи ту гілочку вниз важким тягарем, висіла остання груша, і я, майже каючись за здійснене святотатство, зняла плід з дерева й надкусила. Рот наповнився холодним і терпким присмаком, груша була ледь приморожена і від того якась особливо пахуча й соковита.

У саду найжено й сумно стояв погаслий, ще не прикритий на зиму трояндовий кущ, а білі та брунатно-цеглясті хризантеми, наче анітрохи не підвладні холоду й незаперечності осені, світилися понад сірувато-зеленим дощаним парканом, як зайшли гості в цьому позбавленому яскравості сплетінні стовбурів, гілок і сонячного проміння; на лаві ж під парканом стояли й лежали глиняні глечики, витонченість форми брунатність кольору наближала їх до свіжої краси хризантем. Хотілося зрізати кілька квіток на високих тонких стеблах, поставити їх у глечик, внести до хати трохи тієї осінньої неповторності...

Упродовж кількох годин я спостерігала землю здалека, зблизька й зовсім зблизька, притулившись долонями до неї так тісно, що, здавалось, нас уже не можна буде роз'єднати. Я дивилася на неї з круглого, як пташине око, вікна літака, і вона перехилилася, гоїдалася і знову випростовувалася, кольори на ній різно й різко розмежовувалися і знову зливалися в один коричнювато-зелений потік, потім вона миготіла мені назустріч і повз мене, повз набитий людьми автобус і знову ж дозволяла оглянути себе майже впритул, коли окремі деталі стали доступними зорові і можна було лягти на притолочену осінню траву й придивитись до землі отак, лежачи, коли вона швидко насувається просто на тебе, на облюбований тобою навдивовижку теплий, вигрітий рештками сонячних променів клантик простору, насувається з усіма

своїми містами, селищами, погаслими й розквітливими кущами троянд, старими вітряками, поїздами, грушевими деревами, усіма сущими на ній спогадами й надіями, зі своїм упертим і невідступним запитанням, вимогливим і постійним — а пощо ж ти є, пощо ти топчешся по моєму тілу, пощо ти перебуваєш день нинішній і вступаєш у завтрашній?

Хтось про когось сказав: він став поетом, бо на математика йому забракло фантазії. То, може, і я усього лише через брак належної дози фантазії узялася до літератури, і тому тепер так смертельно мучуся, намагаючись зрозуміти: хто, коли і як уповноважив і мене до цього, хто дав мені право творити своєю мізерною уявою якийсь власний світ або ж намагатися відтворити існуючий? Хто дав мені право говорити й промовляти за когось, виповідати чужі радощі й сумувати чужими печалями, й здогадуватися про чужі думки й почуття, й приписувати комусь свої власні наміри, і як мені збагнути, де я, а де світ, де я кінчаюсь і де починається вигадане чи сотворене мною, і де воно стикається зі світом існуючим?

І тому так важко заздрю тим, кому вистачило фантазії стати математиком, зайнятися справою, результати якої відчутні й матеріальні, і перестас бути для мене потіхою веселе запевнення Сірано де Бержерака, ніби удвічі прекрасніше те, що не приносить видимої користі. Бо ніби що за хосен з тієї сотні списаних словами білих сторінок паперу й одної-двох думок, котрих, може, ніхто й не закріпив у плутанині фраз?..

...Звечоріло, і небо потемніло, стало чорним, як сама земля, а земля поглибшала, мов дно колодязя, хтось вимовив: он скільки зірок повтикало у небо, — а невтомні музика на широкому майдані враз утомилася, обірвали гру і звільнили врешті танцюристів,

розірвалося коло й випустило тих, хто все ще не міг спинитися, кого далі вів ритм і змушував рухатися шалено швидко, і тоді музики рушили зі своїми інструментами уздовж темної, майже невидимої дороги, де їм присвічували тільки відблиски місяця на мідних трубах, рушили один за одним і, як з великої ласки, знову оживили й понесли за собою мелодію, уже захрипшу й утомлену, а також повели танцюристів — молодих хлопців, які, поклавши руки один одному на плечі, рухалися колом у танці вздовж дороги, і в тих же відблисках міді й місяця чорними тінями вихилялися їхні гнучкі постаті, злітали високо й легко над землею довгі неструджені ноги; це був останній, прощальний танок парубків, настільки буйний і незаперечно парубочий, що дівчата мусили посторонитися, забрати геть свої розпашілі гарячі обличчя, губи й руки, мусили дати парубкам волю й право на той танок; діти, й дорослі, й старі йшли услід за танцем, покрикували й погейкували, підхльоскуючи вигуками парубків по довгих ногах, поведіваючи невтримний рух і темп.

У хаті під від жару здавалася червоною і ніби пливла в гарячому повітрі, ще більше розігрітому людським диханням, голосами, музикою, що все звучала й звучала, хоча музики давно відклали інструменти: принадував запах святкових страв, серед яких пекучий перченою гостротою борщ і льодянистий холодець займали не менш почесне місце, аніж власноручно випечений до свята в кожній хаті високий і пухкий білий хліб й горілка; чорнооке хлоп'ятко тоненьким голоском виводило понад гамором якусь дитячу пісеньку, в якій не розпізнати було ані слів, ані мелодії, і гамір дорослих голосів замовкає, малому серед старших вільно так мало й так багато водночас, його будуть слухати мить, але на ту мить в кожному ворухнеться щось добре, та мить заронить у кожне

серце світлу святковість і невизначний спогад про власне досить давнє малолітство.

Стара жінка виймає зі скрині величезний килим, який тут називають скорцою, — показати людям: скорця важка й чорна, чорнота її глибока, як чорнота землі, і на чорноті — червоні квіти, великі, палахкотливі, як пригасаючий жар, і поміж червонню — заспокоїливий колір зелені, свіжого листа, якому дає життя чорна земля. Це таке розкішно-святкове видо-вище для ока, що аж примружуєшся, вбираючи в себе красу тої старовинної скорці, того дива, — і тепер уже добре розумієш, що люди тут не бояться чорного кольору, бо він для них не знак печалі, а знак землі, на якій вони живуть, і тому так беззастережно малюють у чорне зовнішні стіни будинків, полишаючи місце для блакитних дверей, зеленого причілка й для білих різьблених з дерева ґраток на вікнах, тому так натхненно кладуть на тло скорці червоне й зелене. Скорці колись і не думали пускати на продаж — то були тільки весільні дарунки дочкам і невісткам, празникове убрання стін — уздовж усієї хати, на білих стінах. Найтрудніше зробити скорцю на три квітки, коли мотив розкритої, з гарячими червоними пелюстками троянди повторюється тричі на чорному тлі килима. Довгими зимовими вечорами, від осені аж до весни, тчеться така скорця.

Хтось із родичів нашого приятеля-літератора, в родинну хату якого ми цілим гуртом приїхали зі Львова, — хтось із родичів сказав, обіймаючи широко розпростертими долонями й чорнооке хлоп'я з його пісеньками, і застільні балачки, а також і буденні справи, й буденну роботу, про яку не забували на свято, і парубочий танок посеред ночі, і чарівну скорцю на три червоні квітки, і всю чорну землю, — хтось докірливо й нагадуюче сказав: а ти ж про це ще не написав, — слова були звернені до мого товариша,

ніби той, хто говорив, і його односельчани вислали колись давно хлопця у світи, аби він розповідав і нагадував світові про них, і тепер докоряли, що не все ще розказано, і я раптом забажала, щоб докір торкнувся й мене самої, і я позаздрила товаришеві, що так звернувся до нього, потім з відкритою на цей тон і докір душею чула ті ж слова й ту ж інтонацію від багатьох інших у селі, й мені без міри хотілось, щоб хтось голосно заговорив так про мене, щоб хтось дорікнув, порадувавши своєю вірою у те, що розповідати можна про все, як можна зорати навіть безплідну землю й змусити її родити хліб.

Село і люди, які прийняли нас так, наче чекали віддавна й тепер страшенно раділи, що ми врешті з'явилися і вони можуть виказати нам своє добре ставлення до кожного з нас, ті люди, які частували нас вином і бриндзою, і хлібом, показували розкішні скорці, — усе це близьке моему колезі, бо він родом звідси і йому належить писати про те, а земляки чекають саме від нього, аби він написав.

Та вже коли писання — і моє ремесло, то чи ж не вільно мені той людський докір узяти й на власний карб і не випитувати, хто дає мені право говорити за когось і про когось, бо ж те право, напевно, могло прийти у момент, коли почулося чиясь воля, коли зрозумілим стало чиясь бажання зостатись на світі довше, аніж визначено земним життям, чи коли узділося захід сонця і рух автомашини по бруківці такими, як їх не бачив ніхто до тої миті.

Нащо питати, хто дав право займатись своїм ремеслом — чи ж питала про таке право жінка, яка брала ткани скорцю на весільний дарунок своїй доні?

Де там, я не збираюся звужувати призначення літератури чи й мистецтва взагалі до ролі чогось такого, що лиш може продовжити термін земного буття й тривання людини, події, ідеї, миті заходу сонця; ні,

я кажу тільки, що маю надію лишити щось від світу, який був мені видимий і якого не встиг чи не зумів побачити хтось інший.

Я знаю, що цей щасливий настрій спокійної віри у власну потрібність мине, і знову повернется сумнів, і вагання, і питання, на які не матиму відповіді, але водночас я також знаю, що мушу хоч щось із баченого мною і зрозумілого мені утримувати, притримати за допомогою слова, бо іншим матеріалом володіти не вмію — та вже й не навчусь.

Якщо скорця, роблена довгими вечорами на ткацькому верстаті в селі, що примостилося на рівнинній чорноті буковинської землі, поміж дорогами в світи й старими вітряками, — якщо скорця, над якою так довго трудилися з бажанням побачити її викінченою і подарувати комусь молодому на щастя й для краси, — якщо скорця та, не дай боже, зотліє раніше, ніж хтось устигне зробити нову, — то нехай би вона мала продовжене життя, бо мені пощастило бачити її.

І стали переді мною, наче забутий і несплачений борг, як викопані з землі деревця, що їх я надумала було посадити якраз у ту пору, коли почало опадати пожовкле листя, та так і не посадила, залишила висихати й замерзати через зиму й тим прирекла на не потрібну й безглузду погибель і їх, і той урожай, який би вони могли принести, — і стали переді мною всі не сказані вголос слова, усі добрі думки, що майнули блискавкою й обернулися у попіл, не викликавши ні в кого ні схвалення, ні заперечення, усі збляклі кольори, усі цікаві розмови, усі дні, покинуті й забуті, як зіжмаканий клопоть паперу, всі люди, які полишили в мені щось від себе, усі події, яким довелося зникнути без сліду...

Не сподіваюся, що мною написане може стати комусь порадою, не сподіваюся, що воно комусь поверне душу й змусить чинити так чи інакше, не

надіюсь, що буде комусь порятунком і одкровенням, але нехай би хоч було як маленький вогонь, біля якого можна обігріти руки. Всього-на-всього погріти замерзлі руки.

Едіт Піаф, здається, казала, що вона відчує себе остаточно самотньою тільки тоді, коли не матиме друга, якому можна буде подзвонити після дванадцятої години вночі і він не виявить невдоволення, не бурчатиме, що його підняли зі сну, завадили в роботі, при вечері чи при коханні. Я б хотіла, аби те, що напишу, стало хоч для когось одного на світі таким приятелем, якому можна нагадати про себе о будь-якій порі дня чи ночі.

Я б уже могла досі написати про дівчинку, — і чом же я таки не написала? Про малу чотирирічну дівчинку, яка в чорному, скрученому судомою, гарячому, стиснутому ніби навіки стовпищі евакуйованих, змушених війною до нагального від'їзду людей, пам'ятає лише про свою улюблену ляльку, міцно затискаючи її під пахвою і намагаючись не загубити в той же час матиної руки — єдиної опори в натовпі чужих, незрозумілих у своїй дивовижній стурбованості людей. Тільки маючи цю опору, можна нічим не тривожитися, лише отою своєю улюбленою лялькою, на яку, — здається дитині, — чигає сто-чи мільйонноголовий і мільйонноголосий натовп; безжально роздерта на шматки й водночас зв'язана до купи смертельним передчуттям юрба ніби заповзлася на ляльку, видирає її з рук, шарпає, забирає в дитини улюблену її іграшку на поталу чи на пожертву, і слабеньке зазв'язання не рятує, немічне «я» упирається, змагається з юрбою, але це не допомагає зовсім, лялька видерта, потоптана, потовчена сотнями ніг, і ніхто навіть не помічає її тепер, коли вона десь там, під ногами, на землі, і хай би проклятим був той перший і кожний наступний день війни, і неже не буде нічого, неже

не відродиться все, що існувало раніше, неже ніхто не помітить ляльки і зникне все — бо навіть материнська рука ослабила свій потиск, і в дитині родиться страх, що вона може загубитись, потоптана без опори й без чийогось на те бажання, а просто тому, що ніхто її не бачить, не помічає, не знає й не чує, всього лише від сліпоти й глухоти того несподівано виверженого містом на вокзал людського натовпу, відірваного від звичайного, зрозумілого і вивіреного розумом і душею буття, від любові, роботи і дому, від віри у завтрашній день, дитина не може пояснити нічого з того, що почуває й думає, їй нікому зараз цього сказати, треба тільки запам'ятати, не забути, може, в цьому — рятунку; і все ж дитина випускає на мить материнську руку, перемагаючи або й просто забуваючи страх, бо побачила під тисячами ніг і слідів ще не затовчену, незакаляну, єдину серед цієї чорноти білу пляму. Видно, інша дитяча рука так само напружено тримала річ, узятую з дому, вихоплену з минулого, до якого вже не можна повернутись, яке ще зовсім не мусило ставати минулим і мало й могло довго тривати в часі теперішньому, — комусь, як дівчинці ляльку, видерли звичайну маленьку дитячу книжку. Талісман. Спогад, ниточка, часточка минулого.

Материнська рука в поспіху й жаху намагалась відчутти присутність дитини. Дитина в такому ж поспіху намагалась вилловити, порятувати з-під людських ніг книгу, довгий ешелон витягнув своє втомлене тіло й з відвертим небажанням, з судомним пошмикуванням важких і неповоротких суглобів чекав на людей; вони пнулися, вдиралися, втискувалися на вагони, дерли й смикали його кожен для себе й для своєї дитини, вимагаючи рятунку для власного тіла й власних надій, — а поїзд у передчутті невідворотного впуску, приймав у себе той натовп, що розсідався, розсипався, і зрушив з місця, щоб зустрітись зі своєю

погибеллю на сороковому чи на тисячному кілометрі від міста: він зійшов з рейок, у нього влучила бомба, і він позбувся половини свого тіла, а разом і чорного, закривавленого натовпу, на який дивилась дівчинка зсудомлено, як віру в спасіння і в життя, і в доброту, тримаючи знайдену й порятовану книжку.

Юрба остаточно розпалася на малесенькі й тремтячі клубки життя, і чомусь тільки тепер люди стали приглядатись одне до одного, вражені вже не стільки страхом за власне існування, як жалем до кожного, співчуттям і розумінням кожного, хто потрапив у це однакове для всіх страждання, і дитина тепер також усвідомлювала не тільки себе, материнську руку й талісман, а й свою приналежність до натовпу й спільність із ним...

Перечитала усе написане — коротенькі фрази не передають бажаного, вони перепиняють одна одну комами, крапками, підставляють одна одній ніжку, бавляться, злітають угору, як легкі повітряні кульки. І який усе ж таки гарний хто його знає ким винайдений період, як він пливе разом з думкою, як дозволяє висловитись, як дозволяє розкритись, щоб дивився кожен на червону кров думки, на пульсуючий нерв її, — прекрасні періоди, жорстокі, як безконечна дорога в океані, — з рівним напливом хвиль, з натхненною появою дев'ятого валу, з передчуттям шторму; гарячий шал, повінь, потоп, нестримність, вавилонська вежа, відважно будована все вгору й угору, паралельні прямі, які, однаке, деś мусять перетятись у безконечності, — не знайду порівняння, бо цього ні з чим не можна порівняти.

Маю спокусу переписати найдовший в світі період, безконечний, як моя вулиця, як та вулиця, звідки дівчинка вирушила в світ з лялькою під пахвою, — Городецька, вмістилище міського руху, безсонної, бездонної напруги дня, невпинної заклопотаності

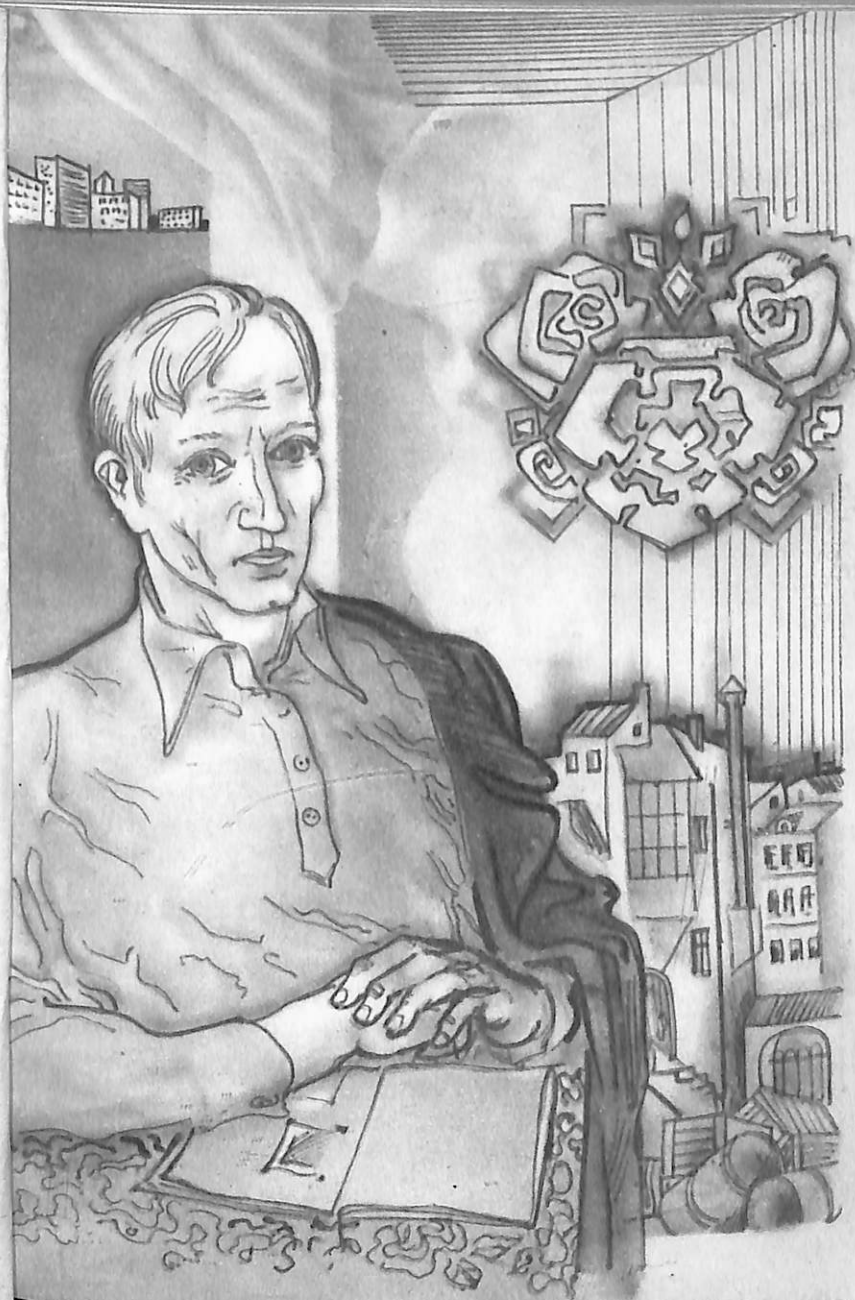
і сусти; упродовж доби поєднані тверезість праці і оп'яніння відпочинком, запах чебуреків і хліба, пива й одеколону, сміху й слів, суміш трамвайного гуркоту й двигіння вантажних машин; несподівані провулки, де не затримується ніколи рух, ті провулки ще із самих себе виштовхують і випинають кострубатими ключицями звивини тротуарних ліній і галас, вивергаючи рух у головну артерію і примножуючи силу її життєздатності й пульсування, — мила моя, славна, як напам'ять вивчений у дитинстві і назавжди закарбований у мозку вірш, з якого я не маю права викинути жодного рядка, не маю права забути жодної деталі чи розділового знака, бо інакше щось обов'язково зміниться в мені самій, адже від неї починалася моя тривка, навічна любов до міста, — многолюдна, многозначна, многорозуміюча, неповторна, найсмутніша й найвеселіша, найзвичайніша і найдивовижніша, з дитинства знайома і зовсім незнама, моя вулиця, що спинається вічно й невтомно вгору від котловини в центрі аж до останнього широкого видиху в замську магістраль, — рідна моя Городецька, довпа в тисячу разів од будь-якого найдовшого в світі періоду, якого мені не скласти, не звести до купи, бо мені бракує буденних слів, щоб сказати все, що я знаю і чого не знаю про мою вулицю; а гарних слів я не хочу вживати, вони можуть звучати фальшиво й порушити правду й істину твоєї звичності і твоєї загадковості — мила моя вулиця, майже тридцять років мого власного життя, і сірий камінний балкон моєї квартири — така сама невід'ємна деталь Городецької, як і мого життя, і мені завжди буде здаватися, де б я не була і як далеко не перебувала б, що все одно я десь там, на моїй вулиці, моя нога торкається саме того тротуару і тієї бруківки, і тільки ті вікна дивляться на мене з цікавістю, і тільки ті двері ладні відкритися передо мною, щоб допустити мене до своїх

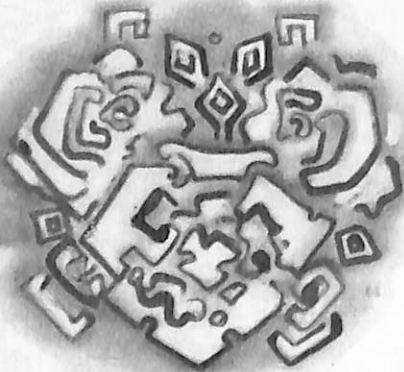
найпотасмніших і найглибших несподіванок, і все одно, що б не трапилося зі мною, я буду повторювати для себе той вивчений напам'ять вірш з усіма словами і всіма розділовими знаками, хоч би якими непотрібними, смішними чи наївними здавалися вони людям, — а маленька дівчинка з лялькою, про яку я досі так і не написала, переходить через Городецьку, притискаючи до себе ляльку й учепившись матиної руки.

...Чи дозволиш, — я б хотіла доторкнутись до тебе? Та ти не бійся, мала, я не ображу тебе, навіть якщо напишу про твої очіска, що тримають у собі весь білий світ і вміють берегти чужу таємницю, і свою також, і мені так соромно дивитись у ті твої світло-зелені, часом аж ніби сині від чорних тіней вій очі; я маю охоту перевести тебе через галасливу, невтримну вулицю, треба тільки перечекати, поки переїде цей довжелезний, безконечний потік машин, а тоді вже й можна переходити, але я бачу, ти не хочеш чекати, ти хочеш перебігти, перескочити, тобі бракує терпіння й часу, тебе підганяє цікавість, ти поспішаєш, упираєшся і видираєш уперто свою руку з моєї, і ще упертіше, недовішливо дивишся на мене якось трохи спідлоба, ти поняття не маєш, хто я така, і невідомо, чи я тобі подобаюсь, може, зовсім не подобаюсь, і ти не рада зустрічі зі мною, тому й видираєш руку з упертістю норовливого дівчати; я ж сама розгубила не знаю де, коли й чому, всю твою упертість, мовчазність і всі твої таємниці, які хтось довірив мені без потреби й так наївно, утратила, заподіла по дорозі твою святість і недовірливість, і твою настороженість — геть чисто все, що ти віддала мені; і придбала собі натомість і безвілля, і балакучість, і згідливість, і злу іронію, і фальшивий усміх, і готовність повірити в те, у що вірити не треба; чого я лиш не набула, — ти навіть не знаєш, яких бридких хвороб

набуває у світі людська душа, — але ти не бійся, я тебе не забрудню, не зневажу й не заражу своїми болячками й смутками, я можу навіть умерти, зникнути без сліду, зігнати, — а тебе це й не торкнеться, ти зостанешся бути, не бійся, не забирай свої руки, я нікуди тебе не поведу, не заберу від матері, я просто хочу доторкнутись до тебе, тільки й усього. От хіба що таки напишу про твою першу, істинну й єдину закоханість, коли ти пильнувала із закутка під шкільними сходами того чорноволосого хлопчика з каро-зеленими очима і як потім, через кілька років, ти довідалась, що він винен у важкому злочині, а ти шукала для цього виправдання; ти одна на білому світі намагалася зрозуміти його вчинок і боялася признатись самій собі, що не бачиш у його вчинку нічого лихого, бо що б він не зробив — то зробив *він*; не лякайся, якщо я навіть напишу про те, як врешті, через десять років ти раптом зустріла іншого, страшенно схожого чимось на того найпершого, і як від початку все повторилось — він не помічав тебе, лише зрідка й мимоходом погоджувався зглянутися на твою покірність, і як ти знову намагалася виправдати перед світом, — уже значно ширшим, залюдненішим, аніж той дитячий, — усі його вчинки, і як приймала все, наче він дарував тобі скарб.

Ні, ні, не бійся, нічого такого я не напишу. Можу признатись у власних гріхах, каятись чи уперто й затято не просити розгрішення, можу скільки завгодно по ниточці, по волосинці розбирати свою душу, зневажливо насміхаючись над власними болістями — то моя справа, я сама з собою матиму порахунки за те, — а ти не бійся, твоєї маленької, білої душі я не рушу, навіть якщо й напишу, як ти смертельно понад усе на світі боялася втратити матір, як затуляла вуха й тікала, замикаючи всі двері, коли чула десь з вулиці звуки похоронного маршу, як ти ненавиділа свій

старий коричневий рояль, бо тебе змушували вчитися на ньому грати, а ти не мала до того хисту, і як плакала за тим роялем, коли його віддали геть із дому, і як уперше сказала неправду й побачила, що за те не обов'язково мусить прийти покарання, навпаки, брехня врятувала тебе від карі, тільки опісля дуже хотілося таки розкаятись і ти ховала обличчя у матеріному подолі й обіцяла сама собі, що такого вже не буде, — а воно знову було; якщо я розповім про це, ти не бійся, маленька, хочеш, я візьму все на свій власний карб, нехай то будуть мої гріхи, щоб ти ходила по світі безневинна, світла й світлоока. Щоб ти ходила по світі.

Ні, з тобою уже нічого не станеться, ти й залишишся така, не бійся, бо я нічого не напишу про тебе, як не зможу сконкретизувати своєї власної сутності; ну, чого ти стоїш, чого дивишся спідлоба тими своїми очиськами? Йди собі далі. Тримайся за материну руку й іди куди знаєш, можеш навіть казати, що не впізнаєш мене, — зрештою, це ж так і є, звідки ти можеш упізнати мене, якщо ніколи не бачила досі, — йди скоріше звідсіль, поки мене не зборола спокуса написати про все й навіть більше від усього, — чуєш, іди! Обіцяю, що не напишу. Обіцяю. Але ти ще не йди, ні. Почекай. Бо якщо таке станеться, якщо я знову, як безліч разів, зламаю клятву, вдам, наче й не клялася ніколи, — послухай, ти вибачиш мені? Розумієш, мені треба наперед знати, бо я ніколи не народжу доньки, не стрінуся з президентом Америки й з бенгальським тигром, не отримаю Нобелівської премії, не вибудую собі хату на березі Дніпра, це я певно знаю, — але от щодо тієї дівчинки — тут я не можу мати певності, нічого не можу зробити з собою, усяке може трапитись, мала, бо така вже моя доля — бісове насіння сидить у мені й не викоріниш, не відмовишся, як не одречешся од власної долі й не втнеш

руку собі — бісове насіння, отак воно, мабуть, зветься, сама себе обдурюю, коли кажу, що зможу обійтись не писати — і не обійдусь, скільки б не вмовляла й себе, й інших. І мені треба знати наперед, чи ти вибачиш, бо нічого не допомагає, коли вже в крові сидить та проклята пристрасть, те затемнення, просвітління, страх, дерзновення, надія, відчай, від початку й до смерті буде все та ж, та ж, та ж одна пісенька — та ти розумієш мене, мала, тому й вибачиш, якщо я напишу про дівчинку, яка тільки й пам'ятає що свою улюблену ляльку, міцно затискаючи її під пахвою і намагаючись не загубити водночас материнної руки.

Може, ще не тепер, не зразу ось так напишу про цю дівчинку, але ж нічого не пораджу, якщо все, об чім думаю, торкається так чи інакше цієї дівчинки з талісманом і при материній руці.

Буду писати про інше.

Важко дуже вирвати з темряви, з небуття перше слово, перший рядок, як виривається крик новонародженого дитяти.

Не перший крок, а перший крик — саме з нього ми починаємо: з вимоги почути й вислухати й навіть зрозуміти нас, з абсолютно ще неусвідомленого прохання, яке потім вимовляємо чи вагаємося вимовити упродовж всього життя, — і перша фраза в написаному (тобто, поки що не написаному) творі — це той же акт.

А потім можна забути, викреслити, бо хто ж пам'ятає свій перший крик.

Шукаю актора на роль головного героя. Каторжні пошуки, бо це мусить бути його абсолютний двійник, без роздумів готовий навіть умерти в разі необхідності. І вмирати довелось би по-справжньому, без можливості встати й піти за лаштунки, без надії вклонитися глядачеві після спектаклю і з поблажливо-розу-

міючою усмішкою прийняти аплодисменти. Треба, забувши про самого себе, прожити життя головного героя, повторивши услід за ним, — чи разом з ним, як більше подобається акторові, — кожен крок, кожна помилку героя, і якщо я помічу бодай найменшу неточність, якщо десь просякне хоча б найдрібніша деталь, яка не співпадатиме з моїм баченням характеру героя, то я без жалю ще й ще раз змушу актора до повторення потрібної мізансцени, фрази, навіть окремого слова чи руху, і вся робота, повторюю, безоплатно, без надії на аплодисменти, бо може так статися, що все скінчиться лише репетиціями і вистава не відбудеться, декорації будуть спалені, оркестранти розійдуться по домівках, так і не витягнувши скрипок із футлярів, а глядачам повернуть гроші за квитки. А може трапитися ще інакше. Глядачі освищуть спектакль, біль же й сором од невдачі припаде зносити акторові, бо головний герой не братиме участі у виставі, більше того — не виключена можливість, що він сидітиме в залі й найущипливіші репліки виходитимуть з його уст, бо він може й не упізнати себе чи навіть зректися, він побачить саму лише маску, якою актор прикриватиме власне обличчя, щоб не такими болючими були нерозуміння, неприйняття і відречення.

Болючий процес — перетворення матеріалу, життя, прототипу й первооснови в образ. Мені б не хотілось зараз, — та й ніколи взагалі, — називати творені літературою образи «героями». Слово це має свою усталену вже віддавна сутність, своє значення, і для мене воно чомусь не укладається у ту другу, літературну, функцію, яку ми до нього прив'язуємо. Влаштувало б мене більше — дійова особа. Замало тільки у цьому визначенні лаконізму й експресії, але смисл переданий точніше. Однак не в тім річ. Кажу — справді болючий процес перетворення і перевтілення,

він втягує в себе й мене, втягує настільки гвалтовно й уперто, що вже ні про що інше міркувати не можу, і здається, наче існую в кількох несумісних між собою реальностях: в тій, заданій мені особисто від народження, і в тих, котрі моя власна думка чи уява задає — кому? Реальним людям, трансформованим в образ? Образами, трансформованим у реальність? Я у кожному з них, — а чи всі вони — в мені? Не знаю відповіді на ці запитання, це щось подібне до того, як би хтось вимагав пояснення: чи то в колосі міститься зернятко, а чи в зерні — колосок, безконечне розщеплення самої себе на тисячу істот, і зворотний процес — поєднання тисячі істот у самій собі, розщеплення своєї свідомості, думок, почуттів і віри — і привласнення собі безконечної кількості чужих думок, свідомостей, вір, сподівань.

У моїй волі забігати наперед і повертатися назад, на десятки років назад. У моїй волі пов'язувати спогади, ставити героя у ситуації, у яких він насправді не був, і розмірковувати, як би він поведився у цій-таки ситуації, якої ніколи не було? В моїй волі переставляти події у часі, оточувати його людьми, яких він насправді не знав, і змушувати відмовитись від спілкування з особами, яких він знав. Я б могла розважити порівну всі гріхи його й чесноти, аби не було нічого ані забагато, ані замало; могла б зробити його красенем або допасувати шрам на обличчі, щоб та красивість не вражала занадто, — те саме я могла б зробити з його душею.

Та так ми й чинимо звичайно. Всього в міру, навіть того, що надто — також у міру; рівновага, — бо інакше, мовляв, нежиттєво, так, ніби життєвість — це рівномірний розвиток сюжету й характеру за літературними канонами.

А насправді — то зовнішні узаконені хитрощі, і хтось, звинувачений у формалізмі, анітрохи не біль-

ше грішний від того, хто користується давно випробуваними способами, випробуваними, перевіреними й звичайними.

А що, коли б робити, приміром, так, як чинить художник: спершу — рисунок, тобто, точніше, підмалювок на полотні, чорний натяк на білому тлі на те, що відбувається, — власне, це й був сюжет, який потім можна читати відразу, весь, охопивши картину одним поглядом, — далі — перші дотики пензля до полотна, коли трохи змінюється початковий контур чи задум, коли вже являється око колір, настрої, характер, ідея — при сюжеті й помимо нього також, у тінях і в світлі, у рівновазі й дисонансі.

Чому не вільно так робити й літераторові? Лише тому, що самий матеріал, слово, вимагав послідовності викладу подій, — одну по другій, не інакше, — одночасовість неможливо ні передати, ні прийняти? Але ж слово ще тонший, рухоміший, живіший матеріал, аніж фарба, він настільки гнучкий, що часом буває страшно, — що робити з тією податливістю? — а інший раз настільки упертий, що жахаєшся знову ж таки, — що чинити з тією брилою?

Отже, спробую — нехай спершу лінія, шнурочок, сюжет — те, що було. Хіба те, що було, цікавіше чи важливіше від — чому? Спершу — що, а затім — чому...

Факт за фактом, подія за подією — за одним заходом переказати, що було.

Тридцять років тому молодий сільський хлопець покинув свою домівку й свою рідню і поїхав працювати в місто. Влаштувався на заводі. Власне кажучи, завод той анітрохи не скидався на завод — один-єдиний корпус, ніякого устаткування, ніяких фахівців, п'ять десятків робітників; пововнене місто, пововнені проблеми, бракує хліба й картоплі, щоб наїстись досхочу, і нема інструменту, щоб працювати. Хлопець,

правда, тоді ще не зовсім знав, яким має бути справжній завод, і труднощі приймав як належне. Можна було повернутись на село — мати, рідня, тепла хата, харчі кращі, аніж у місті, й земля — це найголовніше, земля: мати вважала, що син її зрадив прадідівський звичай, покинувши землю, як блудний син, котому нема вороття.

І не вертався, не навідувався — залишався на заводі. Працював так само, як ходив би коло землі, коли б залишився на селі. Працював як умів — найзвичайніше в світі працював. Закінчив десятирічку, потім — школу майстрів. Не збирався робити кар'єру — просто працював. Коли призначили бригадиром — сприйняв це як необхідність, щоб працювати далі. В інститут не поступав, хоча мав таку можливість. Зміни на заводі приймав так само, як зміни у власному житті. Спершу навіть не помічав, що зі зміною, яка відбувалась на заводі, з'являлась незаперечна зміна й у ньому самому. Він того не аналізував. Просто не спадало на думку. Завод мусив рости, а він мусив кінчати школу, мусив бути бригадиром, мусив учить людей, які знали менше від нього; директор мусив приступати до роботи в ту ж годину, що й він сам, і не йти до кабінету, а відразу з'являтися в цеху й також братися там до роботи, бо мусив же хтось показати, як робиться те чи інше, а коли ніхто, крім директора, на той день не знав цього, то нічого дивного не було, що директор мусив стояти біля верстата. Так само б не дивувався, якби будь-хто взявся копати землю. Земля мусить бути скопана, і не має значення, хто це зробить. Робота мала бути закінчена — й не мало значення, хто її виконає.

Одні покидали завод, інші домагалися більшої зарплати, кращої посади — з ним того не було. Запропонували їхати здобувати кваліфікацію в інше місто, на споріднений завод — радо погодився. І аж

там зрозумів, — ні, скоріше відчув, — що в себе дома, на своєму підприємстві, може спричинитись до того, що те підприємство стане теж більшим і потужнішим. Відчув, що від нього залежить ще щось — окрім добре виконаної роботи. Повертався додому з тужним жалем, що застане знову маленьке господарство, якому ще так далеко до справжньої досконалості. Поволі й непомітно до нього почала приступати слава. Він не набивався їй, він навіть і не уявляв, що вона може початись із звичайної балачки з газетним кореспондентом.

І все-таки, незважаючи на славу, залишався самим собою — самим собою при тих колосальних змінах, які відбувались в ньому. То виглядало так, наче зерно, що одвіку лежало в ґрунті, стало врешті пробиватись крізь товщу землі до світла. Або ж так, наче струмок раптом зробився глибокою рікою, хоча плив і далі поміж тими самими берегами, не пробуючи міняти русло. Чиста й непорушна цільність залишалася у людині. Наче брила мармуру, обтесувана зовні, починала просвічуватись теплим струменем ясності зсередини, не змінюючи своєї потужної міцності.

Одружився. Жінка при пологах умерла. Син був уже зовсім інший. Недовірливий, бистріший — молодший. З'явилась квартира; усе в квартирі; потім — автомашина: міг купити автомашину, заробітки мав уже добрі. Син пішов учитись в інститут, батько отримував нагороди за свою працю — і от настав рік, коли з'ясувалось, що цех, у якому він працював, заводіві, власне, уже й не потрібен, настільки змінився профіль виробництва. Завод починав виробляти нову продукцію, нова продукція вимагала нової площі, витісняла все колишнє, увійшла навіть у цех, який був першим, який більше, ніж усе на заводі, належав йому, був воістину його життям і смыслом його існування — не тому, що так писали в газетних статтях

про нього, а тому що й справді так було: це була його робота, іншої він не знав і не бажав, якби хотів, то напевно б зважився шукати, це було б простіше, ніж зважитися піти з села в місто у важкий і давній повоєнний рік. Устаткування з цеху передавали новому заводі, уже закладено фундамент того нового заводу, уже зводились його корпуси — в іншому кінці міста, і в цеху залишалась тільки одна виробнича лінія, з якої сходила та, давня, звична, своя продукція, — і при ній залишався він, мій герой, і ті робітники, що обслуговували її, стояли при ній, як при землі — не рік, не два, і навіть не десять. Решта знаходила роботу тут же, поряд, в інших цехах, здобувала нову професію, готувалась перейти на той новий завод.

Мій герой не гадав покидати свої роботи, свого місця і залишався на своєму посту з повним розумінням необхідності того процесу, свідком якого був — без гіркоти й урази; він радів з появи нового підприємства, радів, що з його — таки з його — цеху тепер удруте росте завод, — але не міг покинути цього майже неіснуючого вже цеху. Так само, як не покидав його протягом попередніх тридцяти літ.

Чоловік цей зробився для мене таким цікавим, що я сама наче зовсім змаліла перед ним з усякими своїми розумуваннями й мудруваннями над життям. Чоловік цей здавався воістину самим життям, яке не в усьому було зрозумілим мені, і я пробувала знайти відповідь на безліч «чому» в його поведінці і вчинках, хоча назовні все було таким простим, звичайним, закономірним.

До нього прийшло якось ніби само собою розуміння великої державної справи, розуміння необхідності прогресу, і в той же час він ніби виявився людиною, яка не може відірватися від того, що звичне для нього. Тільки тепер тим звичним був завод, а не земля.

Мій герой при мені, коли я буваю на самоті й коли опиняюсь у галасливій компанії. Ми разом ходимо по місту, я чую його кроки в парку, на алеї, де нема насправді жодної живої душі на ту мить окрім мене, ми удвох дивимось телепередачі й удвох сидимо біля обіднього столу, він присутній, коли я розмірковую над речами, що здаються мені надто важливими, і коли сперечаюся про дурниці, які відразу ж забуваю, і я вже не знаю, хто за ким пильнує, хто кого вивчає, хто чиї вчинки зважує... Більше того — ця людина чи вже образ її, визначений моєю уявою, виросла до незвичних масштабів, і я пробую порівнювати сенс свого життя і життя свого героя — тобто вже не знаю, чи героя, чи тієї людини, з якої герой почався, я суджу власні вчинки з його точки зору, а часом змущена під його впливом змінювати свою поведінку.

Було ж знайомство з реальним чоловіком, спокійним, симпатичним, врівноваженим, була перша звичайнісінька бесіда про буденні речі, і ось з часом якраз ця звичайність і почала викликати сумнів, — а чи й справді усе так звичайно? — почала породжувати зацікавлення, реальна людина перевтілювалась в образ, а образ знову ж таки вимагав (постійний, але завжди дивовижний зворотній зв'язок) реального втілення у живе, у плоть, щоб та плоть справді мала кров і душу, знала і біль, і втіху, щоб стояв дім, де та нова людина могла б виспатись і захватись від дощу та від надокучливих співбесідників і де могла б прийняти друзів, — мусило бути місце, де б та людина працювала, колеги, з якими спілкувалась би...

Можна було оточити його найрізноманітнішими людьми, додуматись до найгостріших конфліктів, які він би мусив у силу свого характеру розв'язувати, бо він же, на мою думку, не з тих, хто має уміння, — не так бажання, як уміння, — обійти конфлікт.

Але я найбільше хотіла просто зрозуміти те, що

мала перед собою. Я не вигадувала легенди свого героя — не маю нахилу до заплутування клубка тільки для того, щоб потім його розплутувати, сюжет і події цікавлять мене остільки, оскільки з них самих, незаданих, звичайних піби, впливає проблема, яку треба розв'язати.

Я мушу хоч трохи, а таки зрозуміти цього чоловіка, хоча таки ж спершу, коли я ще не знала його так добре (принаймні так, як знаю тепер), я пробувала придумати ситуації для нього, звичайно, не надто відходячи від життєвих можливостей, — усілякі ситуації, в яких так чи інакше міг би виявитись його характер, і таких ситуацій було багато, і всі я поступово відкидала, вони не давали мені ніякого розв'язку, деякі з них видавалися фальшивими порівняно з чистою простотою істинної життєвої лінії мого героя. Коли я пробувала, приміром, зрозуміти щось у замкненій для світла, майже потаємній стороні його життя, коли мені хотілося узнати щось (не задля примітивного вдоволення власної цікавості, а таки задля того, щоб збагнути до кінця всі загадки людини), то тут він так відсторонювався від мене, що я аж починала зневажати саму себе й мені не залишалося нічого іншого, як таки домислювати ситуації, таки трохи фальшивити, і це зовсім було не те, чого мені праглося насправді — пізнати свого героя, це означало для мене те саме, що розкласти світло на всі його кольори, щоб бачити водночас і єдність, і розчленованість цього характеру, й причини вчинків. Виразно було видно, що це людина, яка стоїть над обставинами, уміє ними керувати, а в той же час уміє ті обставини зрозуміти й при потребі прийняти, не відкидаючи їх, і вміє це зробити з якоюсь доброю прямою.

Шукаю актора на роль головного героя.

Але хіба ж не в моїй волі переконати саму себе,

що ось до мене вже підійшов, наблизився незнайомий досі чоловік, привітався і...

Вибачте, що кажете? Ви актор? І хочете грати роль мого героя? Справді? А коли я вам скажу, що головний герой — визначення досить умовне, і головний, і герой — тільки данина літературній термінології, брак точнішого слова? Коли скажу, що він звичайна людина, мій герой?

Актор:

Це мене зовсім не лякає і не дивує. Як стверджую відомий астроном Шеплі, Всесвіт настільки грандіозний, що в ньому почесно грати навіть дуже скромну роль. Крім того, астроном дуже образно зазначав, що людина тепер усвідомлює себе одним з головних учасників грандіозних еволюційних гонок і здебільшого весело простус в одному товаристві з вібруючими атомами, випромінюючими зорями, з туманностями, з вічнозеленими лісами, птахами й метеликами. Тому звичайність нині — річ дуже відносна.

Подумавши, я відповідаю:

Цікава думка. Переконливий аргумент у нашій розмові. Зручно мати справу з людиною, яка запам'ятовує прочитане чи почуте і вміє тим скористатися. Це на вашу користь у даному випадку, бо ж запам'ятати вам доведеться багато, але доведеться також чимало забути, зокрема Шеплі й цитату з нього, бо річ у тім, що герой, якого ви погоджуєтесь зрозуміти й роль якого хочете грати, не знає про Шеплі й навряд чи задумувався над тим, що він перебуває в одному товаристві з вібруючими атомами. Цитати з Шеплі заважатимуть вам у ролі мого героя.

Актор:

Збути чи не забути цитати, а також дещо інше, відоме мені, — то вже моя турбота. Я зовсім не переконаний, що це справді слід робити задля ролі. Адже він такий чи інший — з вашої волі, правда?

І я кажу:

Надасте значення моїй волі? Справді? Часом мені здається, що нема на те все моєї волі, усе діється поза нею.

Актор:

Пояснити вам, як це відбувається? Народжена вашою уявою дійсність абсолютно відчужується від вас, стає чимось самостійним — і вам тоді не залишається нічого іншого, як зафіксувати цю нову реальність. Будь ласка, познайомте мене з вашим героєм. Переконаний, що після кількох зустрічей ми з ним порозуміємось, і він буде знати децю й про Шеплі.

Я кажу:

Чи це аж так необхідно? І знаєте, вам не бракує самовпевненості. Боюся, що ви в такому разі не зрозумієте мого героя — якраз самовпевненості йому часто бракує.

Актор:

Так, так, ще Фейєрбах казав: засумніватися у самому собі — найвище мистецтво й сила. Може, це й правда, але якраз тепер я не маю права на сумніви — сумніваючись, не зважусь на роль, яку ви мені пропонуєте.

Я кажу:

От знову — Фейєрбах, а перед тим було модне слівце — відчуження. Чи не маєте наміру пояснити мому героєві, яка різниця між системою Станіславського й системою Брехта і яку з них ви сповідуєте, якою скористаєтесь, щоб грати роль? Ні Шеплі, ні Фейєрбаха не знає мій герой, та й ви навряд чи знаєте щось більше поза цитатами. Великим людям і нагадку на спадає, що хтось може хапатися за їх думки по-снобістському, без потреби...

Актор:

А я б і образитися міг, їй-бо! Маю намір підписати контракт на таких не вигідних для себе умовах —

ймовірність загинути без аплодисментів, ніякої оплати ані надії на славу — і все ж серед тих не вигод не було говорено про зневагу. З якої радії ви закидаєте мені снобізм?

Я кажу:

І не збиралася ображати вас. Мабуть, просто надто категорично висловлююся. Вибачте. Зараз я спробую познайомити вас із моїм героєм. Бачите, он там біля лікарні, що на перехресті двох вулиць, щойно зупинився легковий автомобіль, з нього вийшов сивуватий високий мужчина, ще навіть не прикривши дверцят автомашини, він уже підводить голову вгору, відшукуючи поглядом знайоме обличчя у вікні, — це і є та людина, роль якої ви повинні зіграти. Він приїжджає сюди щодня о п'ятій, йому нетерпеливиться побачити невістку — вона тепер у пологовій лікарні, — бачите, він киває невістці рукою і щось говорить усміхаючись, — звичайно, вона не чує ані слова, але теж, напевно, усміхається. Він називає її донею, вона його — татом, і це подобається його синові. Зараз він передасть невістці пакунок, потім знову кивне на прощання і поїде до себе додому, — він матиме цього вечора досить часу, і ми зможемо врешті поговорити з ним, — аби тільки він погодився, бо за характером ця людина не дуже балакуча.

А тепер уявіть собі симпатичного довготелесого хлопчину з широко розставленими сірими очима й широким, веселим ротом — це син мого героя, мій герой віддав чималу частину свого життя й сил на те, щоб викохати, виростити цього безтурботного на вигляд хлопчиська, котрий ходить у зношених джинсах і з сумкою через плече — одно слово, еталон сучасного студента. Можливо, він так само, як ви, цитує Шеплі чи ще там когось іншого... Одружився цей студент три роки тому з таким же безтурботним на вигляд дівчам вісімнадцяти років від роду, в таких

же зношених джинсах і з сумкою через плече. І ось тепер вони чекають сина — принаймні не сумніваються у тому, що це має бути син.

Імен їхніх я вам ще не сказала — запам'ятайте, прошу: Федір Пилипович Журило, це, ясно, батько, мій герой. Спокійне, симпатичне ім'я, воно йому пасує. Син — Богдан, у дитинстві й для дружини — Данко, Дан, — для нас, звичайно, Богдан. Дружину його звати Ангеліною, але всі кличуть Гелею, то й нам дозволено.

Ангеліна розповідає:

Так, той високий сивуватий мужчина — він щойно вийшов з автомобіля і, ще навіть не закривши дверця, уже нетерпляче підводить голову вгору, відшукуючи поглядом знайоме обличчя у вікні; цей мужчина — батько мого чоловіка, я кличу його татом, і це подобається нам усім трьом. Він завжди приїжджає сюди, до лікарні, рівно о п'ятій, йому хочеться побачити мене, і тому я вже зарані стою біля вікна.

Притулившись лобом до шибки, відчуваю прохолоду скла й морозяне тремтіння повітря внизу на вулиці. Здається, що розрізняю легкий туманець пари біля його вуст, коли він щось говорить і усміхається, махаючи злегка долонею. Ми обоє розуміємо, що балачка на такій відстані даремна, ніхто з нас не чує й слова, і все-таки щодня розмовляємо в такий спосіб. Виглядає він дуже елегантно в своєму новому пальті, зручний крій одягу не в'яже рухів, шарф трохи вибився з-під коміра й видно гарну, вправно зав'язану краватку, хтось міг би подумати, що цей немолодий уже чоловік пильнує за модою і дбає про свій вигляд, але насправді він зовсім байдужий до власної зовнішності, просто тато наш належить до тих щасливих людей, яким пасує будь-яке вбрання.

Трамвайні рейки, схожі на рівнесенські замерзлі струмочки, холоднуватим сірим блиском прорізають

бруківку, і по тих прорізах ковзають колеса. Обличчя пасажирів, коли дивитися з мого вікна, мають вираз якоїсь неприсутньої задуми, я встигаю за тих кілька секунд, що трамвай пропливає вниз, розрізнити цей вираз — напевно, усі вони виглядають так тому, що позбавлені можливості зараз, цієї ж миті, вибрати якийсь інший напрямок руху й змушені підкорятися волі рухомої червоної коробки.

Трамвай заслоняє тата, а коли я вже знову можу бачити протилежний бік вулиці, батько переходить бруківку, в руках у нього коричневий портфель, я знаю той портфель, віддавна батько ним користується як господарською сумкою, і зараз у портфелі є щось, призначене спеціально для мене — обов'язково те, що я люблю. Разом з харчами буде й записка, почерк у батька чудний, кострубатий, з дивною літерою «я», щось середнє між «а» та «є», з гачком при боці, й фрази також незграбні, як уся спроба звичної до стриманості немолодої людини виявити назовні свою ніжність.

«Журило»! — розкотисто вигукує санітар, наче я хтозна-як далеко від нього, і я беру пакунок, потужну його на тумбочці, а сама повертаюся до вікна, батько, напевно, уже знову стоїть біля автомашини, дивиться угору, вишукуючи моє обличчя. Знаком намагаюся подякувати йому й пояснити, що завтра нічого не треба приносити і що записку не писатиму; він усміхається, махає на прощання рукою і сідає у машину. Тепер, коли я не бачу його долоні на дверцятах, машина втрачає свою індивідуальність, щось особливе, чого їй надає, — так мені здається, — батькова присутність, — і, змішавшись з потоком інших автомобілів, зникає з-перед моїх очей.

Поміж тим, що батько утиснув сьогодні в прозорий мішечок з харчами, я знаходжу в коробці з-під печива новеньку книжку, перекладений з англійської

на польську якийсь детектив — сюди, у пологове відділення, суворо заборонено приносити книжки, і татова маленька конспіративна хитрість і те, як він відчув, що мені потрібна книжка і саме така — ні до чого не зобов'язуючий детектив, — зворушує мене ще більше, аніж старанно загорнені, кожен окремо, апельсини й гранати.

Час, перебутий у лікарні, так загострив мої почуття, що я все сприймаю оголеним серцем, і біль від того чорніший, а найдрібніша радість напливає яскравими червоними спалахами, від яких можна осліпнути. Намагаюсь угамувати себе, пробую навіть говорити повільно, стиха й наче збайдужіло, бо треба вберегти всю силу, яку маю, для того дня й моменту, на який чекаю з острахом і з довірою заразом, який наближається до мене, немов мить дивовижного відкриття й прозріння, раптової зміни в мені самій і в цілому світі.

Довкола мене чужий біль і чужий крик стають початком нового життя і надії, і мене пронизує усвідомлення, що тільки одиний раз у людському бутті жорстокий, майже нестерпний біль обертається радістю. Не люблю тепер дивитись на себе в дзеркало — негарна, обличчя у плямах і розпухлий ніс, губи як у негритянського божка, добре, хоч із волоссям нічого поки що не подіялось, але все одно це мало рятує, я не належу до таких щасливих, як тато, людей, які гарно виглядають у всякому одязі. Лікарняний халат зовсім не пасує мені, він ледве сходиться під грудьми, я ходжу, як сита вгодована качка, і, підсміхаючись сама із себе, складаю руки на опуклому животі.

Лікарі сказали, що мені доведеться аж цілих два місяці перебути в лікарні, щоб усе закінчилося гарзд, і я спершу мало не ридала з того приводу — терпіти не можу лікарень, а найбільше тих лікарняних балачок поміж жінками: то така бридка нудота,

що збожеволіти можна. Але що мала робити — коли треба, то й треба, якби йшлося тільки про мене, то б не погодилась, але ж річ не в мені. А тепер навіть рада, що сиділа тут замкнена, навіть не пробую умовити лікарів, щоб дозволити Богданові побачитися зі мною, я просто щаслива, що він не бачить мене такою, — а потім усе буде нормально, усе, як раніше, та він потім і не матиме часу приглядатись аж так дуже, чи я змінилась. Через вікно йому видно лише моє обличчя — як у поїзді: на мить, дві, три; я не дозволяю йому довго стовбичити там, унизу, на вулиці, не хочу вичитати навіть на віддалі з його обличчя те ж, що відчуваю у його записках: таку якусь неприємну тривогу й навіть страх, я не хочу, щоб страх передався мені, я боюсь якраз найбільше тільки страху. Знаю, що їх обох — і Богдана, й батька — переслідує одна й та ж думка: адже Данова мати вмерла під час пологів...

Слухаю саму себе, так, мабуть, слухає себе й безреза, коли в неї наповнюється соком тіло чи набрякають бруньки, так слухати мусить себе ромашка, коли розтуляється її золотаве око, — а помимо того повсякчасного самозаглиблення чую також усе, що діється навколо, наче світ існує не поза мною, не окремо, а в мені самій, усередині, б'ється й колотиться тисячами сердець, рук і ніг, добивається мого визнання, розуміння й моєї любові настійливо, зворушливо, домагається мене — у жертву собі, мене — в рятуюнок собі, у захист для себе; мене — в матері домагається весь білий світ, і я не відділяю себе від землі, від неба, від птаха у гнізді, від руху річки й від шорсткої стіни будинку, і я радію з того, хоча дуже важко носити власне тіло з замкненим у ньому неосаянним світом.

Хочеться згадувати зараз тільки гарне, приємне, і коли мимохідь спадає на думку щось неприємне

і сумне, я намагаюсь відмахнутись, відхреститися — це слово підходить для пояснення мого відчуття і бажання. Прагну забути, що на світі існує смерть, я б хотіла, щоб у той день, коли народиться мій син, ніхто на світі не вмер, ніхто на світі не плакав, щоб навіть жоден птах не загинув від пострілу у той день. Минулої неділі я бачила з вікна дуже мальовничого мисливця у кожущку і височенних чоботях, що сягали йому майже під самий пах, з рушницею і з красивим, волохатим псом на ремені — і схотілось побажати мисливцеві невдачі, перейти дорогу з порожніми відрами чи закласти всі кулі в рушницю, але було вже надто пізно, бо на шворці, що звисала з плеча мисливця, безживно й сумно похитувалися підвішані униз головами три великі птахи...

Згадки, звичайно, також не бувають самі лиш приємні, бо ж не трапляється в житті такого, щоб радість існувала сама по собі, а лихо й біда окремо, самі по собі, — видать, вони вже приречені навечно ходити в парі, як би не хотіли позбутись одне одного... і, на жаль, не завжди трапляється так, як у казці, що біда обов'язково змінюється на празникову суєту...

Згадую, як ми познайомились з Богданом — я тоді якраз хотіла трохи підробити, щоб поїхати влітку на море, — власне кажучи, мій шановний батечко, Василь Петрович, могли б субсидувати мені цю поїздку, але ж «ім» таке й на думку не спадало ніколи, а моєї стипендії в музичному училищі теж би не вистачило, і в мамі не бозна-які великі заробітки, — от я й улаштувалась гідом в екскурсійному бюро на час відпустки однієї їхньої співробітниці — по неділях вирушала спеціальним автобусом по місту. Автобус від'їжджав з Привокзальної площі; раненько, деś коло дев'ятої, його заповнювали транзитні пасажирі, яким нікуди було подіти свій час між якимись спра-

вами й хотілося принаймні розумно перебути ту годину-другу.

Шофером автобуса був такий славний хлопчина — Ілько Степанишин. Ми з ним часто, жартуючи, вгадували: хто такі наші екскурсанти, яка в них професія, звідки приїхали, задля чого... Ось так одного разу я показала Ількові на Богдана — він стояв та стояв тоді неподалік нашого автобуса, ніби не знав, що має з собою робити, і я тому помітила його відразу; я показала Ількові на Дана й запитала: як думаєш, а цей хлопець що робить у нашому місті? Видно, багаж здав до камери схову і так собі, знічев'я, хоче оглянути місто? Ні, — заперечив Ілько, — не клав він ніякого багажу в камеру схову, його багаж деś на Золотій чи на Стрийській у старій добрій квартирі на третьому поверсі, — невже ти не розпізнаєш львівського хлопця? Я не вірила, тим паче що Богдан сів в автобус — кому ж таки може спасти на думку оглядати своє власне місто з вікон екскурсійного автобуса? Ми з Ільком заклалися на цілу пляшку шампанського — Ілько таки виграв, звичайно, і ми пили шампанське потім уже всі втрох — я, Ілько і Дан.

Якби Богдан Журило схотів, то розповів би:

Я того недільного дня провів на поїзд батька, — він їхав у відрядження до Києва, — і думав, чим би то зайнятися етак зранку.

Для початку випив собі знічев'я склянку солодкої води з автомата, торкнув пальцем кнопки на пульті, що мав би давати точні відомості про рух поїздів, але він був вимкнутий, і я вже рушив геть з вестибюля вокзалу — аж раптом закріпив велике, строкате оголошення. Екскурсійне бюро пропонувало всім бажаючим автобусну мандрівку по місту. Автобус відходив о дев'ятій з Привокзальної площі, квитки продавали у касі номер три.

Подорожувати в автобусі містом, яке знаєш з дитинства — у цьому є щось таки незвичайне, так, ніби от береш і питаєш у довідковому бюро про свою власну адресу і раптом тебе інформують, що ти живеш зовсім на іншій вулиці, аніж то є насправді.

Я купив квитка й підійшов до того автобуса. Біля нього стояла дівчина й, усміхаючись, розмовляла з шофером. Правду кажучи, дівчина відразу здалася мені якоюсь не схожою на всіх довкола. Вона одна у тій строкатій і ніби нерозумній суєті на Привокзальній площі нікуди не квапилася і ні на кого не чекала, вона одна ніби не мала відношення до метушні й до галасу, — дуже тиха, спокійна чистота й задума були навколо неї — так зі мною буває, коли я вхожу в березовий гай.

Люди сідали в автобус, вони заслоняли від мене дівчину, а мені хотілося дивитись на неї, я навіть подумав: шкода буде, якщо це просто якась знайома шофера, і зараз автобус рушить, а вона залишиться тут. Але вона не залишилась. Вона також увійшла в автобус і сказала:

— Прошу, сідайте, он там біля вікна є вільне місце, — я озирнувся, і лише тоді второпав, що вона звертається до мене, бо всі інші уже сиділи.

Отже, вона була екскурсоводом. Звали її — вона сама представилась шановним пасажиром — Ангеліною Бойко. Им'я здалося мені трохи старосвітським, але ж дівчина тут була ні при чому, не вона вибирала собі ім'я.

Я запам'ятав дещо з того, що вона говорила: місто давнє, як світ... Але воно має щасливий характер — ніколи не нарікає на зміну поколінь і звичаїв, не скаржиться: перше було ліпше, і камінь був кріпший, і будинки зводили тривкіші. Місто радо приймає розумні зміни, але, переживаючи десятиліття і віки, воно витримує стиль і має своє постійне обличчя...

Звичайно, це також було трішечки претензійно, як і з її іменем, — але такого не вчитав би в жодному путівнику, і мені це подобалось. Переді мною сидів пасажир з валізкою, на якій ясніли наклейки усяких готелів — як сліди скороминулих знайомств з різними містами. Не знаю, задля чого він розпочав балачку з екскурсоводом, — може, справді, його цікавило наше місто, — але мені здалося, що більше, ніж місто і його історичні пам'ятки, цього пасажир зацікавив екскурсовод. Дівчина відповідала йому з ввічливою усмішкою — я розумів, що гідові належить бути ввічливим і приязним, але це чомусь страшенно дратувало мене.

— Скажіть, вам подобається сучасний стиль забудови міста? Як на мене, людина втрачає у цих лабіринтах свою індивідуальність, вона стає схожою на сусіда — так, як схожі між собою будинки.

Ангеліна Бойко вирішила захистити сучасне місто. Правду кажучи, я був згоден з пасажиром, проте терпеливо слухав її.

— Але ж і будівлі Ренесансу також схожі між собою — їх об'єднує приналежність до одного архітектурного стилю, ця єдність допомагає нам визначити і стиль, і епоху. Так само зі звичайними сільськими хатами — хіба люди втратили свою індивідуальність від того, що в хатах однаково різьблені віконниці? По-моєму, навпаки — люди виявляли через мистецтво свою індивідуальність, а отже, і характер своєї епохи.

— Що ж, тоді, очевидно, характер нашої епохи — спрощення аж до абсурду?

— Чому спрощення? Раціоналізм скоріше. Тобто, розумний підхід до вирішення проблем.

— Ви щойно казали, ніби люди виявляли свій характер через мистецтво — тепер твердите протилежне.

— Ні, я казала, що...

Цей бридкий чоловік так збив її спантелику, вона здалася мені на мить такою розгубленою, що я мав би охоту сказати: слухайте, дайте спокій дівчині, мало того, що вона вас тут розважає протягом цілої години — ви взагалі хочете, аби вона тільки вас і помічала. Дайте їй спокій!

Автобус знову наближався до Привокзальної площі, я думав — доведеться вийти з автобуса геть, залишити Ангеліну Бойко й не вимовити ані слова — вона й не дивиться у мій бік, цей зануда із строкатою валізкою і маленькою, як п'ятачок, лисинкою на тімені — що йому до нашого міста, до того, як говорить і усміхається Ангеліна Бойко? Ось він зараз забереться звідси, перебуде в нашому місті день чи нехай навіть тиждень і поїде додому, по ньому тут не залишиться і сліду, для нього ця суперечка — просто спосіб згаяти час і задовольнити балакучу вдачу, ну, хіба що він ще має намір запросити після екскурсії Ангеліну Бойко десь випити вина після роботи — але ж навряд чи вона погодиться, не повинна б погоджуватися. Зрештою, як би там не було — цей пасажир зникне, а ж зостанусь тут, у себе вдома, і не може бути, аби дівчина не запам'ятала мого обличчя, щоб ми зустрілися знову, а вона б не впізнала мене!

І тоді я дозволив собі втрутитись у їх розмову:

— А чому ви думаєте, ніби люди тільки те й роблять, що дбають про своє самовираження — своє чи своєї епохи? Мені здається, що вони просто будують собі житла, думаючи при тому про себе й про своїх дітей, які житимуть у побудованих ними домівках — і закладають їх так, щоб були зручними й вигідними. А оскільки кожне покоління будівників уже інше, чимось не схоже на попереднє, то воно по-своєму розуміє цю зручність і красу, має власні особливі засо-

би для здійснення своєї ідеї. Вони будують, а ми вигадуюмо, наче вони самовиражаються!

Я відчував, що речення неймовірно довге, але так мусив закінчити його. Мало того, що я фальшивив, — правду кажучи, я більше люблю наше старе місто, аніж нове, — я ще й боявся, аби хтось не перепинив, аби не засміялись — я не міг зрозуміти, як сприйняла дівчина мої слова, але найголовнішого я досягнув: вона дивилася на мене, помітила мене й слухала.

— Вибачте, товаришу, — з іронією у голосі заговорив знову пасажир з наклейками, — а в якій галузі ви працюєте, бо з таким знанням справи...

Сказати б зараз, що я архітектор — і нехай заткається, — але ж і дівчина дивилася на мене, і я не міг поводитись так безглуздо.

— До мистецтва відношення не маю. Вивчаю проблеми квантової механіки у вузі. А що таке?

— А-а-а, — розуміюче похитав головою пасажир з валізкою, але те похитування було даремне: дівчина дивилася на мене. Тільки на мене. Автобус стояв на Привокзальній площі. Пасажири виходили й дякували екскурсоводу за гарну розповідь про місто, мовляв, їм ще ніколи й так далі... Це правда, думав я, — вона дещо знає про місто, але хіба осягнеш його аж до глибини — для цього, мабуть, треба прожити тут не одне людське життя, треба прожити всі століття від його народження аж понині. Але зачекайте, — говорив я їй у думці, — хіба ми не прожили усі ці сотні літ у нашому місті — сотні літ аж до нинішнього дня, від його початку й по сьогодні, — хіба воно не в нас самих, хіба не лишило воно сліду навіть на тому пасажирові з обклеєною валізкою? Як би там не було, а наклейку з готелю він причепить на свою валізку і в нашому місті — а це також якась позначка, хіба ж ні?

Ангеліна не має змоги відповісти зараз, вона скаже пізніше:

Знаєш, я тоді про тебе подумала: от він за хвилину піде геть, десь там у камері схову його валізка, у кишені — квиток на поїзд, зараз він піде геть, а я не хочу. Добре було б поговорити з ним. Він зовсім не має рації, твердячи, ніби люди не думають і не дбають про своє самовираження, він не має рації — але ж я ніколи не зможу сказати йому цього. Страшенно не люблю, коли пасажир (шановні пасажири!) з гидкою прохальною усмішечкою пропонують мені — тихо й довірливо — організувати ще одну, індивідуальну, пішу чи автомобільну екскурсію по місту; відповідати треба ввічливо, а хочеться дати ляпаса, — але якби ти, Дан, тоді щось подібне сказав, я...

Богдан сміється (але це також значно пізніше):

А я й сказав, тільки ти не почула. Я сказав: Ангеліно, я хочу вас побачити, ви не заперечуєте? Ви не розгніваєтесь, якщо я прийду сюди, на Привокзальну площу, я буду приходити щонеділі, щоб знову зустріти вас, я купуватиму квитки в касі номер три, щоб ви розповідали мені про наше місто — можете говорити навіть якісь небилиці, я й небилиці згоден слухати, слово честі, я навіть більше люблю небилиці, аніж об'їжджені, як стара дорога, істини...

Ангеліна замислено стоїть біля вікна в лікарні й згадує:

Він сказав — «до побачення» — я здивувалась, звичайно, бо ж ніхто ніколи, виходячи з екскурсійного автобуса, не говорить «до побачення», а він сказав і наступної неділі знову з'явився. Правду кажучи, я була рада й не рада: хіба ж могла я вдрігте говорити й пояснювати усе так само, як і того разу, в день нашого знайомства? Я почала збиватись, вишукувати в пам'яті нові факти, але він дивився на

мене так, ніби усе це чув вперше й ніколи до того не був у нашому місті й не чув нічого цікавішого.

Ще через тиждень він чекав на зупинці, коли ми вже повертались назад, і сказав мені: он як вийшло, я знову хотів узяти участь у вашій екскурсії, але поїзд Ліверпуль—Львів запізнився, і я не встиг... Може, будете такі добрі й підете зі мною пішки, але вже виберемо якусь іншу дорогу? — І я була така добра, що погодилась, не роздумуючи ані хвилинок, я навіть не вдавала, що роздумую: Дан має такі очі, що не дозволяють удавати. Добре, якщо мій син матиме такі очі, як Дан.

Може, я розповім синові колись, як ми познайомились — я і Дан, а також розповім і те, як я прийшла до Дана тоді, увечері, в дощ, із заболоченими ногами і з захляпанним плащем, мабуть, негарна, сумна і з запухлими від плачу очима, і сказала йому, що вдома у нас усе так погано й бридко, що годі там залишатись. Я говорила довго й збивалась весь час, мене, мабуть, важко було зрозуміти, але він усе зрозумів, усю ту історію, а також те, як мені досі жилося вдома — бо перше я й словом йому про те не заїкнулась, не скаржилась, а того вечора усвідомила нарешті, що є лиш одна людина на світі, якій можна все це розповісти — і тому я прийшла до нього.

— Заспокойся, може, хочеш, я тобі кави заварю? Ну, заспокойся, чуєш?

Заспокоїтись я не могла, весь час хлюпала носом і розпівдала, без ладу й без усякої логіки, як усе відбулося і чому так усе могло статися.

Дан заварив каву, він приніс мені свою піжаму — щоб я переодяглась, бо ж добрі дві години блукала під дощем, перш ніж зважилась прийти до нього майже посеред ночі, — піжама лежала на столі, я так і не переодягалась, кава стигла у малесенькій чашці,

Дан стояв, підпираючи одвірок, кутив і слухав — він має таку звичку — слухати, стоячи отак у дверях, і курити при тому цигарку за цигаркою, аж поки мені в голові від диму не замакітриться.

...Мама ворухнула ногою, визують з туфлі, й питала:

— Питимеш чай? — і посапувала, як дитина після плачу.

— Ні, не хочеться, — сказала я, але мама таки налила дві чашки, намастила хліб маслом — навіть засмучена, вона не втрачає апетиту, зрештою, вона звикла до сварок у нашій хаті і, мабуть, не усвідомила зараз до кінця, що ця сварка трохи не схожа на інші.

...Ті двоє мужчин, батькові фронтові друзі, чотири дні тому з'явилися, і мама: ох, Василю, — й на тата, чи можна їй радіти, а вона дуже зраділа, я це побачила відразу, в неї навіть щоки порожевіли, і вся вона стала мов кришталевий келих з червоним вином.

На кухні зразу потім запахло рум'яними булочками й запеченими в тісті качками. Василь Петрович не поскупився на цей раз, він витягнув жменю грошей, не рахуючи (це він потім запитає маму, куди поділись його кровні), — бо як же рахувати при фронтових друзях, лише раз на стільки літ трапилося, що приїхали, він раптом жменею виклав карбованці й десятки, хай знають, як він зустрічає друзів, — а мама теж не рахувала й на все готова, від ранку до вечора на ногах, — і парувала печеня, і рум'янилися булочки, навіть нову скатерку купила й квіти, нас обох допустили на татову половину — в будень мені доводиться стукати до нього й питати, чи можу я грати на фортепіано, бо інструмент стоїть у батька в кімнаті, — вони всі сиділи при столі й згадували фронт, війну, і якби я не знала Василя Петровича в інші моменти його життя, то могла б навіть поду-

мати, що це чудова, добра й хоробра людина, яка вміє навіть мило жартувати, і так би й може зосталася при тому переконанні, бо він здобувся навіть на ласкавий погляд у мамин бік, коли його колеги згадали, як то мама одного разу вичистила рештки картоплі з уже раніше зрізаного лущиння, і з тих вичисток зготувала якусь страву з конопляною олією — аж язик у роті танув, — а тепер була качка, вино, і батько обгризав качачу лапку й милостиво згадував страву з картопляного лущиння. На стіні висить фотографія — з війни: мама й Василь Петрович, у шинелях обоє, хотіла б я їх бачити тоді, хоч би на переправі, коли форсували Дніпро, адже вони переправилися серед перших, я навіть не можу уявити, як усе відбувалося, вони мусили бути тоді зовсім іншими, оці двоє теперішніх, домашніх і звичайних людей — Василь Петрович, який обгризає качачу лапку, й мама з туфлею на одній нозі, мама, яка покірно приймає усе на світі, — і ті, у шинелях, гарні і відважні, — чи це так і має бути? Але як могла відбутися з людьми така жахлива зміна і чи вони обоє тепер, якби раптом довелось... Моторошно стає від такої думки, бо це означає, що я зовсім не вірю у своїх батьків, а вони так гарно дивляться на світ з тієї фотографії, зробленої у давні воєнні часи...

Уже тепер, із далекої віддалі в часі, я пробую пояснити собі, як же так трапилося? Як так сталося, що вони відмовилися від себе, від цих своїх симпатичних, відкритих і добрих облич? Ті двоє молодих людей у шинелях навряд чи впізнали б себе нинішніх, як я не впізнаю їх, порівнюючи з тими, давніми. Тепер я думаю так: Василь Петрович, певно, вирішив, що йому вже на ціле життя вистачить зробленого, що він оплатив участю у війні все своє майбутнє існування, у нього навіть увійшло у звичку говорити: «от я воював, а ви що, ви — що?» — і забу-

вав при тому, що мама також була на фронті, з ним разом. І мама йому все вибачала, бо, напевно, весь час пам'ятала тільки молодого, відважного капітана, і вже не бачила цього самовпевненого чоловіка, якого бачу я у своєму батькові. Він собі може кепкувати з її зовнішності, з її літературних уподобань («що ти там розумієш, мовчи, це буде краще для тебе й для всіх»), він узагалі майже не помічає її присутності, а вона приймає це з усмішкою, — і я не знаю, звідки в неї ця терпимість? Бо мені забракло терпимості, якраз того вечора, коли гості уже поїхали, і з їхнім від'їздом неначе пригасло в мамі щось, вона вже не світилася такою пронизливою радістю, як при товаришах, і батько замкнувся у своїй кімнаті, а я собі міркувала, чи не буде він таки випитувати в матері, чи залишилась там яка решта од грошей, які він дав на гостину. Я за ті гроші купила ще також чотири квитки до театру, щоб вони всі разом пішли, але гості мусили їхати, і мама думала, що піде з татом, і одягалась, і сміялася навіть, і раділа, але зовсім не так світло, як учора, коли вдома було гамірно й людно. І ось тут усе й трапилось: тато вийшов з кімнати і за своїм звичаєм критично оглянув маму й, закривши руки в кишені, постукував носком об підлогу і хмикав, а потім сказав:

— Нікуди я, голубонько, з тобою не хочу йти. Були б хлопці — то нехай уже так, могла б і ти присутня бути. А сам на сам — ні, ти поглянь лише, на кого ти схожа, мила моя!

Тоді я й сказала:

— Підло це, Василю Петровичу, підло й ганебно — постійно зневажати людину, яка вам усе своє життя віддала, і якщо ти зараз же не вибачишся перед мамою, я... я... я до кінця вважатиму тебе негідником!

Батько закупив собі сигарету, потім відкинув її і сказав:

— Мене це мало цікавить, ким ти мене вважатимеш, але коли ти собі дозволяєш такі мудрі думки вимовляти вголос, то я повинен тобі подякувати.

І він спокійно, роздумливо підніс руку й ударив мене. Мама потім казала, що було б усе добре, вона б упростила Василя Петровича піти до театру, і все було б добре... Та вже ж, усе було б надзвичайно добре!

Можливо, це зовсім не така вже й цікава та важлива історія, — чого не трапляється за сотнями й тисячами замкнених дверей у великому місті, — але для мене ця сімейна пригода мала велике значення, бо того вечора в мені наче все остаточно сформувалося і стало на місце. Я знала, що чужа в батьківському домі, чужа й непотрібна, бо навіть мама не зрозуміла мене й дорікала за такий «дикий вибрик» і вже потім, коли я пішла з дому, вона все одно залишилася з батьком, і вибачила йому все — а образу чомусь затаїла на мене. Того вечора вона мені гірко пояснювала, допиваючи третю чашку чаю з варенням, що людина мусить платити за кожну хвилину радості. Можливо, це правда, але я, на жаль, не знаю, за яку радість вона платила — хіба вже за щось таке, що діялося колись раніше, до мене й не за моєї пам'яті.

Я розповідала все це Богданові, сидячи в нього на кухні, а він стояв, спершись плечима до одвірка, курив і слухав, губи затиснулися на сигареті, але все одно видно було, які вони ніжні й добрі, і в мене раптом запаморочилося у голові, усе змістилося, розсіпалося, почорніло — була війна, і мій тато такими ж ніжними губами цілував маму, а ось тепер вимовив до неї такі слова...

— Дай мені кілька хвилин на роздуми, щоб я міг по-людському висловитись, — сказав Богдан, і я відразу зрозуміла, що він може надумати. Звичайно, він

вигадав свою, особливу, навіть холоднувату фразу, яку вважав відповідною для такого моменту, фразу, яка допомогла б прикрити хвилювання, але я й без тієї фрази вже знала й погодилась наперед з усім, що він скаже, і думала, що, може, мама також колись так погодилась наперед з усім, що скаже мій батько — але ні, у мене, напевно, було і буде зовсім інакше... я вірила Данові, я знала, що все мусить бути гаразд, і я хотіла вже тоді, аби мій син був схожим тільки на нього, на мого Дана.

— Слухай, я вже сформулював свою важливу пропозицію. Один молодий чоловік без професії, але з великими амбіціями на майбутнє, не можучи поки що забезпечити ані свого, ані твого існування, оскільки його стипендія складає всього чотири з половиною десятки, пропонує тобі руку, серце й дах над головою у хаті свого батька. Єдине, що він знає напевно, цей самовдоволений студент, що батько не позбавить його благословення на шлюб з тобою...

Я сказала:

Новий будинок, ось там у кінці Городецької, — якраз той, де живе мій герой. Бачите, він завів машину в гараж, дамо йому трохи часу, щоб умитися, якусь хвилинку відпочити, може, навіть, нехай увімкне телевизор і з'ясує, чи цікавить його сьогоднішня вечірня передача. Дамо йому на те трохи часу. І закутайте горло шарфом, тут вітер, а ми ж постоїмо хвилин п'ятнадцять-двадцять. Знаєте, на перших порах знайомства з моїм героєм мені було особливо важко зрозуміти всі обставини його життя, він збурював мою цікавість однозначними й байдужими фразами, і то не лише тому, що не любить багато говорити, а ще й тому, що не вважає жодну деталь зі свого життя вартою чисті б то не було уваги. Назовні він ніколи не виказував нехоті до моєї упертої, майже непристойної цікавості, але водночас не гадав і вдо-

вольнити її, він злегенька й дуже тактовно натякав, що врешті-решт ніхто не має права так доскіпуватися до людської душі й до причин людських вчинків і з'ясовувати, що змусило людину сказати «ні», коли хтось інший у такій же ситуації міг сказати «так», — але все це не лякало мене, я не розкаювалася у своїй невідступній, наполегливій присутності при ньому, бо постановила не тільки знати про нього якнайбільше, але й зрозуміти.

Актор:

Вдалося вам це зробити — скажіть правду?

І я призналася:

Не зовсім. Не до кінця. Якраз тому я й шукала актора на роль мого героя — коли ви вже взяли за таку справу, то мусите знати — я хочу, щоб ви ж і допомогли мені зрозуміти його до кінця.

Актор:

Власне, цього й мені хотілось — ролі героя, якого не можна зрозуміти отак відразу, бо вічно мушу вдовольнятися не те щоб схемою, а якоюсь пласкою маскою, постійною маскою, де досить підмалювати одну-дві нові риси, щоб мати право заявити, що то вже новий герой і зовсім нова роль. Коли на те пішло — я б радніший грати роль одну й ту ж усе життя, але роль такої людини... тобто, такого героя, який би мав початись загадкою, котру від спектаклю до спектаклю треба розгадувати, розшифровувати, наче знаходити наново й роздумувати наново. Щоб я міг бути ним — а водночас і не ним, аби той, хто слідкує за моєю грою, бачив: мій герой є таким ось, бо таким я його зрозумів, але поза моїм розумінням ролі є ще нові площини, є безконечність, є можливість досягнення нових істин і нових ідей — залежно від того, в якій ситуації опиниться герой...

І я погодилась:

Так, може, й справді я не відступала від цього

чоловіка, бо він має у собі те, чого ви прагнете. Але ж одна річ — відчувати, а друга — переконати ще когось...

Актор:

Знову ж таки, ви мене шукали, щоб я допоміг переконати інших, — що ваш герой — варта уваги людина.

Я зраділа:

Тон розмови у нас з вами зараз зовсім інший, аніж спочатку. Довіри більше, і так, наче ми вже трохи приглянулись одне до одного й ніхто не гадає відмовлятися від — ну, скажімо, від співпраці. Дратував мене спершу ваш тон і цитати з відомих і невідомих авторів. Подумала була навіть, що вам значно більше насувало б грати роль зовсім іншу — протилежну тій, котра виписувалася для мого героя.

Актор:

Добрий спосіб ви знайшли, щоб пояснити акторові, як наблизитись до героя — в якійсь мірі мушу заперечити самого себе, так? А ви не думаєте, що й у вашому героєві може бути якась двоїстість?

Я щиро засміялась:

Побачите його ближче — самі зрозумієте.

Ми піднялися ліфтом на восьмий поверх. Я знала цю квартиру навіть краще, ніж свою власну. У себе вдома я не завжди можу знайти якусь потрібну річ, бо закинула її десь на шафу чи в інший закуток — а тут я орієнтувалася набагато краще. Було тут усе складене старанно й ніби на постійно. Я навіть знала, на скільки хвилин поспішає в цій квартирі будильник, знала житло мого героя ще до того, як потрапила сюди вперше, бо я ж сама й створила в уяві цю квартиру з трьох кімнат — не так уже важко було уявити її з новими, стандартними меблями, купленими в кредит, і з телевізором, за який кредит уже сплачено, з телефоном і кількома старовинними го-

динниками, з книжковою шафою і з кількома ледь-ледь надпочатими пляшками італійського вермуту й коньяку в «барі», зі старим кріслом-гойдалкою: тут спокійно й згідливо мали б уживатись уподобання мого героя і його сина й невістки, хоча, звичайно, мій герой поблажливіший, поступливіший, аніж молоді, і він дозволяє їм збирати ті старовинні годинники й вішати на стіни незрозумілі йому самому картини їхніх приятелів, і записувати на магнітофон, ним самим придбаний, зовсім не ті мелодії, що йому до вподоби.

Двері відчинив Богдан. Правду кажучи, я не сподівалася його застати, за моїм розрахунком він мусив бути на лекціях в інституті, і те, що він опинився зараз віч-на-віч зі мною, трохи поламало мені настрій. Та доводилося пристосуватись до обставин.

Син мого героя дивився з міною знеохоченою й не дуже привітною, якби не те, що батько погоджувався розмовляти зі мною, то він сам охоче замкнув би мені перед носом двері, навіть не шукаючи пояснень і не вибачаючись, йому бракувало батькової толерантності й урівноваженості, і брак цей компенсувався хіба що очевидним старанням не йти наперекір батьковій волі. «Знову прийшли надокучати батькові», — вимовив його погляд, уголос він сказав:

— Прошу, заходьте, — і ще: — До тебе, тату!

Отже, вони стояли один проти одного — мій герой і актор. Що принесе мені ця їхня зустріч, це таке дивне знайомство? Актора треба представити як колегу, не можу ж я сказати, кого на цей раз привела в дім — не питаючи дозволу й так безцеремонно. Сказати, що це актор, який хоче грати роль мого героя — означало б поставити Журила в неймовірну ситуацію, схожу на безліч вигаданих уже і відкинутих мною раніше.

Одна з таких домислених ситуацій виглядає у такий от трохи мелодраматичний спосіб, і я мушу признатися собі, що мені найбільше шкода розлучатися з цим домислом, шкода відкинути його як варіант не зовсім точний, як ефектний, але непотрібний хід у шаховій грі:

— Не йди, Федоре. Не йди.

— Що тобі, Василюк?

— Не йди, бо кричатиму. У собі кричатиму, не голос, мовчки, але так кричатиму, що все в мені повернеться.

Ніколи ще так не було, так ще ніколи й ні разу не просила, і йому аж моторошно стало, але він соромився такого страху, і пробував засміятись:

— Добре, не піду. Або ти зостанься, не їдь.

— Не зостанусь.

Федір упав за дівчиною наперекір материній волі. Мати вибрала собі за невістку Наталю Дзюринкову, милу, з голубими очима й таку лагідну, що лагіднішою на цілий світ не було. Віддавна вже собі так задумала, що Федоровою дружиною буде Дзюринкова Наталя, а він уподобав собі Василю, котра, хоч сирота, а гонорова й неуклінна, і ходила з Федором, наче ласку йому робила, хоча насправді все село знало, що була йому за жінку, хоч ще весілля не справили.

Заходила в хату — і не дивилась на Журилю, а крізь неї, наче та була прозора, як вода в потоці. Зрештою, вона так дивилась на всіх — окрім Федора хіба що. І коли вона так дивилась, Журилю опускала очі, хоч була тверда жінка, — бо хто знає, що та синова любка (не наречена, а тільки любка, інакше Журилю й не думала про Василю, вона б і по весіллі зосталася для старої тільки синоювою коханкою) — хто знає, що вона могла вчитати в душі тими своїми темними, непрозорими, як старий мед, очима. Що-

правда, гарна була з лиця, краща, може, й від Дзюринкової дівки, тільки Журилю Дзюринкову хотіла, а тому все їй було погане у Василю: і ті запаморочливі темні очі, і тоненька, невисока постать, і легка хода — ніби не сама йшла, а вітер її ніс.

— Хіба то суджена для такого хлопця, як ти? — казала стара. — Воно ж як птаха безпера й мокра, прости господи. Але коли хочеш — то най твоє буде, як собі хочеш. Одне я тобі скажу: прийняла тебе Василю, хоч ще не жінка тобі, легко то їй пішло — пильнуй тепер, аби так само легко з ким іншим...

— Мамо, мовчіть, і щоб не думали мені навіть такого, бо за матір не схочу знати, чуєте?..

— Поїдемо геть, до міста поїдемо, Василюк, — Федір міг її на руках підняти й гойдати, наче дитину, чорна хустка з червоно-білими квітами й довгими тороками покривала її майже всю.

— На весіллі в нас будуть троїсті музики, найкращі на всю околицю, на сотню весільних забав найкращі музики, — казала Василю, — старий Василю дядько грав на скрипці, і двох його таких же старих побратимів — вони обіцяли грати на Василюному весіллі, а більше, зарікалися, не гратимуть, то вже в тій музиці буде три їхніх душі, і три радості, й три смутки, і три надії — троїсті музики.

— Поїдемо геть, до міста поїдемо, Василюк, — не то обіцяв, не то просив Федір, ховаючи обличчя між Василюними долонями, розплітаючи коси її, стягаючи з неї хустку.

— Не поїду, — казала Василю. — Не поїду, Федоре, я тут залишусь... Ти — як хочеш, а я не поїду.

Федір шарпав Василю за плечі, наче мав замір наперекір її волі забрати з собою:

— Не поїдеш? Ти ж знаєш, що я вже до того міста прикипів насмерть, мені вже тільки там бути суджено, бо так уже воно сталося, й нема на те

ради — то й ти мусиш зі мною їхати, ти ж знаєш, що мусиш.

— Не мушу. Я тут буду — хочеш, залишайся, хочеш — їдь, я тут буду, навіть говорити про це не варто, не трать ані сили, ані слів — я тут буду.

— Поїдеш, Василю!

— Не поїду.

— То нехай зараз ні, бо винаймати хату доведеться, але скоро вже й свою матиму. Як сама схочеш, спорядиш там, що схочеш поставиш — будеш господарювати, добре?

Вони ходили любитися до лісу, де самі буки росли, самі дерева могли тільки їх бачити. Федір торкався губами її шиї, вона була гладенька й чиста, як молоде листя.

— Знаєш, мені щоразу так при розлуці, як би я від тебе відривався, відламувався — так живе дерево на дві частини до кореня ламають. Як у місті живу — то рвуся до тебе їхати, але там хочу бути. Не гнівайся, Василю, ти сама винна. — Федір не міг зрозуміти дівчини, не міг уявити, чому вона не хоче їхати з ним, хоч любить. Пробирав збагнути ту мішанину почуттів і бажань — своїх та Василюних, тямив, що можна любити, як власну душу, усе, ним покинуте — але хотів би, щоб Василю так само любила те, що було йому дороге там, у місті. Він ділився поміж тим містом і Василюю, — то, може, і з нею щось таке діялось? Журило намагався зрозуміти її і себе, але то були марні старання й усе залишалося по-давньому. Не завжди так траплялось, що він приїжджав у село. Часом Василю з'являлась в місті — несподівано, без попередження, і тоді його охоплювала радість така, що готовий був і тут, посеред вулиці, як у буковому лісі, вхопити дівчину на руки й кричати усім, аби дивились, яка гарна його Василю. Вона справді була незвична, несподівана, як сам її

приїзд; чорна хустка з тороками обтуляла маленьку світловолосу голівку, очі її уста були добрі, вологі, наче вона щойно вмилася з джерела, шорсткувата долоня по-дитячому лягала йому в долоню — за нею озирались, хоч не мала підмальованих уст і не було на ній модного вбрання.

Вона сміялася — тільки він один на світі знав, як вона вміє сміятися, бо звичайно тільки всміхалася, не розтулюючи губ. При ньому сміялась так, що на худеньких щоках прорізалися подовгасті зморщечки, а очі мружилися і робилися вузькими, видно було тільки їх блиск.

— Ходи кудись за місто, перебудеш зі мною ніч, нехай думають, що ти з чужою жінкою їдеш, бо хіба хто зі своєю ходить у ліс чи в поле любитися?

І було за її бажанням.

Вони цілу ніч до світання ходили містом, а потім вона їхала геть, залишивши йому свіжі сорочки, яблука з дому, сушену калину, домашнє печиво, котрим він потому ділився з хлопцями в цеху, і хлопці знали, що то приїжджала Журилова Василю — таємнича, чудна якась, ніколи ніким з них не бачена. Коли б не ті яблука й калина, могли б сумніватися, чи існує вона насправді.

Упродовж ночі вони не встигали наговоритися, хоч говорили про все; він розповідав їй про свою роботу й пробував пояснити, що то справді найкраща в світі робота. Вона не сперечалася, навіть погоджувалася, що місто гарне, особливо на світанні, коли зовсім тихо, як дитина в колисці, і над ним легесенький туман, як подих, і вулиці наче потягуються, спинаються на пагорби й потягуються при тому — і робота його також гарна, і добре, що йому гарно. Василю їхала, а він згадував, що вона йому оповідала: на тій яблуні, котру він посадив, цього року з'явилося два яблука, усього два, маленьких і тугих,

а старезна, рублена з самого дерева років двісті тому стодола її дядька-скрипаля повнісінька яблук, пахне яблуками. Дядько укладає їх одне при одному — ніби сонце в руках тримає, так кладе яблука й частує ними кожного, хто зазирне на його обійстя.

Стодола пізніше згоріла. Спалахнула, мов стіжок сіна, суха й пропахла яблуками, згоріла разом з яблуками. Дядько знав, хто її підпалив, і Васирина здогадувалась, та нікому не казали, дарма було казати. Палій був старий, ще старший од дядька, і мав на нього давній, затверділий, як мозоль, гнів. Причину гніву дядько знав — палій мстився йому аж тепер, що колись за нього, того палія, не пішла заміж гарна дівка, а лиш за дядька Васириноного, і за те, що дядькова скрипка грала краще од його власної, і за те, що йому погнили, поморщились яблука і знищився бубон, колись такий великий та гарний. За те він і спалив стодолу, по якій залишився спогад у селі та запах яблук, а дядько не виказав палія, хоч усе село й підозрівало правду, а таки всі мовчали, бо дядько Васирина мовчав, та й навіщо було говорити?

Про таке різне оповідала Василина, а також про свою роботу в селі, але ані словом не згадувала Федорової матері. І того не згадувала, що їй часом здається, наче мати стежить за кожним її рухом, словом і поглядом, наче хоче впіймати на чомусь лихому, наче хоче потому зі злою втіхою говорити: а бачиш, сину, а я ж казала, тепер маєш, маєш, переконайся, що треба було матері слухатись.

— Не йди від мене, Федоре, не йти в своє місто.

— Що тобі, Василино?

— Не йди, бо кричатиму, у собі кричатиму, не вголос, тихо, але так, що все в мені порветься.

Ніколи ще так не просила, і йому аж моторошно стало, однак він засоромився страху й спробував за-сміятись:

— То ще не піду. Або ж ти зостанься, чуєш, Василино?

— Ні.

Треба було не слухати отого упертого «ні», а узяти на руки й віднести назад, до міста, хоч би як упи-ралась, — а треба було утримати любов'ю, гнівом, розсудливістю — треба було не випускати з рук, нехай би собі пручалась, видиралась, плакала. А може, треба було їхати з нею? Скочити в автобус і поїхати?

Хто зна, як треба було. Хоч би й знав, то все одно, мабуть, не вмів би зробити. Або й не схотів би: як не зостанеться по добрій волі, то хіба можна в'язати? Тільки, може, вона хотіла, щоб її в'язали?

Потемки приходив під хату найкращий парубок у селі й зазирає у вікна. Село знало про те й Васирина знала, хоч фіранок не відслоняла. А за дня він зачіпав її і сміявся:

— Добре ти, Василинко, живеш: маєш нареченого й не маєш!.. Прикрий, голубко, свої коліна, бо як лиш побачу ті твої білі коліна, то здається мені, що ти йдеш по селу, як русалка над водою — лише косами прикрита.

І шепотів у саме обличчя:

— Відчиниш мені, Василинко? Котрої ночі відчиниш? Чого боїшся, чого впираєшся? Все одно ж відчиниш.

Вона вдарала його навідліг, а він сміявся:

— Люблю тебе, Василино! Якби відчинила — то не любив би, а так — люблю!

Василина відчувала на собі його погляд і погляд Федорової матері. Вона, мати, бачила Василину навіть тоді, коли не могла бачити, і чатувала на Василину, і ніби чаклувала: оступись, оступись, ти мусиш оступитись, не може того бути, аби на моє не вийшло!

І коли поночі в димарі мотлопився вітер, Василина чула, як той парубок шепоче:

«Відчини! Слухай, ти ж таки відчиниш, хіба ти зможеш бути сама? То чи не все одно — сьогодні чи завтра?»

«Йди геть, чи ти встиду не маєш?» — змагалася вона з тим шепотом, а парубок справді не мав стиду, сміявся:

«А ти мала встид, коли незаміжньою до лісу з Федором ходила? Ти тоді мала встид? То в кого ж ти його тепер позичила?»

«Забирайся, чуєш, не руш мене, забирайся!»

«Добре, уже добре, піду. Я піду, але я знаю, що таки діждуся; сама знаєш, що діждуся, а коли тобі вже так хочеться вдавати цнотливу, то побався трохи, я розумію ту забаву, лиш, аби не задовго, Васи-
линко».

«Ти п'яний і безчесний, не підходь більше до мене».

Під Новий рік Журиліха виходила стрічати Федора, дорога додому була неблизька — село лежало віддалік від шосейного шляху, — Федорові хотілось бігти, щоб зустрітись з Василюною, але мати йшла поволі, важко дихала й часто спинялася, аби перепочити, стаючи спиною до холодного в полі вітру.

— Нащо йшли до автобуса?

— Спитати тебе хочу... Ти таки на правду думаєш з Василюною женитися?

— Ви ж давно те знаєте! Варто було йти в поле, щоб про те питати! — засміявся Федір.

— Я тобі казала колись — легко їй з тобою гуляння прийшло, легко і з іншим буде. Чого не хоче до міста їхати — питав її?

Федір одмовчався.

— Бо ходить тут один попід вікнами — й влітку, й восени ходив, а тепер-то, по снігу, ліпше сліди видно, — говорила стара й сама вірила сказаному.

— Мовчіть, мамо.

Василина дивилася на Федора з темної глибини нерозуміння, так, наче вона опинилась десь на самому дні ріки, а він схилився над нею. Губи їй на морозі пересохли й потріскалися, між пошерхлістю виступала крапельками кров, і Федір раптом відчув, як його рука сама, мимоволі, зводиться, щоб торкнутися тих уст. Але він опустил руку, у Василюниних очах майнув подив, вона дивилася на Федора, чекаючи його ласки, а він уже більше не міг витримати мовчання, мусив сказати щось — і все одно мовчав, але вже не дивився на дівчину. Василина теж не розтуляла уст — хотіла запитати: що ти, Федоре, чому нічого не говориш? — але не запитала.

Врешті він сам промовив:

— Правда, що люди кажуть? Пускаєш до себе хлопців на ніч, аби погріли сирітку бідну? Чи й до міста їхати не маєш охоти? — сказав усе те, і якби міг, то закрити би собі уста долонею, якби хвилиною пізніше, то й змовчав би, але — уже вимовив, пізно було жалкувати.

То ти так, Федоре, — не віриш мені, а то чому? А, не кажи нічого, як не віриш — то про що говорити будемо? Чи ти, може, хочеш від мене щось почути? Ані слівця уже не вимовлю, Федоре. Дурне все на світі, коли ти вже мені не віриш.

Василина мовчала, та аж тепер Федір почув, як вона кричить: не вголос, мовчки, аж нутро в ній рвалося. Журило мав охоту затулити вуха, але ж крик, мабуть, чув би все одно. Про що був той крик?

Вона розтулила уста, ніби врешті надумала щось відповісти Федорові, а чи таки скрикнути вголос, і якби крикнула, то Федір ухопив би її за руки, пестив би її, цілував, не вірив би нікому й нічому, лиш її очам та поцілункам, слухав би її слів — але ж вона мовчала. Вона тільки ворухнула губами й дивилася на нього — простісінько на нього, і в той же час

крізь нього, повз нього, і далі кудись — уже на-
завжди без нього...

Актор, пригорбившись, утиснувся у крісло, був схожим на птаха, який чатує на здобич, — очі мав пильні, повіки змикалися важко, ніби він або недо-
спав, або ж довго перебув на вітрі. Недавнє вражен-
ня, що він і справді міг би підійти на роль мого героя,
у цю хвилину зникло, і я вже пошкодувала, що при-
вела сюди незнайому людину, яка всього лише пів-
години тому нагадувала мені хлопчика з пустим ба-
жанням похизуватись ерудицією, а потім — когось
схожого на мого героя, а зараз була подібна до втом-
леного старигана, який поняття не має, чого опинився
тут, у нашому товаристві.

— Неправда це все, — сказав актор знеохочено. —
Все це про когось іншого.

— Звичайно, не так усе воно від самого почат-
ку, — підтвердив Журило.

Так я ж і сама знала, що неправда, що то — зов-
сім інший Федір, але ж могло й з ним щось подібне
трапитись? А може, тому неправда, що він би пово-
дився зовсім інакше?

Радувало мене завжди, що він навіть у чотирьох
стінах не відчувається зневоленим і йому вистачає
простору, наче він постійно перебуває серед поля. Він
навіть говорив так, що від його слів пахло хлібом,
щойно випеченим, гарячим житнім хлібом, він зрос-
том високий, весь якийсь дуже великий, і все одно
йому ніде не тісно, речі при ньому стають маленькі,
непримітні, й тому здається, що досить довкола про-
стору, щоб йому вільно пересуватись навіть у малень-
кій кімнатці, де наставлено чимало меблів і вигідно
розсілися двоє гостей — сина господаря поки що при
нас не було, вийшов у сусідню кімнату й прикрив за
собою двері.

Федір Журило вимовив ті слова трохи ніяково,

наче йому незручно було приловлювати мене — не на
обмані, скажімо, але таки на видимій невідповідності
фактам.

— Не так то все виглядає від самого початку, —
повторив він і пожартував: — Не було ніякої Васи-
лини, бо хтозна, якби була в мене така Василина, то
я б, може, й досі сидів коло неї, а що вже за жінку
узяв би — то напевно.

Жарт був приправлений сміхом, але щось у ньому
почулося мені гіркувате, і я, як бувало вже не раз,
наче на якусь мить знову зазирнула в живу душу
цієї людини.

— Насправді було зовсім звичайно: якимось так я
собі зміркував, що варто б зрушити з місця, світа
більше побачити... А Львів здавався мені на ту пору
таким далеким світом, що й далі вибратись годі. Зви-
чайно, тепер таке то вже не дивина, й ніхто нікого за
поли в таких випадках не тримає, тепер ніби увесь
світ зрушив з місця й мандрує невпинно, а тоді —
тут, у нас, на таке треба було зважитись.

Він помовчав, а потому продовжував далі, наче
хотів ще раз не тільки нам, а й собі самому все це
пояснити як слід:

— Пізніше півсела до міст виїхало, тільки треба
було комусь першому зрушитися. Але воно так: тоді
місто справді дуже потребувало наших рук — щой-
но ж від фашистів визволились, та й при землі чима-
ло молодого й сильного люду залишалось, далі то вже
й не було наче такого мусу їхати сільським до міста,
уже була потреба триматися усім молодшим землі,
та коли вони того вже не дуже хотіли, і їхали не то-
му, що місто їх потребувало, а тому, що вони його
потребували... Та їх і місто чекало зовсім не таке,
як нас тоді, але ми іншого не бачили, то й думали, що
так і має бути, аж за якийсь час помудрішали і самі
старались, щоб не одно переінакшити.

Не перестаючи кліпати повіками, наче зовсім обважнілими, актор ще глибше втиснувся у крісло й тиенько пильнував за тим, що говорив Журило.

Як же я те все бачила? Чи справді було так просто й нетрудно, як казав Журило? Він ніколи не любив перебільшувати, це мені подобалося і заважало також, бо не дозволяло приглянутись до його життя — а може, він навмисне так усе обходив, обминав, аби не допустити мене ближче?

Василини не було, це правда, але стара Журилиха була — це також правда. Вміла об'їжджати коней, і коли чоловік пішов на фронт, лиш вона одна могла прикликати до себе норовистого коня, котрий перше слухався тільки її чоловіка. Уміла робити всяку роботу і все їй вдавалось так, що люди казали, ніби має Журилиха свого дідька: він і допомагав їй. Журилиха з того сміялась, але на цікавість людську навмисне розмальовувала стіни в хаті дивними фігурами, серед яких були вояки з шаблями, червонясті, схожі таки на дідьків, якісь веселі фігури, а також гарні дівки у довгих спідницях, і Федір у снах потім довго їй не раз бачив ті стіни, вони наче рухались, немов кадри у фільмі.

Старший Журило з війни не повернувся — прийшла на нього похоронна, і ніхто так і не бачив, чи плакала Журилиха, чи ні, бо вона замкнулась у своїй хаті на цілу добу, а коли на світанні вийшла, то була така, як завжди, і як завжди одразу взялася до своєї буденної роботи.

Одне тільки всі добре запримітили — коли Журилиха навесну знову малювала стіни в хаті, вона зовсім забілила веселі й дивовижні фігурки, і хата стала така, як і у всіх у Підгірцях.

Федір був хлопець здоровий, так само вдатний до всякої роботи, як мати, хіба що спокійніший, лагідніший і відкритіший, аніж стара Журилиха — тут він

вдався у батька, і це було добре для матері: якби був такий норовистий, як і вона, то було б їй важко жити з ним удвох в одній хаті.

Але одного дня виявилось, що при добрій і лагідній вдачі Федір може так само, як і мати, стояти при своїй думці, хоч би йому грім гримів довкола чи земля западалась.

До Підгірців приїхали зі Львова люди — були то заводський механік і його помічник, котрий недавно прийшов на завод. Обое розповідали цікаві речі про Львів, розказували, що після окупації залишилися замість підприємства самі тільки будівлі, і тепер необхідно діставати з усіх кінців країни обладнання, а механік, може, поїде навіть до Німеччини, аби забрати пограбоване. Люди слухали все те з увагою та інтересом, але коли дійшло до того, що львів'яни запропонували підгірським їхати на завод працювати, то багато стало з недовірою приглядатись до них, і батьки боронили молодим хлопцям слухати тих запросин.

Жили львівські у Журилихи в хаті, хата була така чиста й привітна, що ніхто їй не дивувався, коли гостей розташували там. Стара Журилиха кляла потім гостей зі Львова й у глибині душі щиро бажала на їхню голову якоїсь кари: приїхали, два дні в хаті перебули, хлопця збаламутили й далі десь подалися на своїй машині, певно, ще десь чиюсь дитину збаламутять та приворожать, що потому вже матері спокою не буде, що потому матері самій доведеться залишатись на господарстві, коло землі та коло хати. Була б знала, чим то все скінчиться, то й у хату б не пускала, а то їй переночувати в теплі дозволила, і рихтувала обід і вечерю, а на снідання то навіть молока теплого від корови в горнятка поналивала — по самі вінця, легка піна знялася над горнятками, і Журилиха приглядалась, як один з тих львівських

наче грів руки коло теплого молока й пив помаленьку, так поволеньки, наче хотів, аби те молоко не кінчалось хтозна-скільки й аж ніби зазірав у горнятко, чи є ще трохи на денці, а коли Журиліха серцем зм'якла й хотіла долити ще, то ніби засоромився і сказав, що більше не хоче ані краплі. Той другий — то випив душком, нараз, і вже далі розказував Федорові про той якийсь свій завод — Журиліха початку бесіди не чула, бо поралася біля корови, а потім доїла, вигнала за ворота, щоб пастух перейняв до стада на папу — то вона тому й не знала, з чого балачка почалася й чого син так пильно прислухається до слів того львівського. А він розказував, яким завод має бути — за два-чотири роки, звичайно, займе стільки місця, що там весь їхній край вміститься з хатами й господарствами, і що там на заводі робитимуть, і як там людей будуть учити всякому ремеслу — Журиліха не дуже тямала й не дуже мала час слухати — люди міські, то й своє хвалять, їм що — поговорять та й поїдуть, а тут роботу треба робити.

Журиліха й гадки спершу не мала, до чого той чоловік веде, а коли львівські поїхали, то зрозуміла, бо Федір сказав, що збирається до Львова, на завод.

— Жили досі без тих заводів — і далі перебудемо! — уперто стояла на своєму Журиліха, але ще не вірила, що поїде, — а коли таки переконалась, що не послухається, — затялась, перестала взагалі розмовляти й не збирала сина в дорогу, а що він сам був гордий, то не взяв з дому й крихти, в чому був, у тому й подався в місто, а в Журилішиному серці наче камінь заліг, бо й голови не підвела, коли син сказав: — Зоставайтеся, мамо, здорові. Я вам не ворог, зла не зичу, а ви як собі знаєте...

Посеред ночі, як син спав, Журиліха встала й присвітила лампою, затуливши її рукою, аби не

вразило синові зімкнутих уві сні очей. Стояла, слухала, як він дихає, ледь-ледь розтуливши уста, і трудно було сказати, що шепотіла над сином — чи заклинала, аби не їхав, чи просила, чи молилася — але вголос і за дня не сказала ані словечка й хліба на дорогу не дала.

— Не було Василя, де там! — сказав Журило. Не було Василя, ніхто не приїжджав до Львова з яблуками й калиною, ніхто не питав Федора, як йому ведеться, ніхто не пильнував, чи має випрану сорочку та чи знає кого, з ким можна словом перекинутись по щирості.

— Нічого немає дивного в тому, що цей чоловік не хоче тепер покидати свій цех, — сказав актор, трохи випроставшись і змінивши позу. — Я сам також нікуди не пішов би.

Вимальовувалось Федорові усе трохи інакше. Хоч і не летів він на легкий хліб та на забаву, знав, що має бути важка робота, але за тою візією, за уявним майбутнім заводу, яке зобразив перед ним тоді, удома, заводчанин, Федір неodobачив заводу нинішнього, а поміж дійсністю й майбутнім була поки що така прірва, що хоч якого найвідважнішого могла б відстрашити і відштовхнути.

Механік знав виробництво, але не мав майже з чим працювати. Фашисти вивезли ще на самому початку війни все до решти устаткування. Можна було до безконечності рахувати, чого бракує і нема, і можна було на пальцях перелічити, що є. Зрештою, Федір Журило дуже слабо орієнтувався, чого то насправді треба й чого бракує. Однак і він бачив, що коли із землі стирчать поламани й поіржавілі водогінні труби, то їх треба ремонтувати, закладати нові. Власне кажучи, було одне-єдине приміщення, де розташувався основний цех і цех ремонтний, а також кабінети директора, головного бухгалтера і червоний

куток. Була ще також вивіска над входом, а на за-
двірках попід червоною цеглястою стіною, не знати
звідки взявшись, стриміла із землі груба достигла
морква. Федір зважував, чи має тим відкриттям з ки-
мось ділитись, чи не сміятимуться городяни, що його
звabila морква, і, одначе, перемагаючи зніяковіння
й навіть сором, витягав майже крадькома із землі
моркву, обтирав рукавом і їв.

З квартирою Федір біди не мав: винайняв непо-
далік заводу куток, господиня, немолода вже жінка,
правила за той куток небагато, лиш просила, щоб
роздобув на зиму палива. Федорові то не здалось чи-
мось складним, і він пообіцяв.

Записувалися, кому потрібна картопля на зиму,
а про Федора сказали, що він, мабуть, не потребує,
бо привезе з дому. Федір одвів погляд кудись у сте-
лю, подумав і сказав, що так, доведе з дому.

Місто було дивне й тривожило, але й приваблю-
вало. Вивчав поволі, щоразу віддаляючись далі від
заводу й того місця, де жив, відкриваючи у своїх
прогулянках нові дивовижі й проникаючись до всіх
цих несподіванок такою доброю, напівдитячою ціка-
вістю, що навіть зникла кудись гіркота первоначаль-
ної самотності.

Самотність відходила-таки чимраз то далі, не на-
відувала його так часто, як перше, вечорами, а ще
більше на світанні, бо, звичний прокидатись удосвіта,
він не знав, куди має дівати ті ранні передзаводські
години — й часом лежав і думав, заклавши руки під
голову, ненавидячи свою непотрібну бездіяльність, ті
ранкові години, які на селі обертались у безліч
обов'язків, а тут не заповнювались нічим.

Знічев'я взяв у таку от сіру пору, коли ані світла
світити, ані очима до світа приглядатись, — узяв до
рук книжку. Читав майже наосліп, не світлячи свічки,
впритул дотикаючись сторінками до обличчя і ді-

стаючи від того якусь несподівану насолоду, схожу
на ту, коли відкривав дивовижу в місті.

Ще більшою дивовижею були люди. Гурт втягу-
вав у себе. Гурт був ще зовсім малий, п'ятдесят шість
чоловік, і поміж них — зовсім молоді дівчата, убрані
по-військовому, наче вони й досі продовжували вести
війну — тепер уже не з ворогом, а з тим безладдям
і бідом, які ворог залишив, — він їх соромився най-
більше, уникав, ховаючи очі від лукавих і веселих
часом поглядів, дівчата були старшими від нього, він
відчував свою дивну й водночас вдячну залежність
від них, бо то вони стояли десь між воєнним вогнем
і ним, там, де він не був, і він думав про те, що вони
мусили боятися смерті і тепер напевне їм хотілося
розлучитися із шинелями і кирзовими чоботями, але
ще не могли, бо не мали цивільного одягу, і за шине-
лями існувала їхня невимовно ласкава й спрагла
ніжності дівочість, яку не вбила війна, і це також
неймовірно тривожило його. Він сам не помічав, як
світ розширювався довкола нього, як він приймав
і сприймав нові поняття, й те, що вчора було новим,
назавтра ставало звичним, і вже він сам вимагав від
світу чогось нового.

Дівчата були всі львівські, вони zostалися —
разом, як воювали і як визволяли Львів — працювати
на заводі, де ще не було жодного досвідченого робіт-
ника, де не було головного інженера, де не було на-
чальника в їхньому цеху, де, як Робінзон Крузо на
острові, самотньо служив усьому підприємству один-
единий токарний верстат, і де тільки механік знав
усе виробництво.

Дівчат послали вчитися до Москви, вони писали
звідти листи, і Федір мовчки й чорно заздрих, хоча
не відважувався сказати, що й він має охоту поїхати
вчитися. І, помімо того, йому бракувало цих дівчат,
поки вони були в Москві — не котроїсь зокрема,

а такі всіх разом, бракувало їх військового одягу й на-
смішкувато-ласкавих поглядів, від яких він відчував
себе й наче молодшим, і таки старшим, ніж перше.

Актор водив оком за молодесеньким Федором Жу-
рилом, я врешті помітила, що його ніби лінивий по-
гляд, такий причіпливий і всепомічаючий, прикипас
до найдрібнішої деталі й бачить сум'яття Федора,
коли хлопець раптом отримує листа з Москви і ба-
чить підпис, у першу хвилину навіть добре не може
згадати обличчя тієї дівчини, яка підписалась Раїсою
Петровою, — і ще добре не усвідомлює, що йому пише
та дівчина, бо не в спокоїється від несподіванки; по-
гляд актора пильнує Журила, коли до нього підхо-
дить і вмощується на перекинутих догори дном ящи-
ках такий собі Трав'янка і розгортає з паперу —
якраз обідня пора — хліб, на якому лежить шматок
доброго сала. Федір відвертається, щоб Трав'янка не
бачив, як він ковтає слину, і повірив би в його слова,
що не хоче, не голоден, щойно перекусив.

— Тепло як, — мружиться на сонце Трав'янка. —
Світ, люди добрі, такий розмаїтий, такий дивний.

— Та вже ж, — обережно погоджується Федір, бо
він дуже не любить цього чоловіка, але навчений
матір'ю і прадавними звичаями, що зі старшими слід
розмовляти повагом.

— Світ страх який розмаїтий і дивний, — повто-
рив Трав'янка. — Світ правда, голубе, розмаїтий і див-
ний... Ти сам звідки?

— З Підгірців.

— Тата-маму маєш?

— Матір є.

— І що — школу яку скінчив, прошу тебе?

— Шість класів.

— А вчишся далі?

Трав'янкові очі наче випитують у Федора якусь
дуже важливу таємницю, а рот водночас вимовляє

чудні слова, ніби хоче ввести хлопця в оману, відвер-
нути увагу від того пильного погляду, і тому Федір
не відповідає на його запитання.

— Та-ак, світ дивний та розмаїтий, голубе. От
кажуть — є любов. А то не так. Не розуміють любові
істинної. Істинна любов — то бог, хлопча.

— Бог? — ввічливо перепитує Федір. — А звичай-
на любов — то що?

— Не будь пихатим і гоноровим, бо життя до ча-
су. От тебе механік наш, Потайчук, підпирає, кажуть,
тобі в усьому допомогти хоче. Аби ти далі вгору
йшов. Мовляв — з села хлопець, а нехай іде вгору,
щоб видно було, як ми дбаємо за тих, хто до нас на
завод прийшов. А ти думаєш — він всесильний?

— Як-то? — наївно дивується Федір, бо не розу-
міє зовсім, до чого веде Трав'янка. Зрештою, він, Фе-
дир, і не помічав нічого особливого в ставленні до себе
Потайчука — був йому приятелем, давав чимало по-
рад, казав, що треба далі вчитись, не одне показав
у роботі — але хіба то називається «підпирати»? По-
тайчук взагалі такий до людей, то його натура така
й завдання, обов'язки на роботі.

— Гордіня твоя тебе засліплює. Не від Потайчу-
ка твоя доля, правда, залежить, і не від тебе також.
Людина — то брудна, нікчемна грудочка праху, ладна
розсіпатись будь-якої миті. Ти думаєш про завтраш-
ній день, а треба думати про смерть і про вічність.
Чув коли таку пісню? «І буде вічний мир, і буде
вічний пир, і буде вічний день без мли, і буде віч-
ний гімн хвали...», — тихо затагнув Трав'янка. Голос
він мав непоганий, і Федір здивовано приглянувся
знову до Трав'янкового обличчя. Воно набрало яко-
гось очікувально-урочистого вигляду, ніби Трав'янка
ось-ось сподівався того «вічного пиру», де можна бу-
де донесхочу наїстися.

Рот у Трав'янка масний од пережованого щойно

сала, і при всій повазі до старших Федір Журило не зумів утриматись од сміху, бо якось то йому не три-малося купи — та поважна балачка про бога, пісня про вічний пир, в який просто неможливо було повірити, і ті масні губи.

— Смієшся, хлопче? — образився Трав'янка, утираючи рота долонею. — Смієшся, а гріх сміятись, я тобі сказав, ти ж думав би, а не сміявся, бо сміх — то таке, то дурного робота, хлопче, а ти — думай!

— Не сміюся я, що це ви, — уже знесмілювся знову Федір, а Трав'янка похитав головою і пішов собі геть, лиш раз озирнувшись на Федора. Чудний чоловік якийсь, — міркував Федір, а невідступливий погляд актора таки був при ньому й тоді, коли Федір сидів на перших у своєму житті робітничих зборах, у червоному кутку було накурено й тепло, бо люди сиділи віпритул один до одного, не роздягаючись, довгенько чекали початку зборів і курили тут же, бо нікому не хотілося вставати з насидженого місця, йти геть з тепла. Світла було небагато — якраз у тому районі припинено було подачу електроенергії; довелось засвітити кілька свічок, вони скоро опливали біло-прозорими сльозами, нагорали гнотики й пахло стеарином, і Федір недоречно чомусь пригадав церкву й матір, і себе малого при матеріному боці, — він озирнувся й побачив неподалік Трав'янка, він ворухив вузькими, подовгастими губами — рот аж розтиснув йому обличчя майже зовсім, — і щось промовляв до сусіда. Потому він побачив Трав'янка за трибуною — Трав'янка проголошував звідти, що віра в бога — невігластво й темрява, а людина — то сила й краса, він при тому зиркав у зал — Федорові здавалось, що Трав'янка дивиться просто на нього, і не міг зрозуміти, в чому річ — чи то докоряє й звинувачує у чомусь, чи то просить безмовно, аби він, Федір, нікому не розповідав про їхню недавню балачку про

бога і «вічний пир». А от ще одні збори, і Журило, червоний, схвилюваний і зніяковілий, тепер уже сам стоїть за трибуною, він не розрізняє жодного обличчя перед собою, навіть миле личко Раїси, яка підбадьорливо усміхається йому, десть там змішалося з рештою й невидиме, далеке від нього — він дивиться у папірець, боячись відірвати від нього погляд, і хоч як вдивляється, не може розрізнити літер, бо й вони, як людські обличчя, зливаються у сіру пляму й не згадується жодне слово, хоч від учорашнього дня учив напам'ять свій виступ, який написав йому начальник цеху — бо в їхньому цеху був тепер начальник, такий невеличкий, з рудуватим волоссям тонкоголосий чоловічок, який умів геть чисто все — принаймні, так здавалося Федорові, тонкий голосок пронизував йому вуха від ранку до кінця зміни й навіть довше, бо не раз доводилося Федорові залишатися і на другу зміну — він працював віднедавна наладником конвейсної лінії у цеху, потім їх стало дві, три й чотири, а він поки що був один і перший, і механік Потайчук сміявся, що Федір тепер — як ото недавно їхній єдиний токарний верстат... Найкраще говорити вмів начальник цеху, слова вкладалися квітами у вінку, і тому умінню Журило дуже заздрив, бо знав, що ніколи не навчиться так говорити, хоч би й усі вищі школи покінчав.

Начальник цеху й написав для Федора виступ, а Федір тепер не міг згадати з нього ані слова, хоча вчив відучора й напевно знав, що слова там стоять так гарно припасовані одне до одного, що просто гріх хоча б одне забути чи пропустити.

Він врешті заспокоївся і таки розібрав усе, що було написано, й старанно виспівав текст, навіть і тепер не усвідомлюючи його змісту.

І коли вже про збори, то були ще інші, на яких Журило знову виступав і знову тримав і м'яв у вели-

ких, аж ніби завеликих на добре полірованій поверхні трибуни, — бо це було вже в ту пору, коли трибуни почали полірувати під горіх, — у великих руках м'яв папірець з написаним виступом. Чомусь так і велося від того першого разу, що йому й за нього писав хтось інший виступ, наче боялись, що скаже не до ладу, спіткнеться, не зможе висловитись, і він, так само безглуздо не довіряючи своєму розумові й своїм можливостям, перечитував чужі думки старанно, гублячи в останню мить, на трибуні, їхній сенс. Цього разу він не міг зовсім розібрати почерку й прочитати як слід: не взяв окулярів, та й папірець втиснули йому мало що не в останню хвилину, бо виступати ніби не збирався, — і ось тепер він, шанований при роботі чоловік, стояв, мов недолугий школяр перед дорослими людьми, і ганьбився, і червонів, і зневажав самого себе за те, що так і не навчився красно говорити на великих зборах, хоча вмів сказати людині все, що думав, віч-на-віч, а трибуна лякала його. І тоді у важку для Журила мовчанку втрутився голос з президії:

— Товаришу Журило, покиньте ви той папірець і скажіть, що вважаєте за потрібне самі сказати, звичайними, людськими словами скажіть, — і він майже мимоволі з люттю зім'яв папір, погрозив стисненим кулаком у зал тому, хто зневолив його до такого приниження перед народом, і сказав, що вважав за потрібне. Він хотів, — вимовляв його власний голос, — аби до них у цех іноді заходив САМ ДИРЕКТОР, аби він хоч трохи тепер, як перше, був близький робітникам, наблизився б знову до них, — так, правда, завод виріс і цехів стало в десять разів більше, директор не повинен — і потреби в тому нема — стояти за верстатом і вчити когось, як шліфується деталь, директор має більші й ширші клопоти нині, але нехай не буде таким віддаленим від робітника, нехай

не буде для сотень людей табличкою на дверях кабінету, голосом з трибуни чи підписом у газеті, — добре, коли б директор був також і людиною, мав би час і на те, — бо хіба це неможливо? І слова його укладались, не мішалась думка, він утверджувався у тому, що говорить потрібне й поважне, судив про це не тільки з тиші у залі, обличчя наблизилась, і він добре розрізняв кожне, хоч тепер їх було вже не десятки, а сотні — і йому аплодували, коли він казав, що директор — це лиш посада, а не ремесло, якого вчать раз і навіки, може так трапитись, — а хіба не може? — що той, хто був директором, стане на робітницьке місце, — і що ж тоді буде, як він упорається з такою роботою і як розмовлятиме з людьми, коли він уміє лише говорити згори, з трибуни?..

Актор не міг бачити ще іншого — то вже бачила тільки я; ми сиділи в кабінеті голови заводського комітету профспілки — я, Федір Пилипович Журило і голова — і голова схвально перечитував охайно видрукований на трьох сторінках і написаний мною виступ Федора Пилиповича Журила, який мав звернутися до учасників зльоту ударників комуністичної праці, — і голова, вдоволено всміхаючись, передав папери Федору Пилиповичу і сказав: це, мовляв, якраз те, що треба — коротко, лаконічно й розумно. Я соромилася тієї похвали, мені було незручно перед Журилом, перед собою й перед цілим світом, і мене дивувала нетактовність голови, який подав текст Журилу й сказав: оце перечитаєте — чудовий буде виступ. Федір Пилипович ввічливо перечитав, кивнув, подумав якусь хвилину й сказав: усе це дуже гарно й справді, але для нього не підходить, він буде говорити те, що вважає сам за потрібне, бо має власну думку — й не ось ця жінка, а я сам, — він так і сказав, попросивши вибачення при тому, — найліпше знаю, які почуття викликає у мене подія, учасником якої

я буду... Лише раз у житті пережила я подібне почуття. Після третього курсу довелося бути на практиці в обласній газеті — редактор довго розмірковував, яке б то завдання дати зеленому дівчишкови. Звичайно, виглядати я намагалась якомога незалежніше, аби редактор, будь він найкращим у світі психологом, не здогадався, яке я зелене дівчишко (ніби й так не видно було), — редактор довго розмірковував і надумав найгірше, що міг: послав мене у віддалений колгосп із завданням написати критичний матеріал про підготовку до жнив.

Войовничо настроївшись, готова рятувати врожай, якому загрожувала бездіяльність голови колгоспу, його жахлива безвідповідальність, його невміння керувати людьми й виконувати покладені на нього обов'язки і т. д., і т. п., — я наготувала десятків зо два вбивчих, на мою думку, запитань, різких і мудрих, я ж мусила за чимось заховати своє абсолютне незнання сільського господарства, бо чого в цій справі міг мене навчити за півроку викладач основ агротехніки, хоча залік я склала бездоганно? Ясна річ, насправді всі мої запитання були наївні, смішні й стандартні, як шкільне платтячко, з якого я ще не встигла вирости й носила — тільки без білого комірчика.

Приїхавши в колгосп, найжена й готова до боротьби, ладна вистрелити в незнайомого мені голову цілою обоймою своїх «злик» і доскіпливих запитань, я представилась, але голова в той час кричав по телефону й не зовсім зрозумів, яка страшна небезпека загрожувє йому у зв'язку з моєю появою, а тому спокійно перепитав: звідки ти, дівчино? Я смертельно образилась й обурилась на принизливе «ти», і повторила, що з області, з газети, він оглянув моє запорошене взуття, мою напівшкільну одежину й побачив оком дорослої людини втомлене напівдитяче обличчя, якому я намагалась надати поважного й сердитого ви-

гляду й була напевно через те смішна — він помітив усе те й сказав: ти, мабуть, втомилася з дороги і їсти хочеш, — я зараз поведу тебе в нашу чайну, там роблять гарні біфштекси, поїси — а потім уже й до діла приступимо.

І я, дурне й найжене дівчишко, сприйняла цю нормальну, добру по-людському пропозицію як спробу підкупити мене — тільки так, не інакше: він нагодує мене, то як же я потім зважусь критикувати? Шматок біфштекса я вважала хабарем і відмовилась від обіду в такий спосіб, що голова геть усе й відразу втямив, і подивився на мене вдруге — але вже так, що я й досі пам'ятаю той погляд. Він посадив мене на свій мотоцикл, і ми цілий день їздили з ним польовими дорогами, були на фермі, заходили в чийсь хату, розмовляли з людьми — він давав мені можливість виявити все моє невігластво й малограмотність, змусив перебути з ним весь його довгий і трудний робочий день, я втомилась так, що падала з ніг, а він залишив мене сидіти — досі пам'ятаю — на зрубаному стовбурі берези; сам заскочив на хвилину у ту ж таки чайну щось перекусити, а я, вимучена голодом і соромом, не сміла кушити навіть пачки печива, — і коли ми врешті попрощались, він сказав: «Оце, тобі, дівчино, додаток до шкільної науки», — він так і сказав — шкільної, а я починала усвідомлювати, що ніколи вже не вирушу в журналістську дорогу з визначеним наперед настроєм — лаяти когось і ганити. Може, він і був поганим головою колгоспу — я не знаю, але це вже не мало ніякого значення, бо він виявився для мене добрим учителем. Урок я запам'ятала на все життя й пережила знову, коли Журило, — не смію зараз говорити про нього «мій герой», — дивився на мене точнісінько таким же поглядом. Повторення уроку виявилось гірким, як і сам урок. Уявляю, — і акторові також дозволено це уявити, — як

до Журила майже тридцять років тому підійшов десь такий же (ну, нехай трохи досвідченіший) журналіст із сотнею чи там десятком запитань, якими він напевно залякував чи зануджував людей і досі — та й потім буде — і як Журилові раптом змокрили долоні, він стидався простягти руку журналістові, стидався піймати на собі чийсь погляд і сам боявся озиратись — чи ж то справді до нього, саме до нього прийшли з газети. Фотоапарат, який вселяв неприємне почуття, наче тебе намагаються приловити на чомусь і потім документально довести, що ось такий факт був, нікуди не подінешся, — запитання, над якими раніше ніколи не замислювався: як працюєте? результати кращі, ніж у інших? як встигаєте вчитись у вечірній школі? — і решта таких же запитань-близнят, хіба що без нинішніх заінтелектуалених — яка ваша улюблена книжка і т. д. — він поняття не мав, мій молодий ще герой, як викрутитись, як уникнути цих запитань, і вже не помічав сам, що говорить фразами самого журналіста: «Так, ми докладаємо всіх зусиль... мій обов'язок полягає... благо... самовіддана праця... ми доведемо...» — й не помічав, як утішений журналіст швидко водить пером по паперу — а журналістові б жахнутися, спинитися, змусити замовкнути молодого Журила й сказати, як тоді з президії: ви, товаришу Журило, своїми б власними, людськими словами!

Добре, що й Журило таки мав той урок з виступом, і тому міг тепер дивитись на мене трохи осудливо, трохи розуміюче добрим і делікатним поглядом мудрої людини, яка таки знайшла свій власний голос, а також має свою власну думку й готова висловити її.

Він перейшов через найважче, як переходив через найважче у перші повоєнні часи завод, тепер уже ясно було, що все гаразд, що він не зробив помилки в житті, сказати б про це матері, — а вони обоє мовчать

і не знаходять дороги одне до одного. Чи ж то він такий черствий? І місто не навчило його умінню переступати через непотрібну гординю? Він іде на пошту й посилає врешті матері гроші — вони не повертаються назад, але й слова нема у відповідь. Син міг би купити гарний подарунок, оту красиву хустку чи матерію на сукню, чи теплу ковдру, але він не хоче виявляти своїх почуттів: досить і безликих грошей. Мати приймає їх, як належне за з'їдений сином у дитинстві хліб чи ще — як визнання провини — але ані словом не відгукується. І він врешті відчуває, що йому те болить. Болить, не менше, як дорога без материнського благословення.

Чи йому хотілося комусь розповісти про те? Поскаржитись, вислухати чиясь розраду чи співчуття? Може, йому бракувало уміння розповідати про такі речі? І чи не той біль підказав йому потім, через багато років, що треба прийняти в дім оте сумне, заболочене й мокре з-під дощу дівча, яке прийшло до його сина вже зі своїм болям? Словом не прохопився він, такою чи не такою уявляв собі синову дружину — прийняв її так, як власну доню прийняв би по довгій відсутності, а вибачав їй більше, ніж вибачав би своїй дитині, і коли раптом помічав, що між сином і невісткою родиться якась нерівновага, сварка чи суперечка, пробував улагодити непомітно, навіть не торкаючись ніби тих справ.

Якби можна було його запитати зараз про те! Але ж годі питати — він запропонував нам повечеряти, актор радо погоджується, і мені не випадає відмовитись, наша розмова — ми розмовляємо чи уперто й затято мовчимо, лиш кожен на свій лад розмірковує про одне й те ж, і тому здається, наче розмовляємо? — триває не так уже й довго — а, може, страшенно довго, може, час уже йти геть, ми переступили всі дозволені добрим тоном межі, ми вже й справді, зда-

ється, чинимо зовсім недозволене, бо ж тоді, з Васи-
линою, це був тільки здогад, а тепер торкаємося того,
що було насправді — чи й того теж не було насправді,
чи й то — лише домисел? А як же тоді з усім іншим?

...Дівчата за кілька день мали повернутися з Мо-
скви, і в цеху їх надумали зустріти урочисто й навіть
приготували подарунки — ті, хто залишався у Львові,
шили товаришам новенькі блузки, то була не хтосьна-
яка розкіш, а все-таки з тоншого матеріалу, аніж
гімнастерки.

Раїса в блузці була така чистенька, така світла,
і біляве волосся, накручене дрібненькими кучерика-
ми, торкалося плеча. Федір не знав, що з ним дієть-
ся — він не відповів дівчині на того листа, боявся, що
його відповідь виглядатиме немудрою чи смішною,
уявляв, що, може, дівчата пожартували собі з нього
— та й так, на кпини, написали всі разом того лис-
та, і будуть втішатись з його довірливості — одно-
слово, усяке передумав і не відповів, а тепер вона
стояла перед ним у білій блузці і питала, чого ж то
він так гірко її образив і не написав ані словечка, —
та видно було, що вона вибачить відразу ж, аби він
лиш якось усе пояснив.

Вона розповідала про Москву, про те, як багато
навчилися, а також казала, що скоро й до них сюди
прийдуть інженери, уже тут, на місці, покажуть, як
працювати на новому устаткуванні, — і розповідала,
що в Москві вона ходила до театру, — і раптом зовсім
уже несподівано для Федора запропонувала:

— Підемо до театру, добре? До оперного!

Жодного разу він там ще не був, він навіть погано
собі уявляв, що то означало — оперний театр, бачив
лише гарну будівлю, а всередині ще ні разу не був —
і знав також, що то напевно коштувало грошей, а їх,
звичайно, йому бракувало.

Він не сказав дівчині — ані так, ані ні, він удав,

що забув про її прохання, вона також ніби й не па-
м'ятала, але ж то могло бути просто з гордості, бо не
хотіла нагадувати вдруге.

Був один «спосіб заробітку», але він йому аж ніяк
не підходив. Продукція, що її випускали на заводі,
була дефіцитом в ту пору.

Варто простягнути руку, тихцем заховати деталь
і з незалежним виглядом постояти перед вахтером —
він не завжди й не кожного перевіряє...

Спокуса ходила поряд, липла до хлопця, він від-
махувався і знову слухав, що то вона йому нашіптує,
соромився своїх думок і водночас не міг не думати...

— То ви таки взяли ті деталі чи що там було? —
знетерпеливився актор.

Спійманий аж тепер, він раптом спинився посе-
ред кімнати, яку доти перемірював нешвидкими кро-
ками — і подивився на актора. Виглядало, що той
уже наперед знає усе, тільки хоче почути вголос ви-
знання правди, наче йому цікаво побачити, як при-
тому виглядатиме людина — поінформус про ту дав-
ню подію з легенькою поблажливостю в голосі, — мов-
ляв, це було так давно! — ми тоді були не тільки по-
гано вдягнені й не могли запросити дівчину до теат-
ру, ми тоді були ще й голодні — чи велика біда — три
невеличкі деталі, — і він вертається на поріг прохід-
ної під облізлою картонною вивіскою заводу, він вер-
тається під поріг, і знову переступає його, з трьома
деталлями в кишені, і ще раз переступає його, і ще
раз, і ще... чи він так ніколи й не забуде, як вахтер
кинув йому, прощаючись, — робітників було не над-
то багато в ту пору, вахтер міг привітатись і попро-
щатись з кожним, як міг це зробити тоді й дирек-
тор, — Журила вахтер знав так добре, що не подумав
оглянути його при виході з заводу, і це побільшувало
провину, гнітило ще більше, бо якраз на те й розра-
ховував Журило в глибині душі, що йому довіряють

і ніхто й не подумав обшукати, — може, краще б відібрали тоді узятє?

— І все ж ви пішли за ті гроші до театру? — без краплі жалю випитував актор.

Пішов, звичайно, він пішов за ті гроші до театру з Раїсою Петровою, він не пригадує ані змісту вистави, ані свого враження від неї, йому запам'яталися тільки чомусь його старі, полатані черевики, що ніби відокремлено й знеособлено стояли самі собою під білою колоною в театрі, а також Раїсина шинель, якою вони прикрились на вулиці обоє, бо падав дощ.

Син Журило стояв, спершись об одвірок, — видно, це була справді його улюблена поза, — і курив. Слухав нашу розмову й усміхався. Джинси туго облягали його довгі й худі ноги, одну руку він тримав у кишені, друга — з сигаретою, — і усмішка, така ледь зверхня й недовірлива, як і могло бути, коли син стоїть і прислухається до того, як у батька випитують про такі давні й майже переальні справи. Я подумала, що це, власне, розмова не для синових вух, нащо йому знати такі речі про батька? Невідомо, чи вони колись говорили на цю тему і як син тепер все те може розцінити. Тим більше, що йому таки бракує батькової толерантності. Цікаво, що він з цього приводу скаже?

— Ну й проблема, правда, тату? — запитав він. — І що, ти собі досі не вибачив? Що за дивний чоловік — не вибачити собі такої дрібниці! А як же інакше ти міг зробити — ти ж мусив піти до того театру, коли дівчина сама запропонувала. Дивина — ти не сказав уголос, що Трав'янка — фальшивий чоловік, і ти дозволяв йому теревенити з трибуни й проголошувати загальновідомі істини, в які той Трав'янка не вірив зовсім, — що ті твої детальки проти громадянської дволико́сті, проти фальшивої демагогії, проти наклепів, які той же Трав'янка писав на вашого механіка!

Про наклепи я не знала. Видно, син був краще поінформований щодо багатьох батькових справ, і мені стало шкода, що я не зуміла знайти якогось підходу до хлопця, не довідалась і про це також.

Журило вибачливо усміхнувся:

— Не гнівайтесь, він у мене такий запальний — і то наша давня суперечка.

— Кінця їй не буде, — сказав син.

Гм, кінця їй не буде... А що, коли розповісти Богданові (цього він, напевно, так не знає), як серед зими, у третю зміну, коли вже сили не було стояти на ногах і Журило майже засинав, — як тоді перед світанком він почув, що його дівчина, Раїса, кличе на допомогу, він не розрізняв слів, чув тільки тривогу й страх у голосі, — один паскуда домагався від неї силою... ну сказати б, ніжності й прихильності домагався, — і Журило бив його, ясна річ, не вимірюючи сили своїх кулаків, а той поганець мав ще відвагу сказати: я знаю, що вона те робить з кожним, ті дівки в шинелях — хіба ж вони не пройшли війну, втішаючи солдатів, — а тепер удають із себе цнотливих, — дівчата чули це, і Журило відступився і пальцем не поворухнув, й слова не сказав, коли вони, ті дівчата з війни, всі разом били до півсмерті гвалтівника там, у холодному цеху, на світанні, взимку, — і той чоловік досі працює на заводі — забув чи не забув про той випадок Журило?

— Давня наша суперечка, — повторив батько. — Ти, сину, даремно зараз втручаєшся, то все — моя справа.

— Гаразд, нехай твоя. Але тоді нехай інші будуть такими, як ти. А то доводиться чути — ми, ми, ми, — так говорять усі батьки, вони постають перед нами в образі святих і незакаляних, безпомильних і світлих, вони приховують перед нами всі свої неправильні вчинки й помилки, показують нам лише найкра-

ще, — а нас звинувачують у всіляких гріхах, не усвідомлюючи не раз, що ті гріхи — усього лише наша відмінність від старших... А, стара пісня; вічна пісня, тільки ж я мусив те все сказати, бо мій батько не може собі вибачити трьох деталей...

— Молодий чоловіче, ви маєте якісь претензії до свого батька?

— Претензії? Де ж там, жодних претензій! Він належить до тих батьків, які ані словом не нагадують дітям про свої благодіяння. Він не узяв у дім жінки, коли моя мати померла, бо вважав, що як йому хто й замінить дружину, то мені матері вже ніхто не замінить. Він бавився зі мною у кубики й навчив їздити на коні — спробуйте, знайдіть у місті десяток хлопців, які вміють їздити на коні! Батько віддав мене до тієї школи, в якій на уроках праці діти у другому класі майструють усякі там автомобілі чи інші іграшки не з виструганих паличок і цвяхів, а з куплених у магазині «конструкторів». Нехай буде так. Може, так і треба — але чого ж потім ті ж батьки тичуть пальцями нам у спину й твердять: «Сибарити! Байдуже, сите покоління! От ми!»..? А я не сибарит. Я привів свою дівчину в дім і знав, що батько мені дозволить це зробити, у моєї дівчини не було справжнього дому — але я не змусив батька годувати нас обох. Перейшов на вечірній відділ і влаштувався на роботу. Сибаритства в мені нема. І за те, що я такий хороший, ви мені поясніть: чому мій тато бере до себе в науку найледачіших і найнепримініших хлопчаків, які потрапляють до них на завод, чому він намагається порятувати їх від усякої відповідальності, коли вони влипають в різні там халепи, хуліганять і п'ють — чому він ладен за них горюю стояти, а коли я дозволив собі сказати одному викладачеві у нашому вузі, що я думаю про його лекції і мене мало не вигнали з вузу, тато й пальцем не поворухнув, щоб

допомогти мені? Всесильний у мене тато, — думав я. — він усе може й усе для мене зробить, я так застишно почувався за його широкую спиною. — і ось раптом він не підтримав мене, хоч я мав рацію і не був схожий на хлопчача, який побився на п'яну голову з таким же підплимним приятелем. Батько почав мені пояснювати, що не слід підривати авторитет... Усе ті ж три деталі! Чому він їх не може забути — навіть тепер, коли він залишається на заводі, де його цех уже не має ніякого навантаження, де його робота майже непотрібна. — чому він залишається як історичний експонат, якщо міг би йти бригадиром на нове підприємство?

Студент запитував, а мені більше підходило, аби він відповідав на мої запитання, — то чи не міг би він піти в свою кімнату й зайнятися підготовкою до лекцій, якщо вже не пішов з якоїсь причини сьогодні ввечері в інститут.

— Розумісте, усі могли мати примхи, робити помилки й забувати про них, лише мій батько не хоче цього собі дозволити!

Сумніву не було — хлопець дуже ревниво й болісно ставився до всього, що стосувалось батька, видно, він його любить.

— Сину, навіщо ти змушуєш людей вирішувати ті справи, які я сам давно для себе вирішив?

— Вони самі мають охоту вирішити за тебе якнайбільше проблем, — засміявся хлопець. — Ти ж бачиш — з тебе знову хочуть робити героя, шукають відповідних рамок, відповідних кольорів, якихось фактів і нічого не можуть знайти такого, що б засвідчувало твою незвичайність. Я хочу їм допомогти, хіба ти не розумієш? Це ж так цікаво — людина, яка нізащо в світі не хоче вибачити собі таку давню справу. Або людина, яка не допомагає своєму синові, коли той потрапив у скрутне становище. Або людина, яка

ані слова не говорить проти, коли під її дахом з'являється юна особа, що претендує на становище пестівки й береться з першого ж дня ламати уклад життя і того чоловіка, і його сина... Зачекай, зараз я згадаю щось із серії «героїзм». Пам'ятаєш, як ти мені розповідав, що у вас у цеху був бракований матеріал, ви працювали з браком, а потім привезли нову партію потрібного матеріалу, — не пригадую, що то було, — й одній з найкращих, передових бригад запропонували розпочати все наново, але вийти на роботу доводилося вдруге на добу, в нічну зміну. Передовики відмовились: завтра — будь ласка, зранку, як завжди, а вночі — ні, навіть за подвійну плату. І тоді ти зібрав свою бригаду, ви працювали вже п'ятий день у третю зміну й вийшли таки знову, навіть комісія пробувала допомогти, вперше узявшись за незвичне діло, а потім залишилась у вас у бригаді, правда? Ну, що потім виявилось, дівчата з передової бригади влаштували собі свято — у котроїсь з них був день народження чи вони його просто вигадали. Хотіли їх покарати — але ж ти навіть пробував якось виправдати їхній вчинок, ти ж для усіх маєш виправдання, крім себе й крім сина, правда?

Богдан тепер уже дивився на мене: — Пасує така деталь до портрета, який ви хочете малювати з батька?

— Найкраще буде, якщо я й справді візьмусь готувати вечерю, — сказав Журило. — Мій малий хоче повправлятися у красномовстві — не бороню йому того.

Хлопець заважав збирати факти докупи, він змішав усі мої думки; хотілося повернутися до того дня, коли Федір Журило з'явився на порозі своєї сільської хати разом з молоддю дружиною. Він сам вирішив зробити це, і, може, Раїса підкріпила Федорове бажання, що хоче познайомитись з матір'ю чоловіка,

й не чекала, поки та приїде до неї, а, як і належить молодшій, поїхала сама.

Біла Раїсина блузка відтінялася у присмерку від темного одягу старої Журилихи, і волосся молодої жінки світилося блиском, а в очах було очікування, цікавість і дрібчка непевності — а що ж воно буде, чим обернеться зустріч, і вона позирала на Федора, сподіваючись підтримки, хоча знала, що підтримки потребує він сам.

Журилиха дивилася на сина так, наче й не минуло усього того часу поміж ними, назовні вона не виявляла ані радості, ані розчулення, і тільки руки, такі звиклі робити усе доладно, усе найпотрібніше, раптом ніби самі собою заснували десь над обрусом, по столі, і Журилиха спиралася тепер на його надійну твердь, ніби й вона шукала підтримки — у чогось давнього, надійного, звичного.

Син переступив поріг дому і тепер удруге чекав благословення матиного, він не був блудним сином, котрий каювся — він просто вдруге прийшов за благословенням, і Журилиха тихо, майже без звуку, — лиш з поруху уст зрозумілося — запитала:

— То це твоя?

І вже приглянулася до Раїси поглядом суворішим, уважнішим, оцінюючим — чи ж варта жінка її сина? Чи гідна його — бо синові знала ціну й тямала, чого він був вартий у житті, той її ніби м'який, ніби покірливий син, котрий пішов був із дому без шматка хліба.

— Моя, — радісно підтвердив Федір, ніби аж тепер, на порозі батьківського дому до кінця усвідомивши, що — його, його!

— Вечеряти час, — сказала Журилиха і поправила хустину на голові, і вже не снувала руками понад обрусом, бо руки нарешті знали, що мають робити, до чого їм братися, до чого прикласти силу.

Вона поклала на стіл округлу, як земля, буханку хліба, і то було її благословення, і згода, і примирення, то була ніби та буханка хліба, котрої вона не дала спершу синові у дорогу.

Федір вийшов у двір, щоб рубати дрова, і маленька, мудра й делікатна Раїса не подалася за ним, а зосталася в хаті, щоб допомогти Журилисі, а він упізнавав наново свою хату.

Син Журила ось зараз не давав мені повернутися у думці до того вечора і побачити усе виразно, відчутти запах тої давньої, іншої вечері, і настрої того примирення, і побачити, як встає поночі Журилиха й поправляє ковдру, що зсунулася з Раїсиного плеча, і приглядається до її ледь видимого у півмі обличчя з настроєм легенької непевності, недовіри й надії водночас, від сина вона приховала ту недовіру, а тепер ніхто її не бачить, окрім старого образу і старих фотографій, — вона мусила тепер прийняти усе, як є, але ж не могла полюбити відразу, прийняти відразу, згодитися відразу із собою і з цією чужою їй дівчиною з незвичним, чужим іменем. Хлопець — син Журила — ані словечком не прохоплювався про стару Журилиху, так, наче й не знав тієї історії — а може, й справді, не знав, він бачив потім тільки уже примирену, погоджену з усім Журилиху, вона стояла на порозі хати кожен раз, коли вони з батьком приїздили до села — стояла так, наче й не рупала звідти ніколи, була там вічна, правічна й тільки у тому був сенс її життя, щоб чекати на них — принаймні так, саме так усе виглядало для молодого, наймолодшого досі Журила, і він не дорікав батькові його нетолерантністю в стосунку до старої, він говорив тільки про три деталі, — але поза тим, я боялася, не хотіла, щоб він нагадував про стару — йому не належало того судити, то було настільки глибоке й з давнини, той страх відірватися від землі й страх відпустити дитину

у світ, страх настільки сильний, що породжував непорозуміння й розрив, — хлопцеві не належало того судити, бо він був ще надто молодий аж для такого суду. А водночас він мусив бути учасником нашої розмови, він її вів, цю балачку, в той бік, куди він сам вважав за потрібне, і в його суперечливих твердженнях одне було дуже виразним — хлопець хотів усе зрозуміти для самого себе, і не для того, здається, щоб судити, а — щоб бути причетним. Може, він і не говорив про стару Журилиху тому, що якраз в тих стосунках, у тих справах уже розібрався — уже щось зрозумів?

Богдан озирнувся за батьком, а коли той уже зачинив кухонні двері, тихо, майже пошепки і благально заговорив:

— Знаєте... я б вас просив... не робіть з нього героя. Вам це не вдасться. Я напевно знаю, що не вдасться. З нього все життя всі навколо пробували зробити героя. Я часом думаю — навіщо, чому? Батько не з тих людей, що хочуть лишити нащадкам свій прикрашений портрет. Якщо нащадки повірять, що ж, одне-два сфальшованих обличчя — не так страшно. Погоди це не зробити. Гірше, якщо не повірять і почнуть зішкрібати верхній шар фарби й натраплять на рисунок істинний.

Актор:

Категорично, занадто категорично, молодий чоловіче. Усякому поколінню властиво творити і визнавати героїв — у різний спосіб, різних героїв. Самі в цьому з часом переконаєтесь. Творення героїв — це не насильство, а потреба й прагнення чисто людське, як потреба краси чи любові.

Суперечка відводила мене далеко від основного завдання — познайомити актора з моїм героєм. Зрештою, тепер уже зовсім не хотілося вимовляти цього слова — герой, і мене дедалі більше мучило відчуття,

що я зовсім не знаю людини, якою цікавилася відда-
на й від щирого серця, і я переконувалась, що могла
зробити цій людині прикрість тим своїм бажанням
і стремлінням розпізнати її якнайкраще. Актор же
ніби зовсім був позбавлений будь-яких сумнівів, і,
мабуть, гра все більше починала подобатись йому.

Журило вихилив голову з-за дверей, покликав
сина:

— Ходи, голубе, допоможеш мені! Вибачте, будь
ласка, що я забираю від вас такого неперевершеного
оратора... І по кому він успадкував цей талант?

— Тату! — обурився син, але таки вийшов.

Актор усміхнувся до мене.

— Боїтесь, здається, що я відмовлюсь зараз: ні,
це не для мене роль, — правда?

Я здивувалася трохи:

Здогадались-таки... Признаюсь — страшно бато-
ло: що, коли відмовитесь? Більше того — тут, здаєть-
ся, й справді ще нічого не вимальовується на роль.
Нема ніякого матеріалу, густоти, чи що, нема,
правда?

Актор:

Вимальовується. Вимальовується роль, хоч, може,
я все побачив інакше, ніж ви. Гарна роль, я не зби-
раюся від неї відмовлятися, хоч би ви того навіть за-
хотіли, хоч би ви й відступились. Бачите, ви кидалися
від можливості до можливості, не знали, чим мене
по-справжньому зацікавити, й вибрали кольори, дета-
лі й факти, — називайте собі все це, як хочете, за до-
помогою своїх літературних термінів, — вибирали те,
що вам особисто здавалося вартим уваги — а я в тому
бачив щось таке, що приваблювало мене... Знаєте, найці-
кавіше було, як він учився говорити — від трибуни до
трибуни, як він учився говорити... Ви пам'ятаєте, як
він розмовляв зі своєю матір'ю і як зараз, тут ось із
нами — говорять? Кажете — ваш герой не знає Шеплі

й Фейсрбаха — так, не знає, але в ньому в самому
живе якась така прекрасна риса... Я маю на увазі всьо-
го лише одну маленьку, проєтеньку й звичайну річ —
він не відмовився від самого себе. Річ не в тому, що
він не може вибачити собі трьох деталей, річ у тому,
що він не відмовився від себе, від того хлопця, що
зважився винести з заводу у сорок п'ятому році три
деталі, чи три буханки хліба, чи три радіоелементи, —
не має значення, що то було, — він не тільки постар-
шав, він виріс — і все одно не відрікся від себе. Ди-
ректор, який забув дорогу в цех, відрікся від себе дав-
нього, а цей чоловік несе самого себе в собі постійно,
це нелегкий тягар, — ось така справа; це все я поба-
чив для себе й тому не відрікаюся від ролі. Розумієте,
це моя проблема — вірність самому собі, ви навіть не
знаєте, що привело мене до цієї проблеми — якраз
у такому буденному варіанті: людина вірна самій со-
бі. Згадайте, може, ви й самі не запримітили, як го-
ворили про це, весь час про це — і дівчинка, яка живе
в дорослій жінці, і Ангелінин батько, який утратив
своє минуле, — пам'ятаєте? А Журило залишається
тим хлопцем, що виходить з дому з бажанням уздрі-
ти більше світа й, сам того не помічаючи навіть, мі-
няє обличчя цього світа — ви запримітили, що він
міняє обличчя міста — може, навіть більше, аніж мі-
сто змінило його? Вважаєте, що я не маю рації? Спро-
бую вас переконати, адже тепер це у моїй владі, ви ж
віддали мені роль.

— Прошу, вже готова вечерея, — сказав господар,
злегенька киваючи нам і запрошуючи жестом у сусід-
ню кімнату.

Стіл був заставлений гарно і зі смаком, так, наче
щоденному ритуалу вечері тут надавали особливого
значення; очевидно, це була можливість посидіти ра-
зом, поговорити чи помовчати. Реквізит, декорація —
як називає це все мій новий знайомий, цей ось актор,

який знову прикипів до свого місця й уважним поглядом обводить все доокруж, але так непримітно, що здається — він весь зараз зайнятий передчуттям смачної вечері, він зголоднів і береться їсти з видимим апетитом, зовсім так, як і господар, і його син. Мені ж зовсім не хочеться їсти, я все ще передумую слова актора, вони й порадували й засмутили мене водночас, бо я зовсім іншу мала мету, зовсім інше хотіла показати акторові й не та роль мені бачилась, яку він собі вималював тут помимо моєї волі.

Ловила я, однак, при тих своїх роздумах, їхні репліки й усмішки, відчувала, що актор намагається запам'ятати кожен порух мого героя, і мені раптом стало моторошно — так, наче я, дозволивши ще когось доступитись до людської душі, дивилася, як її, ту душу, потрохи обкрадали, безупинно й беззастережно приглядаючись до її рухів, прислухаючись до її дихання. Химера — у такий спосіб душу хіба обкрадеш, хіба хоч трохи збідниш? Доторкнувшись до чужої душі, сам наче стаєш багатшим, ту іншу душу не збіднюючи, але чи дасш їй щось від себе, чи є тут взаємна вигода — нехай би вже мені вибачив актор таке раціональне ставлення до тонких справ.

Уявляла собі, як ставила на стіл вечерю стара Журилиха — чи залишилося щось у нинішньому від її священнодійства, що є у хлібі на цьому столі від того, крайного гострим ножем у старій селянській хаті?

Одяг, харчі, речі, розмова — побудова фрази, наголоси, інтонація — навіть не те, про що говорять, а як говорять — це також дуже важливо, і для актора теж, хіба ж і в цьому не видно якоїсь рисочки, знаку, що може вказати на щось важливе?

Одяг прикриває тіло, слова — душу. Одяг відкриває щось у нас, слова так само повідомляють щось про нас помимо волі. Зараз при вечері троє мужчин

говорили про футбол. Розмова про футбол означала, що троє мужчин, по-перше, цікавляться цим видом спорту, а по-друге, що вони не вважають за потрібне продовжувати полишену перед вечерею суперечку, вдають, наче забули про неї.

Тим часом я собі уявляла, як стара Журилиха, ледве переставляючи ноги, йде з поля додому; вона відчувала, що заслабла, але нікому не поскаржилася і йшла додому сама, нікого при ній не було, вона поминала вирубані вже віддавна Корчакові верби. Від дерев не залишалось ні сліду, зорана й рівна місцина, а назва — Корчакові верби — не щезла. Тут колись людей блуд чіплявся, як увечері вертали з поля. Могли ходити довкола й не втрапити додому, аж до світання над ними насміхалась нечиста сила. Молодиця одна якось уже тоді вибралася з-поміж верб, як сонце зарожевіло й люди подалися у поле. Жінка й додому не вертала, а рушила з усіма, й по дорозі з подробицями розказувала, як вона йшла й здалеку бачила вогні, так, наче в хатах світиться, і простувала на вогні, а коли наближалася, то виявляла, що чим раз більше заглиблюється у ліс, і так забрела зовсім на бездоріжжя, і було їй моторошно, аж думала, що посивіє — й знімала хустку, й питала людей, щоб упевнитись, чи не посивіла. Однак волосся мала й далі чорне як смола, ніхто не помітив на ній і знаку пережитого — навіть дехто сумнівався, чи правду вона розповідала, бо бачили, що Іван, Корчаків син, чия хата стояла біля верб, також на світанні вертався додому, тільки ні на який блуд нікому не скаржився.

Стара Журилиха йшла повз ті вже неіснуючі верби додому, волочила за собою страшенно зболене і майже непідвладне їй тіло, і добулася до свого подвір'я потемки, і упала, а потім повзла, упираючись руками й ліктями, й колінами в землю, хотіла доповз-

ти до хати, аби вмерти, як належить людині — не під хатою, а в хаті, щоб їй на груди поклали руки.

Орієнтуватися у часі я вже навіть не могла, та відчувала: залишатися у цьому домі довше було вже й незручно, і негарно, актор же, здається, не відчував ніякої незручності, він і не думав йти звідси, — фантастична думка майнула мені: може, він має намір оселитися тут назавжди, й не треба йому ніякої ролі для себе, а тільки притулку, затишку й надійних друзів — і от він знайшов їх цілком випадково й ніколи в світі не розлучиться з ними? Цікаво, як господарі поставилися б до такого плану?

Актор для мене вже поволі ставав учасником багатьох подій, тобто я вже пробувала уявити, як він — не справжній, з життя, Журило, а саме актор проведе той чи інший епізод, і лякалася фальшу. Може, цього ж фальшу боявся і сам актор, через те й хотів ужитися у цей дім, у цей вечір і цю розмову.

Телефонний дзвінок був наче ще одним співрозмовником, що втрутився несподівано, але, як на мій погляд, особливо доречно. Син мого героя (чи вже не мого? чи — анітрохи не героя?) підійшов до телефону, Журило-старший повернувся за сином — яка широка, майже могутня спина, за нею не видно зовсім ані мене, ані актора, може, нас і нема зараз справді у цій кімнаті? Вони обоє прислухаються до голосу телефонної трубки, голос проникає у слух і в свідомість їх обох, хоча Журило-старший і не може чути слів, сказаних по телефону, але вичитує їх з обличчя сина; Богдан кладе трубку на стіл, поряд з пляшкою вина й попілничкою, і вимовляє напівпритомно:

— Син. Кажуть, усе гаразд. І — син.

Актор:

Грати роль доведеться у поті чола. Адже цей чоловік не раз прав сорочку від поту. Мокру від поту й втоми.

Він говорив ще щось про свою роль, але нас обох насправді уже не було в кімнаті, нас ніхто не помічав, ми вже не грали ніякої ролі ось у цьому житті, яке було абсолютно справжнім, не домисленим.

Я сказала:

Підемо, правда ж? Пора. Роботу свою ми зробили, можна йти.

Актор відповів:

Йти треба, звичайно. Тільки робота щойно розпочалася. Принаймні я мушу завтра починати все спочатку.

Син сказав:

Поїду зараз туди, до неї.

Він ще не вмів вимовити — до них, і сказав — до неї.

Батько заперечив:

Смішне говориш. Ти там зараз не потрібен. Розбуджу на світанні — поїдеш.

Син:

Ні, я мушу їхати зараз. Вона чекає на мене.

Батько:

Дай спокій. Їй зараз нікого не треба. Навіть ти їй зараз не потрібен. Я тебе на світанні розбуджу — і тоді підеш.

Син:

Гаразд, розбуди мене на світанні. Тільки ж обов'язково. Та я й не засну, мабуть.

Уваги на нас ніхто уже не звертав, і тому я могла прислухатися й почути навіть те, що говорила Ангеліна.

Ангеліна говорила:

Світ у мені розколовся надвоє. Світ у мені розколовся надвоє з болем і з кров'ю, з криком — але й з надією. Тепер я буду знати, що означає носити світ у собі й що означає, коли світ у мені ділиться надвоє...

Коли ми виходили, двері в сусідню кімнату відчинилися, і я побачила велику, старовинну й прекрасну скорцу уздовж стін у тій кімнаті. Три великі червоні квітки виплутувалися із звивин зеленого листя й гінких стебел — три червоні квітки на чорному тлі.

Одну тільки мить я бачила скорцу — двері відразу замкнулись і я не могла пересвідчитися, чи справді бачила скорцу, а чи вона привиділася мені, щоб нагадати ті докірливо сказані слова: а про це ще нічого не написано.

Актор важко ступав по сходах услід за мною й тихо говорив:

— Добре, коли б і мене хто завтра розбудив на світанні. Роботи буде багато.

Хто знає, подумала і я, може, доведеться навіть починати усе спочатку.

ЧИСТОТІЛ

На крутому віражі гонщик у синьому шоломі спробував обминати гонщика в зеленому й вийти вперед.

Затиснувши кулаки, Данило підвівся, щоб краще бачити. Понад усе йому хотілось, аби першим до фінішу прийшов той, у синьому. Два попередніх заїзди, в яких синій брав участь, він уже виграв, і кожен раз Данило аплодував йому й азартно підбадьорював.

Маленька, худорлява постать мотогогонщика чимось подобалася Данилові. У тому, як спортсмен зразу й відчайдушно узяв найвищий темп і як тримався на мотоциклі, відчувалося щось більше, ніж звичайна професійна майстерність. Мистецьку досконалість, довершеність та відвагу бачив у тому Данило і несподівано подумав: «Якщо синій вийде першим і в цьому заїзді, я їй сьогодні ще нічого не скажу».

Гонщик в зеленому зрозумів маневр супротивника і притиснув його до бар'єра. Чорний вихор гаревих колючок зметнувся в повітрі. Мотоцикл зеленого підскочив угору, підім'явши синього. Вибита з-під нього машина лежала на доріжці, і колеса продовжували обертатися. Стадіон мертво мовчав. Данило витяг сигарету й запалив.

«А, чорт,— подумав Данило, — і навіщо я його підганяв?»

Завила санітарна машина, підбігли люди з ношами, поклали гонщика у синьому. Лікар нахилився над ним. Другому гонщикові допомогли підвестись, і він рушив сам, сильно припадаючи на ліву ногу.

Диктор запевнив по радіо, що травми в обох мотогонщиків незначні. Їхні мотоцикли відтягли на зелене поле. Доріжкою проїхав бадьорий газик із причепленою ззаду густозубою бороною, яка замела сліди аварії. Санітарна машина, знову тривожно ревнувши, виїхала геть. На стадіоні з'явилися учасники чергового заїзду.

Данило зміркував, що гонщика в синьому повезли, напевно, до травматологічної лікарні. Він запалив ще одну сигарету, йому було тривожно й млясо, ніби лихо сталося з близькою людиною. «Треба буде зателефонувати до травматології, запитати, що з хлопцем», — думав Данило.

Навіть не дивлячись на сестру, Данило відчував її нервову напруженість і уявляв збілілі, розхилені губи на такому ж блідому обличчі. «Сьогодні все одно ще нічого не скажу», — вирішив він, і від цього рішення на мить прийшло заспокоєння.

— Данку, — легенько торкнувшись братового плеча, сказала Калина, — я не хочу більше на це дивитися. Ходімо, добре?

Вони встали й почали вибиратися до проходу уздовж довгого ряду. Мовчки вийшли зі стадіону на вулицю і так само, не розмовляючи, рушили у напрямі до центру міста.

— Ти мовчиш так, ніби чекаєш, аби я спитала, про що думаєш...

— Я думаю про гонщика.

— Напевно, там справи погані, коли його понесли до машини?

— Не хвилюйся, якось обійдеться... Я не про те. Я думаю: що спонукає людей займатися таким видом спорту? Або ж — альпінізм. Азарт? Бажання перемогти? Цікавість? Заробіток? Та ні, я не знаю, щось не те, не так, щось інше... Досягти вершини?

Калині треба лягати на операцію. Сказати? Не

сказати? Сьогодні? Завтра? Завтра. Краще завтра. А коли прийде завтра, можна знову відкласти правду ще хоч на один день, хоча сестра буде відчувати, що він замовчує, і буде мучитись, але не запитає, хіба що так, здалека, боязко, як рапи торкнеться, бідна, делікатна, гарна моя сестричка. Чому я не маю відваги сказати тобі правду?

— Знаєш, я піду додому. Не треба йти зі мною. Я сама. Будь здоров, Данку... Якщо надумаєш — подзвони завтра, я буду після шостої.

— Обов'язково подзвоню.

Срібний дощ перейшов через мене, думає Калина, срібний дощ із зеленої хмари, і я стала тоненьким деревом, білим деревом у рожевім цвіту. Ні, краще б я стала фонтаном, прозора струминка води, тиха струмinka, довічна й нескінченна...

Калина переходила вулицю, їй хотілось зупинити червоний автомобіль і погладити, як собаку. Автомобіль проїхав повз неї, і думки йшли повз неї, неначе родилися не в її мозку, а десь поза ним, а вона їх бачила, як бачать вулицю, машини, будинки, і читала виразно, і напевне знала, що то саме її думки, а не чийсь інші, хоча вони й мішалися з іншими — ті чужі переходили попри неї легкі й невиразні, вона не напружувала зору, аби їх роздивитись.

Віолончель була вже настроєна, Андрій збирався грати. Калина відчула це ще з порога, відчула і з затриманим нетерпінням чекала першого звуку, першого тону, добутого із струни. Тихо, щоб не наполохати музику, причаїлась біля дверей, сподіваючись на той звук, на людський майже голос віолончелі, однак Андрій почув, що вона прийшла, і не грав. Тоді вона стала на порозі кімнати й попросила:

— Ти грай, Андрію, Гріга.

Смичок торкнувся струн, вдарив по них, вони скрикнули й згасли. Смагляве тіло віолончелі згина-

лося, тремтіло, рвалося кудись чи до чогось. Андрієві пальці лежали на грифі, ніби намагалися утихомирити інструмент.

— Не маю настрою до Гріга,— сказав Андрій.

Стілець під ним скрипнув, і Калина побачила, як він разом із стільцем посунувся кудись далеко-далеко. Подовшала до безконечності, витяглась кімната. І там, на іншому її кінці, опинився Андрій, а вона зосталася тут, разом з віолончеллю. Торкнулась її гладенького дека, такого гладенького, що, здавалось, навіть найніжніший дотик міг би залишити на тій гладенькій поверхні слід. Маленький, віддалений бозна-куди Андрій запитав з протилежного, майже невидимого кінця кімнати:

— Ти з роботи?

— Ні,— сказала вона й усміхнулась,— Я з мотогонок.

— Милий жарт. Вирішила стати професійним спортсменом?

«Той хлопець, той мотогонець,— моторошно подумалось Калині,— він може лишитися живим, але покаліченим, і ніколи не сяде на мотоцикла. То навіть йому залишатися живим?»

— Я тільки дивилася. Ти вже вечеряв?

Андрій наближався. Розмовляти на віддалі було дуже важко, особливо про речі такі прості і звичайні, як вечере та мотогонки.

— Антосько де?

— Хм...

Те «хм», очевидно, означало, що про сина годилося б питати насамперед, але Калина вдала, що не розуміє.

— Де, де?

— Пішов до сусідського хлопчика. Корабель якийсь майструють.

Андрій встав і рушив через кімнату до неї, але

хоча він усе йшов і йшов, наблизитись до Каліни не міг ніяк, і так вони й були — поряд й не поряд, і вона все чекала, коли ж він таки підійде впритул, чекала так само затаєно й нетерпляче, як голосу віолончелі, і так само надарма.

Коли доля кого покарати хоче, то відбирає тому розум, — згадалися їй раптом слова з якоїсь старої притчі. Добре було б стати фонтаном. Холодною, байдужою, нескінченною струминкою води.

— Ходімо, повечеряємо, чуєш, Андрію?

Ніч усе насувалась і насувалась на неї, наближалась з кожною миттю, і випитий чай наближав її, і спалахи рекламного щита на протилежній стороні вулиці, і втомлене Антоськове обличчя, сонне й миле дитяче обличчя, котре він утирав м'яким волохатим рушником... Син лягав спати, і насувалась ніч, і Каліна боялась ночі, бо ніч впритул підводила Каліну до неї самої.

— Добраніч, мамо, — сказав син.

Каліна підійшла до малого й розчесала тонкими, делікатними пальцями синову чупринку.

— Спи, малий.

Відсунути ніч можна було роботою. Каліна розкладала на столі свої діалектологічні карти, покреслені кільцями, трикутниками, чотирикутниками в різних кольорах. Ті звані легендами знаки, за котрими жили слова, здавалися Каліні символами пошуків і знахідок, символами всіх експедицій і розмов з людьми, під час яких не раз доводилося переконувати інших у значимості й смислі своєї роботи. Хліб, сіль, дорога, дім — люди думали здебільшого про сам предмет, основу слова, і їм було байдуже до того, як звучать слова, аби лиш можна було бачити, торкати рукою те, що вони називали. І яке має значення, як називався колись хліб і як вимовляли сіль, якщо хліб завше був хлібом, сіллю — сіль? У звучанні їх

назви колись і нині відмінність, як між характерами прадіда і правнука, — говорила Калина, — і стільки ж спільного.

Калину завжди надили слова, котрі мали духмянний присмак і жили своїм розкішним життям, відмінним від життя звичних, збуденілих, припорошених слів. А коли ті незвичні слова укладались у такі самі незвичні фрази, випростовували з-під покривал таємничості руки, приходили звідкись із давнини, з небуття майже — Калина ладна була життя покласти, аби тільки втішатись ними хоч мить. Діалектологічний атлас, над яким працювала їхня група в інституті, обертався для неї не звичайною, необхідною роботою, а втіхою, і коли доводилось просто рахувати й зазначати на карті такі прості речі, як, приміром, де і як в різних районах кличуть чи називають молоденького лошака, вона бачила: біжить лошак на поклик, до простягнутої долоні з сіллю, біжить лошак, через сотні літ аж до її долоні, із передліття, зі старовинної Боянкової пісні — і аж до її долоні. Лошак лизав теплим язиком її руку, вона знала, як приворожити і прикликати його, аби він став покірним і сумирним. А поза лошаком плили літа, і сотні літ, і складені до купи небуденні фрази, котрі не вміщались у звичному. Могли хіба що вродитися разом із мелодією на віолончелі: сперволіть; молодник; чорні тіні сходять під соснами. Тіні сходять. Сходять — як що? Далі од недоброї вісті. Далі од недоброї вісті. Далі од недоброї вісті.

Ніч можна було віддалити тільки працею, і Калина приносила з собою роботу з інституту, вона ладна була виконати все за всіх, вона брала на себе більше, ніж було можливе.

Часом пробувала загадувати щось наперед, але попереду не бачила нічого, було темне провалля, ніби вона опинилась посеред ночі в горах і не знала шляху

ані назад, ані вперед. Тоді вона таки намацувала стежку назад, чіплялася руками за кущі, за гілки, за сипучі камінці і верталася до колишнього, оживляла шматочки давнього й обертала давнє на нинішнє.

Десь із дитинства виринала хата, якась старезна й дивна; там стояв стіл; давній, як сама хата, досі ще вогкий і пахучий, наче дерево, з якого він колись був виструганий; здавалось, у ньому досі пульсує живиця чи просто якийсь прохолодний сік, і стіл дихав. У тій хаті Калині дозволяли читати старезну книгу, давній-прадавній зільник, книга була написана чудними літерами, але Калина вже тоді любила слова і втішалася до шалу їх звучанням, і з тремтінням у пальцях і в душі брала ту книгу кожен раз і навчилася тих літер. Жовті крихкі листки паперу, зшиті нитками й оправлені саморуч якимось чорним негнучким картоном, потріпаним по краях, були списані чудними словами, і чим чуднішими й незрозумілішими були, тим більше було в них зваби, тим соковитіше вимовлялись. Вона списувала ті слова, і коли дописувала хоча б одне речення до кінця, то знала вже набагато більше, аніж на початку роботи, і знала таке, чого не довідалась би ніде більше. Пам'ять її затримувала все, дещо навіть — назавжди, і коли вона згадувала ту книгу, то слова чомусь пахли зіллям.

«Єсть же трава ведмеже вухо, а росте на добрих землях на роменських і на старих лугах, і по городах роменських, зростом в стрілу і вище, листом мохувата, цвіт жовтий, дух вельми добрий від неї і від цвіту, і та трава добра давати коням у вівсі ж і пар коням губу і ніздрі, а не буде нориці».

Що то — землі роменські? І де вони — ті землі роменські, дивовижні землі з чудодійною травою? Як дійти до тих земель? Можна було б запитати когось із старших, але Калина не питала і не тільки тому,

що боялася показати свою немудрість чи необізнаність, а й тому, що хотіла сама віднайти ті землі роменські, старі луки, траву ведмеже вуха, дух від котрої вельми добрий. Цілими днями бродила вона в лугах, що починалися майже відразу за домом, і приносила до хати повні оберемки духмяних трав. Її почали прозивати Калиною-зілляркою. Наймення пристало до неї, і потай від усіх самій собі признавалася, що подобається їй таке наймення. «Єсть трава дягиль, росте по городах і сухих місцях, собою в лікоть. У кого зуби болять, корінь тримай в зубах, вельми догоден...» «Єсть трава васильки, єством гаряча й благовонна, а той дух твердильний тим, кої страждають головним мозком».

Єсть трава васильки, єством гаряча й благовонна. Вони перебрели з Андрієм поле, замасне волошками, і опинилися біля ріки. Берег темнів уже, сонце впало у воду й на пісок, розсипалося, згасло, і волошки десь далеко, на тому полі, почорніли від темряви. Біолончель вродилася несподівано, наче приликана чарівним словом, вродилася з темряви і зазвучала у уяві ще перше, ніж Андрій встиг би насправді торкнутися струн смичком. Мелодія була дуже проста, зовсім проста, як волошки на лузі, але єством гаряча. Біолончель світилася у півночі, як ріка під місяцем, у ній, величезній і щедрій, відбивалося небо — так само, як у ріці, і сплескували сріблясті риби, вдаряючи хвостами по струнах.

Іншого разу вони з Андрієм ночували десь в горах, у напіврозваленій, напівструхлявілій хижі. Мотоцикл залишили надворі, Калина сама його водила й мала до нього сентимент, як до живої істоти. Знайшовши в хижі заіржавілу лампу, сьак-так добули світла, почепили під стелю лампу. Змайстрували із залишків якихось дощок «стіл» і «лаву» і вечеряли, мов королі, — цілий світ належав їм, і хижка була палацом,

а їли хліб, присолений густо, й молоду хрустку цибулю. Вночі, коли вони вже спали на вимощеному з трави й власного одягу ложі, у їх сон увірвався затаєний скрип, і шарудіння крил, і дикий, розпачливий крик, ніби когось стягали з гори уділ, кидали впровалі, а той хтось надривно скаржився, видирався, просився й погрожував zarazом. То кричали сойки — з'ясувалося це на світанні, коли побачили тих навдивовижу гарних, барвистих птахів — уночі ж було жахно, і Андрій ледве-ледве змусив себе встати й подивитись, увімкнувши фари мотоцикла, чи й насправді десь когось поблизу не збираються послати у інший світ.

Потім вони поїхали мотоциклом далі, у Косів, до Ксені Ковалючки, з котрою Калина заприятелювала, коли була в Косові з діалектологічною експедицією. Ксеня знала безліч коломийок, і в тих коломийках Калині хотілося умиватись, купатись, пірнати й не виплисти. Мова — як таїна велика, замкнене у корчазі вино, трунок майже незвіданий до дна ніким, п'яний і хмільний до шалу. Калині хотілось будь-що розкоркувати корчагу, аби самій причаститися хмільного трунку і дати скуштувати його іншим. Вона відчувала мову, як щось живе, але непіддатливе, напружене, хотілось торкнутись живого, змусити зазвучати те, чого досі ніхто не чув, і знов повернути все до непіддатливості.

У Косові її одного разу, ще на початку знайомства з Ксенею, застав у місті превеликий дощ. Вона вскочила до темнуватої брами, аби там перечекати зливу, а злива не вщухала, вже було води по кісточки. Якесь мале кудлате песеня, промокле геть чисто, вскочило у ту ж браму і притулилося до Калининих ніг, шукаючи захисту й тепла. Калина взяла його на руки, песеня тремтіло й посмілювало, і так застала їх в брамі якась немолода жіночка і сказала, що

мешкає тут, у цьому домі, і запросила до себе — обсохнути й просто поговорити.

Калина увійшла — і при порозі остовпіла. На неї полився і хлинув, як щойно перебута злива надворі, цілий косівський барвистий ярмарок з писанками й ліжниками, з інкрустованим деревом і глиняними, розписаними біло-зеленим, куманцями. Усього було так багато і так без ліку, що годі було повірити в реальність речей. Та жінка все своє життя збирала їх і тепер вони не вміщалися в хаті, найкращі і незвичайні вишивки мішалися з речами найвимирами й примитивними, ніби та жінка часом втрачала відчуття вартості речей і брала собі усе, що траплялось під руку — або ж і справді не годна була відрізнити мистецтво від звичайної ремісничої роботи. Кімната була напівтемна, вільготна, в ній пахло старизною і пліснявою, жінка викладала перед Калиною все нові й нові скарби, ніби вперше хтось увійшов у її дім, і вона врешті мала змогу похвалитися своїм багатством.

— Мабуть, вам би треба віддати це до музею, — сказала Калина, очі її вже втомилися дивитись, втомились від невимірної різноманітності барв і форм.

— Е, то нехай собі потім, по моїй смерті, усе за одним заходом нехай собі заберуть. Зараз то мос. Ми з чоловіком починали разом збирати. Його вже нема, я мушу берегти, знаєте... Я мушу берегти, бо то його...

Зробилося лячно від тих слів і вже хотілося вийти геть, песеня обігрілося і обсохло, умостилося на білому з чорним ліжнику й не хотіло рухатись.

— Ходи, прибуду, — поклікала Калина, — ми вже тут, мабуть, надокучили.

— То не ваш песик? — запитала господиня.

— Та ні, не мій, ми просто разом хотіли перечекати дощ у брамі.

— Залиште його мені. Жива душа буде, — попро-

сила господиня. Калина погодилась, бо й не знала, що мала б робити з песеням, якби воно внадилося.

— Я вам за нього щось дам...

— Ох, де там! То ж не мос!

— Кажуть, собак не можна дарувати. Треба завжди за такий дарунок віддячувати. Ось, візьміть.

Жінка втиснула Калині до рук гарну дерев'яну касетку, маленьку й майстерно інкрустовану. Калина мимоволі взяла — і вийшла. По дощі було свіжо, уздовж вулицями збігали бурхливі потоки води. Намагаючись запам'ятати вуличку й дім, Калина йшла босоніж по воді. Ногам було приємно, Калині було весело й гіркувато водночас.

Є така трава, висока, м'якостебла, і листя моховате, росте по лугах, і попідтинню росте й в парках, а може, також на землях роменських, але де ж ті землі роменські далекі, як добратися до них? Є така трава, чистотіл називається, жовто цвіте, а коли надламати — молоко жовтуватє скапне з пораненого стебла. Є така трава.

Дитяча згадка про чудодійні трави й чудодійні слова ожила раптом і несподівано, й дитяча віра змагалася з тим, що знала: рятунок не буває. Просто не може бути.

Але є така трава, чистотіл називається.

Професор пропонував операцію, іншого виходу він не бачив. Операції Калина не хотіла. Біль, невідомість, можливість невдачі — те все не здавалося страшним. Боялась себе фізично зміненої — тієї, з котрою їй доведеться стати віч-на-віч по операції. Може, то буде не вона? Операції не хотіла.

Данило працював в онкологічній лікарні. Був асистентом професора, який повинен був робити операцію Калині. Легше на самому собі випробувати зовсім не вартий довір'я препарат, аніж оперувати когось

із близьких. То не лише Данилові так було, то пострах кожного хірурга — побачити на операційному столі близьку людину.

Данило найкраще знав, що операція невідворотна. Безліч скрупульозно проведених аналізів, страх, неімовірний страх, при відкритті, що примарний, мерзенний і непереможний, непереможний привид, навислий над людьми, приступив до сестри. Те, чого боявся найбільше. Голубувата клітина. Всепожираюча клітина. Він бачив постійно щось повзуче, уперте й ненаситне, що відбирало у нього сестру, і був безсилий, безборонний, не знаходив у собі відваги усміхатись їй і запевняти, що все буде гаразд. Він втрачав перед її поглядом усю свою професійну витримку і вміння удавати бадьорість та віру — він розгублювався і никнув при ній, і їхні розмови були фальшивими й ніякими, усе втрачало сенс, і Данилові часом спадало на думку покинути медицину й ніколи не повертатися до неї.

Хапався за всякі можливості, як дилетант. Раптом захотілося повірити в знахарів і замовляння, ще іншим разом з'являлася думка — а що, коли це все помилка, коли це неправда, коли це просто жахливе випробування, покладене на нього — і от завтра почнеться новий день, прийде світання світле, як у дитинстві, і вони з Калиною опиняться вдвох під прозорим теплим дощем, босоніж і простоволосі, під дощем удвох, наввистрибки по тротуарі, по бруківці, місто ще зовсім сонне, а вони вистрибнули у дощ, бо хтось казав, що коли втрапиш у перший весняний дощ, то скоріше ростеш і станеш неймовірно сильним. Тільки треба, аби на світанні, обов'язково на світанні.

Є така трава, чистотіл називається...

Данило познайомив сестру з Ковалевичем. Вони прийшли обидва десь перед полуднем. Ковалевич оглянув її, а потому вони всі сиділи в їдальні за сто-

лом, уставленим полумисками з варениками. Гарячі вареники з картоплею, щедро присмачені рум'яними шкварками, смакували усім, і Калина дивилася, як вони з апетитом їли, і боялася, що за тими варениками й звичайними застольними бесідами, і за чаркою з доброю горілкою геть чисто забудуть про неї — усі забудуть і навіть Андрій забуде, і коли скінчаться вареники, і вичерпаються всі теми для бесіди, а на денці пляшки зникне остання краплина горілки, вони встануть, чемно й люб'язно подякують, похвалять кулінарні здібності господині й підуть геть, залишивши її саму, забравши надію на чистотіл.

Данило вірив у новий препарат Ковалевича. Так, звичайно, універсальних ліків бути не може. Але хотілося вірити, бо вже траплялись випадки, коли цей препарат, ще не досконалий, давав позитивні наслідки. Професор називав Ковалевича шарлатаном. Зрештою, він називав шарлатанством усе, що не було хірургією. Всупереч професоровій думці, Данило вірив. Поєднання хімії і народної медицини могло дати справді несподівані результати. Ковалевичу було дуже важко продовжувати свою роботу — якраз через ту недовіру серед онкологів і через надмірне довір'я хворих. Вони хапались за все, за найменшу можливість порятунку, і на кафедрі, де працював Ковалевич, постійно з'являлись усе нові й нові прохачі. Хтось звинуватив Ковалевича у тому, що він бере великі гроші за свій ще не до кінця перевірений препарат. Інші дорікали професійною нечесністю. На справді нічого, окрім важкої праці і втоми, Ковалевич не знав. Дружина й дочка його жили в іншому місті — Ковалевич мав у гуртожитку маленьку заарашену кімнату, в роботі йому допомагали лише кілька студентів-медиків. Калина не розуміла, — і не хотіла навіть вникати, — в який спосіб виготовляється препарат. Є така трава чистотіл — шепотіли їй старі,

пропахлі зіллям сторінки читаного в дитинстві зілляника, і нічого більше їй не треба було, окрім того шепоту, котрий нагадував дитинство і родив віру.

Приглядалась до Ковалевича, запам'ятовуючи його руки і рухи. Вони були м'які, якісь округлі, сміх його звучав не дуже приємно — щось жіноче раптом вловлювала Калина у тому сміхові. І все-таки вона вірила. Тільки щоб за тими варениками вони не забули про неї, тільки б не забули.

— То що, у неділю вибираємось по чистотіл? — Ковалевич обтер уста серветкою і додав: — Добрі ж ваші вареники, ще десь у дитинстві такі їв! Зрештою, вам не обов'язково їхати, я запропонував просто так — екскурсія, прогулянка по чистому повітрі, всього лише кілька кілометрів од міста.

Місцина, трохи багниста, була вся геть чисто вкрита жовтим цвітом чистотілу. Калинині руки замастилися жовтим, і вона рвала і рвала зілля, ніби хотіла засипати ним усе в місті, аби зілля проростало скрізь, аби витикалося із стін будинків і стелилося тротуарами, аби зафарбовувало цілий світ у цей рятівний жовтий колір.

Але то не були землі роменські.

Вона відмовилась від препарату Ковалевича й дала згоду на операцію. Вона прочитала випадково свій діагноз в історії хвороби. Sanzer. Написано це було гарним каліграфічним почерком, і жовтий, охайно списаний папірець той вона побачила в руках недолугого практиканта, котрий сидів край її постелі і все допитувався, чи ось там, саме там, справа, у неї нічого не болить.

— Нічого. Ніде нічого мене не болить, — сказала Калина, не відриваючи очей від того коротенького слова. Знала, в якій лікарні лежить. Знала, що поряд мало не щодня вмирають люди, і хтось казав, ніби тих, у кого нема рідні, спалюють, а попіл ховають

он там, у тих зарослях — дурниці! — сперечалась Калина, а всередині щось завмирало й терпло, і жакний крик гайвороння над деревами в'язався з тією страшною оповідкою, і думала: «Господи, як добре, що є рідня...» У самому кінці коридора у вузькій темній палаті вже другий тиждень лежала хвора жінка — сама лиш коричнева шкіра, напнута на білому простирадлі, і в ту шкіру вганяли й вганяли морфій, аби не стогнала й не кричала тонким, болючим криком: «Сестричко! Сестричко!» Коли хтось із хворих виходив, сусіди по палатах кивали головами, бо всі про всіх напевно знали, що у тих, інших, та сама хвороба, лише про себе ніхто не хотів знати, ані вірити. Здавалось, люди ладні були вмирати від чого завгодно, — ба навіть безліч разів ладні були вмирати, — аби лише не від цього, не від цього...

На сусіднім з Калиною ліжку лежала стара жінка. Її привезли з кровотечею — вона упала, миючі вікна, упала з підвіконня — а кровотеча була зовсім не з того падіння. Стара ж нічого не знала, вона пов'язувала голову чистенькою білою хустинкою, з-під котрої кокетливо визирала сива, стрижена як у дівчинки, гривка; хвора з апетитом їла лікарняну страву, і в ній раптом прокинулось бажання повелівати й наказувати. Досі вона виконувала тільки чужі бажання, це помітно було з того, як розмовляли з нею син і невістка, приходячи у відвідини — а тут раптом випала можливість не тільки просити, а й наказувати. І вона змушувала усіх подавати їй все геть чисто, що забаглося; то відчиняти вікна, коли їй на те приходила охота, то води вмиватися, коли надумається, і навіть уколи робити, коли заманеться. Стара, мабуть, переживала найкращу пору свого життя, не відаючи, що саме зараз йому надходить кінець. Калина здогадувалась про свою хворобу, — і, як інші, не хотіла вірити. Але те слово, коротесеньке слово, — воно вповзло в

неї, фіолетові довгопали руки потяглися до неї звідусіль, і вже не було рятунку, запаморочливий крик з тієї палати, що в кінці коридору, видирався тепер ніби з її власних уст, й вона затиснула губи, прикусила їх зубами, аби не закричати насправді. Серце провалювалось і провалювалось кудись углиб, ніби вона стала криницею без дна і початку. Калина торкалась рукою грудей і злякана тим дотиком, знову випростала руку. Отже, таки це правда...

— Але ж повинно боліти, — упирався практикант, — повинно боліти, судячи... е... е...

Він аж тепер закримітив, що хвора прочитала написане на жовтому листку паперу, її розширені зіниці, чорні без міри на синій сітківці, спинились на тім слові і застигли ніби.

...Не буде світанку під дощем, босоніж, простоволосо — аби рости скоріше. Данило затерплими устами пробував поцілувати сестру, але вона не давалась.

— Нехай ріжуть. Не руш мене. Не питай нічого. Я все знаю. Ти теж усе знаєш. Мовчи. Я не хочу нічого чути. Нехай ріжуть. Нехай візьмуть й покладуть на той білий-білісінський стіл. Я хочу, аби це все вже скінчилось. Не жалій мене. Я тебе ненавижду. Я вас усіх ненавижду. Брехуни фальшиві. Йди геть.

Хворі тут сповідалися. Їх тягнуло до сповідей, у цій лікарні, у цій палаті, де всі все знали, але ніхто нічого не хотів знати.

— ...І я їм сказала: ні, я вас не викажу, але до хати не візьму. Я маю діти, я хочу, аби діти жили, а хтось викаже — німці прийдуть, ні вам, ні мені жити вже не прийдеться. І я їх не пустила до хати.

— А що з ними подіялося?

— Не знаю. Ох, не знаю...

— Кожен має на совісті щось такого... Ви не переймайтесь, то вже давно минуло...

«Замовкніть. Ну, та вже замовкніть», — беззвучно

благала Калина. Вона змушувала себе думати про щось гарне. Про щось безгрішне.

Сперволіть так ведеться...

Слух ловив гарне слово: сперволіть. А зла думка підсміювалась: пощо воно тобі?

Антоську, ти пам'ятаєш, як ми з тобою одного разу йшли ввечері вздовж вулиці, і я бачила звичайних перехожих із звичайними парасольками — бо моросило — звичайні тротуарні плити з налиплими на них осінніми листками бачила я. А що ти бачив, Антоську? Може, парасольки, блискучі від дощу, здавалися тобі вітрилами, а перехожі — кораблями, мокре ж осіннє листя ти міг собі мати за скарби, затопулі на дні моря.

Ти мене тоді запитав:

— Чому ти така невесела? Тобі не подобається дощ?

— Так, — сказала я. — Мені не подобається дощ. Небо запнуте хмарами й не видно жодної зірки.

— А хочеш, — мовив ти, — хочеш, я скажу тобі, де поділися зірки, мамо? Вони в мене в кишені, слово честі, ти послухай, як дзвенять.

Антосько, несвідомий небезпеки, Антосько, котрий не знає страху й твердо переконаний, що дядько Данило вилікує маму й вона скоро повернеться додому, — Антосько сміється:

— Я не пам'ятаю, мамо, де ти все вигадуєш, не було такого!

Але ж було, Антоську, все ось так і було.

Ти ворухнув рукою в кишені, і я почула, як там щось задзвеніло. Ясна річ, так могли дзвеніти лише зорі, коли їх покласти до кишені.

— Ти вигадуєш, мамо! — сміється Антосько.

— Не вигадую.

Зовсім рано, на світанні, до тебе у вікно постукала Хазайка зірок, вона була сумна — як я — і її

сріблясте волосся сумно спадало вділ, вкриваючи її геть усю, як плащем, а сині очі поробились вузьенькі, як щілинки — видно було, що вона плакала.

— Послухай, хлопчику, — сказала гостя й тихо схлипнула, як дитина, в котрої відібрали повітряну кульку. — Послухай, — сказала вона, — мої найкращі зірки зблякли і затуманились, вони раніше сяяли яскраво, як величезні скляні іграшки на ялинці, а ось тепер їх навіть не видно.

— У чому ж річ? — поцікавився ти, бо ти тоді любив завжди про все знати до речі.

— Їх треба почистити й натерти до блиску, подумай тільки, вони так давно світять, а їх ніхто ніколи не чистив... Я б сама зробила це, та глянь, які у мене ніжні руки, які маленькі — хіба я можу впоратися з такою роботою?

— Чому ти не прийшла раніше! — вигукнув ти. — Невже хочеш, аби твої зірки до речі вгасли? Давай їх сюди.

Хазяйка зірок сплеснула тендітними долонями, зорі опинилися у твоїй кишені — тому й не видно було тоді ввечері жодної зірки на небі, бо як же вони могли світити, коли найгарніші і найбільші лежали в твоїй кишені і так гарно подзвонювали і чекали, поки ти їх начистиш до блиску.

— Ну що ти вигадуєш, мамо?

— То не я вигадую, синку, — то ти тоді вигадував. У тебе в кишені були звичайнісінькі цвяхи, чотири іржаві цвяхи, я їх знайшла, коли ти ліг спати, і я складала твої штанці.

— Слово честі? Ти правду кажеш?

— Звичайно, правду. А зараз йди вже додому. І не забудь вивчити англійську як слід.

Коли операція закінчилася, на Даниловому халаті рудявою краплею залилася кров. Жорстка втома за-тискала його, м'яла й калічила. Калина лежала, при-

спана наркозом, непорушна і нетутешня. Данило як ніколи, боявся також наркозу, колись у нього на очах померла жінка, зовсім молода — Данило був ще студентом і відбував практику. Та жінка була здорова і лише кілька днів тому народила дитину, але простудилася, почався мастит, довелося оперувати. Наркозу вона не витримала. Хірург ще не встиг підвести скальпель, а вона вже була мертва, і нічого не пощастило зробити, хоч пробували все можливе. Потім хірург і анестезіолог складали вину на все, що завгодно, ніяк не хотіли прийняти на себе й крихти тягару. Вони метушилися налякано: репутація, професійна честь, розголос — увесь Львів, цілий Львів знатиме. Найважливіше було саме це, їм залежало найбільше на цьому, вони мало що не навколіпках благали родичів молодой жінки не писати до газети, не розголошувати, не розголошувати! — а чоловік померлої дивився на все непритомними сліпими очима, і губи його ворухились, ніби він збирався щось казати, але забув, як скласти докупи літеру до літери. Данилові робилось від того моторошно, він з наївністю хлопчика питав себе, чи давали ці люди клятву Гіппократа.

Від наркозу Калину пробудив спів. Тоненькі фальшиві голоси без слів — чи просто надто нерозбірливо — виводили якусь таку тужливу пісню, що це скидалось на погребовий спів. Дивлячись на своє пласке, вкрите лікарняною ковдрою тіло, Калина не могла зрозуміти, що діється. Біль раптом оповив її, обплутав, видер з тіла нерви і натягнув, аби та фальшива мелодія ще болючіше рвала їх на шматочки. Віолончель просилася до неї — чи то Калина хотіла почути її голос, але фальшиві голоси перебивали все інше, хоча були дуже тоненькі й тихі. То співали три жінки з сусідньої палати. Вони співали завжди й раніше, всі три були з одного села, до них рідко при-

їздили родичі, бо не так просто покинути господарство на селі і не так просто вибратися до Львова, коли тебе тримає вдома корова й город — ті хворі жінки розуміли все й не скаржилися, не ремствували, бо й самі чинили б так само, — але, мабуть, щось ніло й боліло їм помимо болю фізичного, щось докучало, і вони вечорами співали своїх надміру сумних пісень.

Єсть така трава — чистотіл називається... На землях роменських росте. Де ж ті землі роменські незвідані? Калина плакала, слюзи скочувалися по щоках, по шиї, але то вже було не Калинине тіло, і вона не втирала сліз.

— Ну от, тепер все буде гаразд, — сказав Андрій, намагаючись не зустрітися поглядом з Калиною. — Тепер усе буде гаразд, ти тільки їж, чуєш?

— Андрію, мені хочеться бути фонтаном.

— Калино, не треба. Будь мужня і розумна. Ти дуже хороша, Калино... Хочеш, я тобі розповім, як я слухав Баха в Домському соборі?

— Я хочу бути Домським собором. Нотою в музиці Баха. Не звертай на мене уваги. От собі — звичайний приступ меланхолії. Таких як я, у старовинній Спарті ще немовлятами скидали вділ зі стіни. У прірву. Щоб не докучали собі й іншим. Поки ще навіть не встигали усвідомити себе — скидали. Як я собі осточортіла. Я тобі заздрю, мені здається, що ти сам собі ніколи не обриднеш.

— Перестань, Калино. Все вже позаду. Навіщо ж істерика?

— Ну, звичайно, істерика. Під три чорти з такими істеричками, котрі мізерну особисту подію роздують до розмірів всесвітньої катастрофи. Слухай, а може, вони мають рацію, ці істерички? Тисячі катастроф, катаклізмів, заворушень — внутрішніх, таких же непересічних, як зовнішні, — хіба вони не рів-

ні одне одному! І хіба ті, зовнішні, — не бувають часом результатом катастроф внутрішніх?

— Калино, перестань. Спробуй заснути, добре? І обов'язково їж, моя хороша, чуєш?

— Добре, я їстиму.

Боязко роззиралась Калина по кімнаті, наче втрапила в незнайоме місце.

«Бідна ти моя», — думав Данило.

На столі стояли квіти, лежала коробка цукерок, сліпуче виблискувала натерта насвіжо підлога, і вікна також блискотіли, і келихи на столі — Антосько й Андрій раді були з роботи своїх рук, вони так гарно приготувалися до її приходу — от лише віолончель, замкнута в похмуро-чорний, як фрак, футляр, надаремно намагалась випростати завмерле чутливе тіло. Все стояло на своїх місцях, нічого не пересувало. Все стояло на своїх місцях, що кімната інша, і речі вили, — Калині здавалось, що кімната інша, і речі витісняють і виштовхують її геть, вона б хотіла все чисто забрати звідси, залишити голі кімнати, аби Андрій не чіплявся очима за кожний предмет, поминаючи поглядом її, прикриваючись тими зайвими речами, котрі витісняли її з дому. Андрій знайшов собі стати далеко, відгородитися від неї — аби лиш не торкнутись рукою її тіла, аби не мусити затримувати погляд на ній, Калині.

— Що ти, Калино? Ти чогось хочеш? — запитав Андрій.

— Хочу. Знаєш, чого я хочу? Я хочу захотіти чого-небудь. Інших бажань я не маю.

— Ну-ну, не треба. Не треба, Калино. Тепер усе буде гаразд. — Говорячи, Андрій дивився на Данила, і Калина вчитала в тому погляді тільки одне: бачиш, починається знову, що робити тепер? Що тепер робити і як бути?

Віолончель тихо поскаржилась і відступила, коли до неї доторкнулись Калинині руки. Вона визволила

інструмент з футляра, тепер на деці ясніла плямка від світла, і крізь ту плямку, як через вікно, можна було бачити, що діється в душі віолончелі. З естради нікому не видно муки на Андрієвому обличчі, лише Калина знала ту муку, бо музика мусила спершу перейти через Андрія і аж потім потрапляла на волю завдяки віолончелі, а коли музика переходить через людину, то це родить муку. Нехай також втіху, насолоду, але ж і муку, і Калина знала про це. Коли Андрій залишався сам на естраді — він і віолончель — Калина заплющувала очі, аби нічого не бачити, бо то виглядало так, ніби інструмент і людина, обдерті й відкриті до неможливого, стоять напоказ і лише для муки. Слух — то щось делікатніше, тонше, навіть витонченніше — у порівнянні з зором, зір безсоромний і нав'язливий, він вимагає деталей і чіткості. Зір — це щось реальне й реалістично грубе, слух тактовніший і добріший. Бачити не хотіла Калина, як родиться мука на обличчі Андрія, їй боляче робилося від цього, а також від споглядання фізичної єдності Андрієвих рук і тіла віолончелі; вона заплющувала очі й думала, що справді було б добре, якби людина, забажавши, могла обернутися на слух. Стати зором. Стати слухом. Стати собою. Стати нічим. Стати музикою.

Віолончель пестила й утихомирювала. Андрій ставав музикою. Вагалась би, відповідаючи, кого любить. Андрія? Віолончель? Розрізнено, відокремлено їх не було. Віолончель, зрештою, існувала і без Андрія, але мовчала. Андрія без неї не залишалося взагалі.

Двоє уславлених і підпилих столичних музик, як найпровінційніші кравці, доїдали просто з консервної банки рештки шпротів, що залишилися з вечері, влаштованої спеціально для них. Обое в білих, запітнілих під пахвами сорочках, без краваток і без фраків,

звільнені від публіки і від необхідності удавати елегантних джентльменів — доїдали шпроти, оливкове масло стікало їм по пальцях на білі серветки. Вони реготали й запивали регіт і шпроти горілкою з перцем, роздобутою також спеціально для них. Були якісь ще люди, Калина не розрізняла їх облич, так зоднаковила їх вечеря. Андрій усе не міг розпрощатися. Столичні світила (їм, може, бракувало Андрієвого хисту, однак Андрієві бракувало їхньої слави) світили на Калину хтивими очима. Калина з боєм дивилась, як Андрій простягає руку по їх визнання. Понад усе на світі їй хотілось, аби він сам, без віолончелі, був так само сповнений муки, сумнівів, терзання й радості, і гордості, але без віолончелі він малів, і вона боялася завжди, аби цього ніхто не помітив, аби ніхто не знав його малості, слабості, щоб нікому не здався він смішним.

Одне ніколи не спадало їй на думку — що його єдність з віолончеллю може послабитись, розладнатись, що він може втратити свою владу над інструментом або ж відмовитись від неї задля чогось іншого. Все інше в поєднанні з ним було для Калини несуттєвим, не мало сенсу, бо з ним в'язалася тільки віолончель, його пальці королювали на струнах, його пальці тремтіли на струнах і лише віолончель мала сенс. Без неї Калина себе самої не могла уявити, без неї Калина себе не бачила. Світила оглядали її масними поглядами, ніби й очі їм зволожило оливкове масло.

— Гарна в мене дружина, правда?

— О-о! Такий клейнод, Андрію Максимовичу, такий клейнод, котрий потребує особливої оправи!

— Ха-ха-ха!

Трясло її, як у лихоманці. З кімнати Калина вибігла, як налякана дитина. Потім на вулиці Андрій просив пояснити, чому вона так поводить, як можна було не попрощатись, дорікав він їй за невихова-

ність й нетактовність — а то знову впадав у ревності і принижувався до підозріння — ти надто гарна, Калино, аби не зрадити, і чомусь уперто умовляв:

— Хочеш — зрадь, з ким хочеш, тільки не йди, не йди від мене, залишися...

Зв'язок з віолончеллю розсипався, ламався. Калина притримувала його, як могла, і втримувала, і знову поєднувала його з інструментом, бо інакше він зникнув і щезав, щезав зовсім, її Андрій.

П'яний Андрій хотів узяти до рук інструмент, але віолончель видерлася, боячись образи, рятуючи себе від скверни й насильства, і звук, різкий і короткий, був докором і насміхом.

Тепер їй, новій і понівеченій Калині, залишився Андрій без віолончелі, він не вмів утримувати єдності, він боявся нової Калини, і це було для неї лихом, которого вона майже не могла пережити. Без Андрія. Без його музики. Добре б обернутися фонтаном. Андрій не прийняв її такою, якою вона стала. Вона не приймала його без віолончелі. Добре б стати фонтаном. Фонтан себе не усвідомлює. А, однак, існує. Калина думала: я себе усвідомлюю, але мене нема.

Гори, голі й насторожені, гірко й надаремно сподівалися снігу. Вітер терся об стовбури сумних і засоромлених своєю наготою буків, тріпав руки ялиць, кешкував із безсилля дубів і невітшності гірських вершин. Ріки захолинули, над ними плентався сизий туман, як довічний мандрівник, що ніде й ніколи не знаходить собі притулку й пристановища. Мороз висушив дороги, вони посіріли й знебарвилися, гірські западини й заглибини позбулися своєї чарівної синяви і здавались мілкими, невиразними й нетаємничими. Щось тривожне й гірке тріпотіло в цій неочікуваній сірості, ніби й справді зима заблукала десь чи

навмисне обминала гори, або ж взагалі поламалася, усталена з предковичності ритмічна зміна пір року, і гори zostалися покинуті напризволяще, у невідомості.

Калина готова була зняти з себе одіж і прикрити нею гори, аби тільки не бачити тої голої, промерзлої наскрізь болісті...

Було ще зовсім рано.

Данило й решта товариства пішли снідати, а Калині чомусь не хотілось, ті гори без снігу притримували її при собі й не відпускали.

Учора ввечері, коли вони приїхали в Сколе й побачили, що нема снігу, Антосько мало що не плакав, а тепер будь-що намагався умовити старших, аби їхати далі, до Ворохти, бо там, казали, сніг випав. Старші ж були розважні й обачливі, як звичайно трапляється, вони вважали, що насамперед слід подбати про хліб насущний, і пішли снідати, приобідавши Антоськові по сніданні зателефонувати до Ворохти й запитати, чи є сніг — бо навіщо знову рушати за снігом, як за маною? Антосько сумно подивився услід за всіма, сподіваючись, що хоч дядько Данило не довго сидітиме в їдальні й сам поспішиться телефонувати до Ворохти. Інакше для чого було їхати сюди й брати з собою лижі? Данило ж почувався дуже ніяково, бо то він умовив Калину вибратися в гори, аби трохи розважитися й відпочити в суботу й неділю — і тепер Данилові здавалося, що він чимось завинив перед сестрою — зрештою, він за все прикред, що траплялось Калині, звинувачував тільки себе. Ніби то від нього могло залежати, випав сніг у горах чи ні.

На подвір'ї біля готелю стояв їхній маленький автобус, найнятий на два дні в міському екскурсійному бюро. На запорошеній стінці автобуса, — така буває лише серед посушливого літа, коли дороги розсипаються пилом, — на його запорошеній стінці Ан-

тосько пальцем повиводив смішних пузатих чоловіків з лижами у руках. У свої дванадцять років, не знайомий з почуттям страху і без найменшого усвідомлення небезпеки, Антосько долав на лижах найкрутіші спуски й найзапаморочливіші трампліни. Калина пробувала побороти в собі страх за сина, але це їй ніколи не вдавалось, і вона через силу погоджувалась на його вправи з лижами. Їй хотілось бути весь час при ньому, навіть замість нього, і вона уся зіщулювалась і здригалась, коли син, задержувано свиснувши, відривався від вершечка гори й летів у долину.

Давке, аж ніби якесь сизувате повітря холодило й пронизувало. Готель стояв такий самий сірий і непривітний, як решта незасніженого світу довкола. Калині здавалось, що там ще холодніше, аніж надворі. Крізь щілини погано пригнаних вікон протікав мороз і розливався по кімнатах. Вода в брудному умивальнику текла тоненькою, готовою згаснути цівкою і боязко було намилювати руки — хто зна, чи пощастить змити мильну піну. Постіль виглядала також сірою й була вогка, ніби її не досушили.

Напередодні їм залишилося тільки одне для втіхи — піти погрітися до ресторану. Антоськові Калина звеліла одягнути теплий пуловер і лягати до ліжка. У когось знайшовся ще бутерброд і трохи кави у термосі, тим хлопець, невибагливий до їжі, повечеряв, а потім, тремтячи від холоду, уместився з книжкою в ліжку. Окрім малого, в кімнаті було ще двоє чоловіків, вони грали в шахи і не помічали поза грою нічого довкола. Виглядало, що ті двоє приїхали до Сколе якраз задля того, аби зіграти у шахи.

Ресторан, де вони вечеряли, називався «Вівчарик». Був затишний і приємний, стилізований під гуцульську хату, з дерев'яними лавами й столами, з прегарною старовинною кінською збруєю, завіша-

ною при самому вході над високими порогами. Сиділи при довгому столі, на таких же довгих лавах, їли гарячі й смачні гуцульські страви і слухали якусь дивну пісню, її наспівував підпильний гармоніст, старанно й щосили мнучи інструмент. Хтось із них завів стару львівську пісню, гармоніст спершу старався переспівати великий гурт, а потім махнув рукою, сперся підборіддям на гармонію і блаженно слухав, заплющивши очі і похитуючи п'яною розпелеханою головою.

Світло було не надто різке, людські обличчя набували якоїсь примарності поміж тих жовтавих дерев'яних стін і вибивалися з ритму пісні, яка звучала в бистрому темпі. В товаристві були люди, котрих Калина раніше ніколи не бачила, вона пробувала пов'язати їхні голоси з їхніми обличчями, їй те не вдавалось ніяк. Симпатичний і високий хлопець у грубесних бусах і грубесному, гарно виробленому светрі надумав запросити її до танцю — під ту мелодію старого львівського плягера — вона погодилась. Зблизька побачила, яке в хлопця юне і незатямлене обличчя, він усміхався їй підбадьорливо напівдитячою усмішкою і просив Калину, аби вона також усміхнулася.

— Я бачив, як ви всіміхалися до свого сина, це було так мило!

Калина раптом запідозрила, що то Данило намовив хлопця запросити її до танцю. П'яний гармоніст упіймав нарешті ритм і тепер видобував з гармонії мелодію львівського плягера, танцювали ще декілька пар, хлопчисько впевнено й гарно вів Калину у танці, і їй було добре, коли б не думка, що Данило намовив хлопця, та ще коли б той хлопець нічого не говорив, а він, злегка захмелений, правив їй компліменти і все вимагав усмішки, а потім врешті трохи знесилено, трохи іронічно сказав:

— Ви чудово танцюєте. Я теж добре танцюю. Чому ж нам не вдається танець? Ви розумієте, про що я говорю?

Калина розуміла, він справді танцював добре, але вони рухалися ніби кожен зосібна, ніщо не єднало їх, і хлопець надаремно пробував перейти через Калинину відчуженість. А вона відчула раптом, що от зараз до неї підступає знову те, чого вона постійно боялась, від чого намагався відірвати її Данило, і ці його спроби нічого не розв'язували, ці його спроби кожен раз натикалися на Калинину безнадію. Я хочу бути фонтаном. Я хочу бути фонтаном. Я хочу в Домський собор. Ні, я хочу бути Домським собором або вулицею. Камінцем. Нотою в музиці Баха. Однією-однісінькою маленькою чорною нотою, котру програють блискавично. Бах писав божественну музику, а в житті він був грубим, втомленим чоловіком, обтяженим злиднями і дітьми. Може, якраз завдяки цьому він писав божественну музику? Я хочу, аби мене взагалі не було. Не потім не було, а від початку не було.

Безконечний львівський шлягер закінчився, хлопець подякував їй за танець — так, як це вмів робити справжній львівський хлопець, галантно і з дрібною самовпевненістю. З дрібною перевагою над партнером і над цілим світом. І ще з якимось делікатним натяком чи обіцячкою чогось приємного.

— Данку, я вже піду. Залишайся, якщо маєш охоту, — сказала вона братові.

— Кави не питимеш?

— Не хочу кави.

— А я б таки випив. Може, почекаєш на мене?

— Я піду сама, ти залишайся.

Данило встав і пішов за сестрою.

Вони ступили на місток, завішений над гірською річкою. Темрява заховала опори, до яких місток був

прикріплений, і він коливався у туманному холодному мареві, коливався і розгойдувався, тремтів над прірвою. Калині здавалось, що досить зробити один необережний рух — і місток упаде. Розгойдувались вогні, розгойдувався темний, без снігу, ліс, готовий був обірватись уділ місяць, туманний і невизначний, як обличчя людини в задимленій кімнаті.

Калина безнадійно і навіпамачки хотіла торкнутися чогось певного, вона у думці поверталася до міста, але й там було все хитке, наче примарне: коли вона покидала хоч на деякий час Львів, їй завжди чомусь здавалось, що от повернеться — і не застане міста на місці. Міста на місці.

Двоє мужчин в Антоськовій кімнаті все ще грали в шахи, вони навіть не відгукнулися на стук, яким Калина попередила про свій прихід. Антосько спав, поверх ковдри лежала ще й куртка. На книжці, кинутій під ліжко, — і коли він перестане кидати книжки на підлогу! — білів папірець. Антоськовим почерком там було написано: «Мамо, тебе просили зайти до 15, якщо повернешся до 12. Ан.»

Хм, подумала Калина, хто б то міг просити?

Данило примостився поблизу гравців у шахи, і обличчя його прибрало відразу того неприсутнього й зосередженого виразу, як звичайно буває над шахівницею. Антосько спав, десь там лежали в автобусі готові до найвищих вершин лижі Антоська, такі потрібні й зайві без снігу.

Калина встала й пішла шукати п'ятнадцятий номер.

— Добрий вечір, — сказала вона людям, котрі були в п'ятнадцятому номері, — хтось просив мене зайти сюди. Однак, мабуть, це помилка, бо не бачу нікого знайомого.

Заникуючись трохи, Калина при тому оглядала кімнату, здавалось, ці люди жили тут давно і ніби

звикли до свого тимчасового житла, як звикають, проживши на одному місці з добрий десяток літ. На стінах кнопками були попришпилювані фотографії, і добрий знавець склав би їм найвищу оцінку, а поміж фотографій — дитячі малюнки, ескізи якихось фантастичних будівель, і звичайне креслення, а ще також одна маленька поштівка, вся списана доокруг великими літерами. На столі стояла надпочата пляшка вина й навпіл розрізана цитрина у бляшаній тарілці. Півдесятка ліжок, і валізка, з якої визирав краєчок червоної спіднички — це була чудова декорація, і Калина ловила поміж предметами, речами, заслонуєними вікнами й фотографіями на стінах настрій, погляди, обличчя й руки. Вона відразу запримітила неймовірно чорні очі, ті очі на дівочому обличчі лише споглядали, вони не вбирали, не приймали в себе нічого й тому не могли ані крихти повернути назад — вони лише дивилися; а також були руки, тонкі, бистрі, із смаглявими пальцями, вони нервово перебігали, як білиці, з предмета на предмет і вбирали й сприймали значно більше, аніж ті величезні очі. Люди тим часом приглядались їй, збігло й вистачило кільканадцяти секунд, аби приглянутись одне одному.

— Добре, що ви прийшли, я таки сподівався, що прийдете, — сказав той, з нервовими руками — білицями, — прошу сідати і вибачте за нашу надокучливість. Бачите... — він глянув при тому на одного зі своїх товаришів, ніби перепоручаючи йому пояснити все далі, і той, невеликий на зріст, стрижений похлоп'ячому й по-старечому повільний, сказав:

— Ми познайомилися з вашим сином — страшенно симпатичний хлопчик; він сказав, що ви — діалектолог, і ми попросимо вас розв'язати наш спір.

Він говорив так спокійно і впевнено, ніби й не думав, що Калина може відмовитись.

— Ми робимо фільм, у нас виникла суперечка з приводу діалогів, тексту, одним словом. Прошу сідати, однак, може, вип'єте вина?

Калина заперечливо хитнула головою.

Вони всі присунулись ближче, чи то їй здалося. Один убраний так, ніби от зараз збирався до зйомок — у жовтій сорочці, у височезних чорних чоботях і з широким поясом, пробитим блискучими бляшками, в руках він обертав ножа в надивовижу гарно оздоблених піхвах, довге волосся спадало йому на плечі, чорне і щось хиже, а разом наполохано-нервово визирало з вузьких уст, з гострого підборіддя; він лежав уперек лійки, коли Калина увійшла, а зараз ніяк не міг знайти собі місця й никав по кімнаті, чіпляючись ногами за стільці. Дівчина з лясночорними очима намащувала малою ніжкою пантофель, той з поясом пересунув їй пантофель мимохідь, і ще інший, русавий, з вусами й бородою, котра щойно почала, мабуть, проростати й не пасувала якось до його делікатних вилиць і м'яко зазначених вуст та малого носа — той сказав до чорного у поясі:

— Та вгомонися ти, чуєш!

— Ми просимо вас переглянути цей текст, — тут не дуже багато, зовсім небагато, це не забере вам часу, — ви перегляньте й скажіть, як думаєте: чи маємо ми право й чи добре це буде — використовувати діалект аж у такій мірі, як нам пропонує автор — і чи, зрештою, локальні ці діалектизми?

— І ви здається на мою думку? — усміхнулась Калина.

— А знаєте — чом би й ні — все залежить від того, як будете аргументувати.

— Я тут довго не затримаюсь, не знаю, чи встигну — усього день чи два...

— Знаємо. Приїхали за снігом, — сказав той, невисокий, — ми також чекаємо снігу і хоча б трохи

сонця. Сонце доводиться ловити на перевалі, як рибу в ятір. Хоча на хвилю спинити. Сидимо й стережемо його. Часом щастить, а більше — ні, — але то вічна історія, ми вічно ловимо погоду. До речі, я — режисер, це — наша героїня, — показав він на дівчину, — а хлопці нехай представляються самі.

Дівчина повернула до Калини байдуже, холодне, на диво холодне при таких чорних очах обличчя. Вона мала коси, довгі як у шестикласниці, її неусміхнений запаморочливий погляд ковзав по поверхні речей, як по чомусь страшенно віддаленому.

— То ви прочитаєте? Я вам зараз поясню сенс суперечки, вона зайшла в нас раптово якось, — сказав русявий. — Ми слухаємо, як говорять тут люди — і здається, що надто фальшуємо, намагаючись надміру точно передати колорит тутешньої говірки, цей надмір разить і дратує, ніби навмисне ми наголошуємо саме на барві мови, бо не знайшли, не відкрили іншого способу показати людей. А є ж інше... Але, може, вас не цікавлять професіональні суперечки?

— Навіщо ти нав'язуєш свою точку зору? — сказав той, з первовими руками, котрий заговорив перший. Він дивився на Калину, й вона побачила себе їхніми очима — свою непроникну, непроглядну засмученість, зовсім бліді вуста і руки на колінах; до неї доторкався новий, трохи знаний, трохи уявлюваний світ, вони навзаєм приглядалися одне одному, вона й той світ, але господарі не мали наміру відхиляти для неї ласкаво завісу над своїм світом, вони показали їй те, що, на їх думку, могло бути їй зрозумілим, ніхто навіть не сказав назви фільму, просто їм у роботі знадобилась її поміч, от як хтось би, прибіром, пробував підняти заважкий камінь і попросив перехожого підсобити, і перехожий гідиться допомогти, не питаючи навіть, пощо той камінь треба зрушити з місця.

— Гаразд, — сказала Калина, — я охоче прочитаю.

— Дякую, — зрадів режисер. — Чи не вип'єте вина?

Він забув, що Калина відмовилась хвилю тому пити, налив у склянку вина, простяг Калині, вона взяла склянку, але не пила, тоді русявий усміхнувся:

— Давайте удвох — де ж таки змушувати пити вино саму-однісіньку людину! Вони сьогодні не п'ють, вони чекають снігу — я можу чекати снігу і пити вино, в мене проклятий настрій нині. Хочете, розповім, чому в мене проклятий настрій?

Калина розуміла, що треба подякувати за вино й піти. Видно було, що вони втомлені — зрештою, взагалі не випадало довго й мовчки сидіти й розглядати їх, але вона не могла звестися, не могла пободати в собі цікавості, не могла покинути цей теплий кімнатний рейвах, якого люди не помічали навіть.

— Облиш ти свої сентименти, — похмуро сказав чорний, з поясом. Вони так і не назвали своїх імен, Калина з фільмів упізнала тільки русявого; зараз очі у нього були дуже сині, він часто кліпав повіками й все торкався рукою бороди, видно, вона йому ще й все торкалася — але і його Калині не бажанезвична й заважала — але і його Калині не бажалося називати в думці на ймення, вони, може, й самі тепер повинні були забути власні імена, вони жили під чужими іменами і мусили звикнути до тих імен, і до бороди той русявий мусив звикнути, і до жості — той, з поясом; Калині було заздрісно, що вона не має такої змоги перевтілення, зникнення в самій собі чогось власного хоча б на короткий, на мізерний час.

— Байдуже, що отой кепкує з мене, — махнув рукою русявий, — ви послухайте, гаразд?

Актори снідали в тому ж «Вівчарику», нашвидкуруч, так снідають зазвичай люди перед роботою, похапцем і не надто розбираючи, що їдять, і якраз на той мент зайшла туди зграйка молоденьких дівчат,

веселих і молоденьких дівчат, вони сіли при сусідньому столику й щось замовили, і перешіптувались, зиркаючи на людей, котрі снідали, поспішаючи до роботи, і посміювались, як то роблять завжди дівчата в гурті. Той гурт їм служить захистом від осуду й іронії, в гурті дівчата ладні що завгодно вступити і відчують себе впевнено і трохи зухвало. Одна лиш, у сивій, гарно кресній свиті й величезній квітчастій хустині з довгими торочками була ніби поза гуртом, окрема, самотня й непричетна; русявий сидів навпроти неї, і був до безтями радий, що бачить її зранку, на самому початку дня — бачить її обличчя, неймовірно чисте, ніби щойно змиле живою водою, вузеньке, наполовину прикрите хустиною, дуже по-важне й навіть сумне, з тремткою лінією брів і ясними, аж надто ясними очима. В тому обличчі при м'якому смуткові привиджувалась урочиста, добра, як благословення, святість, і він дивився невідривно у те просвітління, і Калина ніби сама була при тому — так він оповідав — і важко, аж чорно, затужила за віолончеллю і за містом. Бо коли йти вниз її улюбленою вулицею, то один мент, на легкому, ледь примітному повороті, видно білі вигнуті, як дека віолончелі стіни старого собору, і Калина запрагла побачити світлу стіну старовинної забудови.

— Можна вас на хвилину? — запитала дівчина у квітчастій хустині. Вона була висока й тонконога, як журавличка; чоботи з довгими халявами не сягали їй колін, і вона переступала з ноги на ногу нетерпляче, як дитина, котрій важко встояти на одному місці і хочеться притьмом і відразу бути скрізь водночас.

— Можна вас на хвилину? — сказала вона русявому, і з обличчя її не зникала поважна, сумовита святість, коли вона запитала: — Ви кіношник?

— Ні, — наче не розуміючи, відповів актор, намагаючись відсторонитись від того жаргонного і при-

крого слівця, а вона усміхнулась і похитала головою:

— Але ж я знаю, ви — кіношник. Я бачила вас уже в кількох фільмах, ви знімаєте якийсь фільм і... Але ходіть звідсіля, не маю я охоти, аби вони, — дівчина кивнула вбік товаришок, — аби вони дивились. Хм, вони не вірили, що я підійду до вас і що ви хочете зі мною говорити... Ходіть звідси.

Він не мав часу, за якусь хвилю автобус від'їжджав на перевал, однак він пішов з нею.

— Давайте, підемо туди, — вона звела долоню й махнула отак, майже навмання, в бік лісу, і коли вони йшли через хисткий висячий місток, вона сказала йому, що хоче, аби він узав її. Тоді він раптом відчув бажання обламати місток, аби все потонуло.

— Сентиментальна історія, — гнівався чорний, з поясом. — Чи ти собі думаш, ніби святість її вже пропала? Може, вона також мала тебе за святого — з твоею бородою й синім зором, ну-ну, не гнівайся! — вона також гадала, що ти святий, а, господи, вона ж не приступила до мене з тим своїм коханням, на моїм виду — всі сім смертних гріхів виписані, як на старому придорожньому камені, котрий бачив людей зо два десятки століть... То що я казав? Ага, вона мала тебе за святого, як ти її, і хотіла, аби першим у неї був хтось незвичайний, небуденний. Що ти вчепився за те слівце — «кіношник»? Чи дитина знає, як говорити до святого? Вона ж його вперше побачила, того святого!

— Замовкни, слухай! Ти здатен вивернути все на третю сторону. А є тільки лице і зворотня сторона з рубцями. Мовчи вже краще.

— Виворіт з рубцями? Є два світи — той, істинний, справжній, і другий, видимий тобі, тобою побачений і сприйнятий, в тобі відбитий. Ніякого зворотнього боку з рубцями!

— Не знаю, голубе,— сказав той, з нервовими руками,— але, по-моєму, ти гніваєшся не за те, що вона сказала, а за те, що виявилась не святою, як здавалося тобі.

— Годі вам, хлопці,— сказала дівчина,— завелися. Вона, мабуть, уже й не згадує про цю пригоду.

Ще смутніше, аніж перше, було Каліні, вона боялась повернутись додому й не застати білої стіни. Восени на грушевім дереві в саду біля собору зоставалась вгорі і високо одна груша, набрякла, набиралася жовтим соком і не опадала, коли вже й листя майже геть чисто зів'яло, сама одна поміж білою стіною і чорними деревами, і ніхто не міг її досягти.

— Хтозна,— сказала Каліна,— може, вона й сама не відає гаразд, навіщо так зробила.

У номері було вже темно й усі спали, коли Каліна повернулася. Вирішила не світити світла, взяла тільки ковдру й стілець, винесла в коридор, загорнула ноги ковдрою і встиглась читати сценарій — власне, кілька розрізнених шматків, зв'язку між котрими неможливо було вловити. Тьмяна лампочка висіла надто високо, доводилось напружувати зір, а що Каліні хотілося розібрати й зауваження на полях тексту, писані від руки, то вона до очей мало що не підносила написане. В коридорі ще були люди, розмовляли напівголосно, четверо грали в преферанс, майже мовчки, перекидаючись словом-другим, хтось димів цигаркою й кашляв хрипко, над усіма запахами стелився запах погано випраної білизни, адміністраторка кілька разів пройшла попри Каліну, а потому запропонувала сісти при своєму столику, де тліла настільна лампа. Каліна подякувала й сіла.

Була там, у сценарії, стара жінка, котра поховала чоловіка, як належить за звичаєм. Поплакала, а потому призналась щиро, що не жалкує за ним апітрохи, і нехай гріх так казати, і нехай легка буде йому

земля, а такі попомучив він її за життя, і не бачила вона світа білого за його пияцтвом — то тепер аж для неї життя починається, і замаїла хату зеленим; і тремтким, чудним голосом співала пісень, давніх, дівочих, бо перше їх не виспівала, то мусила ж те зробити хоча тепер. А врешті попросила дочку, аби дала їй грошей, бо хоче купити собі убрання для останньої безповоротної дороги. І поїхала з тими грошима до міста.

Надвечір вернулася. Мала обличчя трохи лукаве. а трохи винувате й не хвалилась купленим, аж поки дочка не попросила, а тоді повиймала й ніяково показувала: цукерки у великій барвистій пачці. Церата на стіл. Хустка яскраво-червона, у квітах, а через ті квіти — густо-золота блискотлива нитка просмикнула. Дочка гнівалася й сміялася водночас: «Таж люди глузуватимуть з мене, мамо, якщо я вас у таку хустку вберу, коли ви помрете». А стара мить подумала, притулила до щокі ту хустку й сказала засоромлено, як впіймана на злому вчинку добра дитина: а я в ній ще по неділях трохи походжу...

Каліна читала — ні, дивилась, оглядала, бачила ту сцену: стара тримала дівочу хустину, стара співала дівочу пісню, стара витягла й давала онукам цукерки, а коли роздала геть усі, то раптом подумала, що сама таких не куштувала ані разу, і попросила онуку, аби дала їй одну із тих розділених помежи всіх цукерок.

Чорний, з широким поясом, пройшов повз Каліну не примітивши чи не впізнавши її. Ніж він мав тепер причеплений до пояса і йшов поволі, лунко відбиваючи крок по цементованій підлозі.

Адміністраторка сердито й зло сказала:

— Холєра б те кіно взяла. Табір п'яганський. Чистоту п'яганський табір. Всім дівкам в голові попереверталось, бодай би вже їхали.

...Скриня. Стара. Кована. З надщербинами. В скрині біла сорочка, давня й тонка, а ще невбирана. Ніким ані разу. Приїздила в гори жінка одна, тому казали, що то велика поетеса, але в горах того не знали, знали тільки, що добра була. Донечку мала її господиня, то її жінка грамоти навчила, а за науку ані гроша не взяла та й геть поїхала. Казала, що мусить повернутись, обов'язково мусить повернутись, бо дуже їй гори полюбилась, коли б здорова була, усі плаї сходила б, але не годна була, от, може, тому, як ще повернеться, то таки піде аж ген туди, де не була ні разу тепер. Господиня сорочку полотняну виткала й гарно вишила; біла сорочка й не груба, та жінка була делікатна, не могла б у грубій сорочці ходити, а лиш у тонкій. Хотіла господиня віддати сорочку за те, що грамоти її доню вчила, однак гостя не поверталась — ані на той рік, ані на другий, ані вже ніколи, і сорочка, біла, вишивана, невбирана, лежала у скрині літами, бо лише їй належала і більше ніхто не смів убирати. Казали, що та жінка була велика поетеса і слабувала важко, і померла небавом тому, як у горах була, а її біла невбирана сорочка зосталася.

Біла сорочка, чиста, незаплямлена.

Калинине вухо вже не ловило звучання написаних слів, тільки та біла сорочка, та ніким не вбирана, а дівкам усім у голові попереверталось, святість ходить ненарушена, як сорочка невбирана.

Було ще зовсім рано. Данило й респта товариства пішли снідати, Антосько пішов з ними, а Калина не хотіла. Хотіла побачити режисера й віддати йому розрізнені шматки тексту, і пояснити, що читала не так, як її просили.

— Жаль, — сказав режисер, — жаль, що ви не маєте часу, аби перечитати все, і саме так, як би то нам треба було. Жаль... Слухайте, а може, не поїдете до

Ворохти? Краще з нами до перевалу, можете сісти з малим у мою машину, може, ви допоможете нам упіймати сонце, гаразд?

Обличчя в нього втомлене, ніби він перебув якусь нелегку хворобу. З готелю якраз вийшла дівчина з чорними очима, тепер було видно, що вона старша, аніж здавалося Калині спершу, на ній була волохата тепла шапка з довгими вухами і в таку ж шапку вбранний був хлопчик, який тримався за її руку.

— На кого мені його залишити сьогодні, Петре Івановичу? — запитала вона режисера. — Він усім тут геть чисто обрид і всіх замучив, ніхто не хоче його стерегти.

Малий із зухвалим зацікавленням приглядався до Калини, мовби надумувався, чим би їй дошкулити.

— Ти бегемот, — поінформував він урешті, — я бачив тебе в зоопарку, — і показав Калині язика.

— Ох, ну й дитина, — втомлено сказала його мати. — Не гнівайтесь, будь ласка. Я не маю ніякого педагогічного хисту й не знаю, що з нього виросте.

— Знаєш, — сказав малий. — Я ж тобі вже пояснював, що буду приборкувати леопардів.

— Та вже ж, — погодилася мати, — кого завгодно ти здатен приборкати.

— Згодні їхати? — наполягав режисер.

— Дякую, я б то охоче поїхала, таж є ще мій син і брат.

— Брат може сісти в наш автобус, якщо матиме бажання, а малий — з нами, в машині.

Антосько згодився лише з однією умовою: потім обов'язково вирушати до Ворохти, навіть якщо респта попутників — львів'ян відмовляться.

Біла невбирана сорочка. Невбирана і біла. Чим вище в гори, тим жахтівішою була та голизна без снігу. Калина заплющила очі. Антосько ж усе кричав:

— Глянь, глянь, мамо, там сосна над самим проваллям, як звір лапою тримається!

Не хотіла бачити нічого, окрім тої білої невбираної сорочки, і раптом машину шарпнуло, занесло вбік, рвонуло — Антосько! — заціпеніло й закричало водночас усе в Калині, але не видобулось на зовні криком. Автобус, що їхав попереду, навально, заднім ходом скочувався на них, насувався на них і машина звисла переднім колесом над прірвою, і завмерла, автобус, мало що не торкнувши автомобіля, також зупинився у кільканадцяти метрах нижче, на дорозі.

Калина переполоханими, безвладними руками обмацувала Антоськове обличчя, плечі, знову обличчя, і плакала, а перед очима чомусь крутилося, оберталося колесо мотоцикла і синій шолом.

— Ну й історія, — сказав трохи зблідлий Антосько, злегенька й дещо зніяковіло намагаючись звільнитись від материних обіймів, страху і сліз. — Ви класно вивели машину, — схвально, по-дорослому сказав хлопчик режисерові і глянув уділ. — Нічого собі ямка! Дна нема.

Режисер розмірковував, що мав чинити далі. Тут, на горі, вітер був як паруга несподівана. Калина знову заплющила очі й не хотіла бачити нікого довкруг. Калина була ялицею. Вона учепилася цупкими пальцями коренів за землю, за виступ скелі над безоднею і трималася. Так, незважаючи на все, трималася. Був день нинішній, і завтрашній також буде ще. Яке безглуздя — говорити: бачу востаннє! Треба казати: бачу знову. Була дорога, машина, люди, Антосько... Де... де Антосько? Ага, ось він.

Отже, досі весь час було просто страшно. Це був звичайнісінький страх. Страх — це щось, над чим людина не владна? Чи владна? Ось цієї миті вона підійшла до цього зовсім близько, впритул, і знову

було страшно, але тепер уже тільки за Антоська. Решта відступила, зникла, ніби цей різкий поштовх машини, цей майже невловимий момент, який відділяв «бути» від «не бути» (не її, а сина, Антоська), звільнив її від усього попереднього, чи надовго — вона ще не знала, але зараз вона почувала себе вивільненою і майже щасливою.

Вона затулила обличчя долонями, і крик знову завмер, не розірвав легенів, і Калина нечутно видихнула: а-а-а, а-а-а.

Щось говорив Данило, вона ніяк не могла утямити, що він говорить, та й взагалі — чи варто було зараз говорити щось, чи мали значення слова? Уперше в житті Калині слова здавалися чимось стороннім, відчуженим і навіть зайвим. Бо хіба зараз мало значення щось, окрім того, що он там стоїть Антосько, розмахує руками, сміється:

— Ну що ти, Калино? Що ти, сестричко? Вибач мені, прости, Калино...

Данило брав на себе якусь вину? Смішний!

— Що? Що ти кажеш? — запитала вона якось зовсім беззвучно і знетямлено.

Данило відчув себе безсилим, як щойно в автобусі, який сповзав униз, сунув на машину поміж двома прірвами.

— Калино...

— Ну що, все гаразд. Нічого, ні-ні! Здається, я перестала... — вона хотіла сказати, що перестала боятися, і раптом їй здалося, що вона не бачить Антоська. — Де ж він? Де Антосько?

— Та ось же він, — сказав Данило, показуючи на хлопчика.

До Калини підійшов зніяковілий режисер.

— Вибачте, ви вже нам вибачте за таку невдалу екскурсію.

— Усе гаразд. Усе, — повторила Калина, мовби

заклинаючи це «гаразд» затриматися якнайдовше. — Ви чудово вели машину.

То тільки аж тепер я по-справжньому була вири-
тул до цього. І не відчула нічого, крім страху за сина.

Усе втихло, все враз відступилося, було не боля-
че, не гірко, а тільки тихо. Все зсувалося з неї, па-
дало, неначе зайвий одяг, вона стояла насамоті з со-
бою, стояла перед власним поглядом у самій лише
білій, неторканій, невбираній сорочці, тоненьке де-
ревце вигиналося, наче гриф віолончелі, я відболялася,
усього відболялася, щойно я пережила найвищий
страх, страшнішого понад це нічого уже бути не мо-
же. Он Антосько. Калина доторкнулася до тонкої
смереки і відчула, що в ній самій забриніло щось
світле і тихе. Долова, торкнувшись стовбура, стала
вологою, холодною, посвіжішала відразу.

— Сніг, сніг! — гукав Антосько. — Мамо, сніг!

Сніг почав падати навально. Калина схлипувала
й сміялася. Сніг упав і заліг відразу густо й біло,
і гори під його покривом розпростерли скорчене, зма-
ліле досі від холоду тіло, й підвелись вище. Глибини
засиніли, потекли голубі тіні, вітер ніби щез, і сніг
лежав добрий, спокійний і наче теплий. Було аж до
тривожного чисто.

— Як на землях роменських.

— Що, мамо?

— Ні, нічого.

— Ти дозволиш мені на лижах піти сьогодні, ма-
мо? Відразу, коли повернемося?

— Сніг не зовсім глибокий, сину.

— Все одно! Я все одно хочу.

— Добре, — сказала Калина, — коли хочеш, то
добре.

По горах розпростерлася біла невбирана сорочка.

БІЛА БІЛА

Нехай ніхто не плаче по мені.
Леся Українка

Уночі прилітав Перелесник, ти спалахувала від
подарованого ним вогню і згоряла, щоб відродитись
на світанні словом.

Закінчивши свою роботу, художник довго не від-
важувався поглянути на зроблене збоку, як сторон-
ній, щоб оцінити витвір бодай для самого себе.

Не шкодував, що вибрав саме такий матеріал: ме-
дово-жовтий теплий тон якнайкраще в'язався із задумом,
м'які лінії, накреслені природою на чутливому
тілі грушевого дерева, також стали частиною мислі,
і жаль було торкатися чорною фарбою свіжих світ-
лих заглибин, та й він усвідомлював, що помножений
на безліч нехай навіть добрих відбитків, дереворит
втрапить щось від своєї первісної щирості і вартості.
Чорно-біле, різкіше й контрастніше розв'язання об-
разу могло бути не таким, як оте майже живе, вико-
нане в дереві.

Хотілося також затримати почуття нерозривного
зв'язку із зображенням, не дозволити йому віддали-
тись, зробитися надміру самостійним, існувати окре-
мо — від цього художник збіднів би, полишений сам
на сам із власною буденністю і звичайністю хто знає
як довго — аж до нової мислі, до нового спалаху в
як довго. Водночас він також радів, що врешті вивіль-
нився від задуму, від ідеї образу, котра досі жила
в ньому, настирливо і постійно вимагаючи свого ре-
ального, майже фізичного виявлення.

Уночі прилітав Перелесник, і смерть скулувалась
і не відважувалась переступити поріг, жахаючись

вогню, розбурханого в ній. Вона любила контрасти, і в них найкраще могла накреслитися її думка, — може, тому вона в останні дні життя так прагнула написати про вічність, може, тому серед гір Кавказу їй привиділася пустеля.

— Чи пам'ятаєш, Лесю, — сказала мати, — свою обітницю? Ти ж, здається, намірялась написати щось для того збірника — «Арго».

Вірила чи не вірила мати в те, що її смертельно хвора дочка зможе щось зробити? Вірила — чи просто хотіла заспокоїти і себе, і її, відвернути думки від того страшного, на що вони тепер у них обох могли бути скеровані; вирватися із тенет безнадії ще хоча б на мить? Леся не могла розмірковувати над тим, вона відповіла:

— Звичайно, мамочко, пам'ятаю, це було навесні, після подорожі до Єгипту, правда ж?

Пустеля родила дивні речі. Жовтий пісок через тисячоліття повертав людям корони царів, рештки стародавніх будов і навіть крихкі папіруси, а мислі, списані на них, були тривкими й вічними, як сама пустеля.

Родився також у пустелі хамсин, рудий, як вогонь, і лихий, як розпач, і безнадія родилась тоді в Єгипті, але й крихта віри в Лесиній душі.

Хтось чорнявий і смутний, як Ізольда Білорука, хтось десь далеко у зелених буковинських горах розгортав штемплізовані в Єгипті конверти, і слова обпалювали когось, як рвйний вітер Єгипту...

І на лежачих світить сонце і дивляться-зорі, і дорогий пурпур єгипетського заходу видно їм, і золота пустиня снує свої гарячі полудневі мрії перед їх очима — те все ще не заказано мені...

— Мамо, візьми папір. Хочу спробувати, як би то могло виглядати. А потім, коли встану, — неодмінно напишу драматичну поему.

Мати була готова записувати, а в Лесі перед очима поставав Єгипет, найкраще їй запам'ятались обличчя й краї, бачені в дитинстві, а все-таки Єгипет вона також пам'ятала добре.

...На горизонті золоті піски без краю, а попри залізниці понад водою золота пшениця хвилює-хвилює і наче тече в пустиню, як золоте море. Се ж у Єгипті жнива починаються...

— Ти записуєш, мамо?

— Але ж ти мовчиш, Лесю, що я маю писати?

— Справді? То я вже говоритиму, слухай.

На передмісті Александрії живе сім'я грецька (еллінська), в той час, коли нова віра взяла вже силу і в свою чергу стала тіснити і гнати тих людей, що держалися давнішньої віри й кохалися в далекій науці.

Теокрит, дуже вчений еллін, не християнин, кохається в давньому писанні, має цілу бібліотеку — збір папірусів. Його діти, син сімнадцяти літ і дочка п'ятнадцяти, теж привчені до давньої науки, вірні давній релігії.

Ясний день пополудню. Син і дочка Теокрита сидять у своєму середньому дворикові; син чита й оповіда сестрі. Приходить старий чоловік, сусіда. Дуже збентежений, і каже дітям, що їх батька схопили в храмі (на сходах до храму); його ув'язнено за те, що він «ширив ересь, проповідував думки грецьких філософів, одвертав од догматів віри християнської. Він казав: «нема рабів божих» — єсть і повинні бути люди, вільні «тілом і духом».

«Начувайтесь лиха», — сказав старий.

«Прийдуть і в господу до вас: заберуть всі папіруси, понищать, поपालять, яко писання єретичьке, поганське».

Дівча плаче, потім радиться з братом — що робити. Зважують, що треба поховати хоч найдорожчі писані речі. Ждуть вечора з турботою, чи встигнуть поховати... Уночі засвічують світло у сховах, у покої вибирають писання. Ідуть, ховають в пустині, просто в пісок... Хлопець погрозово підносить руку: «Нехай буде проклята ця земля і хай довіку прокляті будуть люди, котрі карають смертю мудрість!» Нехай довіку прокляті...

Рожеві сфінкси. Дагабія — велика барка під білими вітрилами — плине вгору Нілом. Зруйновані старовинні святині в Люксорі, Карнаці, Есне, Елефантеї. Жива в Єгипті. Хамсин. Так хочеться ще раз усе побачити!

— Втомилась, може, Лесю? Годі вже, перепочинь, потім допишемо, ще буде час.

— Буде час? Не буде часу, мамо. Колись ціну тому часові не дуже й скласти зміла, і марнувала без пуття, а потому мені все здавалось, що він від мене втікає, і як його затримати... я не знала... Мамо, викресли останні рядки з прокляттям, не хочу прокляття. Нехай діти вірять, що для них прийдуть кращі часи, що хтось колись знайде ті skarби й дізнає великої мудрості. От зараз скінчиться ніч, встане сонце, вони впадуть на коліна. Нехай останнім акордом буде молитва до Геліоса...

Конспект залишився тільки конспектом, задумові не судилося здійснитись. Записаний рукою Олени Пчілки — матері Лесиної, — він був надрукований у збірнику «Арго» — але вже по Лесиній смерті.

Ідея й образи жили в художникові давно, зродившись так несподівано й раптово, як спалах блискавки, через що він не міг відразу їх розгледіти, усвідомити й виразити, і вони zostалися в ньому спершу

несформованими, без чітких контурів і майже невисначені. Але навіть невисначені, власне, скоріше через ту невисначеність, — вони не полишали його, переслідували, заважали думці обійняти новий обшпир, і навіть, коли він міркував над чимось зовсім іншим і віддаленим, все одно думка звертала на те одне, що не могло відразу визріти і не знаходило свого розв'язку.

Що це не повинен бути звичайний портрет, він знав напевно: такий портрет мусив би мати в собі елементи подібності, отже, довелося би користати з роботи інших. Портрети можуть малювати лише сучасники — принаймні таке було його особисте тверде переконання, і йому залишалося шукати зовсім іншого відображення її натури чи характеру, чи сутності. І все-таки, хоча не збирався малювати портрета, де б на перше місце виступала зовнішня подібність, він трохи заздрих Трушеві й Красицькому, котрі могли малювати її подобу з натури, а та заздрість водночас мішалася з почуттям деякої переваги над ними.

Перевага зродилася завдяки часові, що розділяв його і її. Труш мусив, очевидно, усвідомлювати, що перед ним — незвичайна особистість, але коли стрічаєшся з незвичайною людиною за обставин зовсім звичайних — розмовляєш; п'єш укупі каву, жартуєш, приглядаєшся до одягу, до звичок, які не завжди можуть подобатися, а часом навіть здатні й дратувати, — то, без сумніву, втрачаєш за реальністю і буденною суєтою розуміння дійсного значення людини. Труш був її сучасником — а треба часової перспективи, аби зрозуміти сенс тобою зробленого, сенс того великого, до чого причащаєшся, — для цього потрібна часова перспектива. Навіть сенс дрібниць і подробиць. Вони з часом, буває, стають опуклі, важливіші, аніж те, що виглядало важливим первонаочно. Труш знав більше — а водночас менше.

Місто, обірвавши якір, попливло у темряву і забрало за собою усю нервову, насталену, галасливу й важку суєту, як забирає її у безвість корабель, виходячи з гавані в море, — а я опинилася сама одна посеред пустелі.

Над голожовтою площиною сходило поволі таке саме жовте сонце, не було нічого, окрім сонця й пустелі, навіть маревом не заснованої, і в тій пустелі я мусила знайти рукопис, полишений колись у прадавні часи двома дітьми, братом і сестрою.

Я розуміла усю марність свого наміру, усю безнадійність подібної спроби знайти щось у цій жовтій пустелі, і все-таки йшла вперед (чи, може, назад?), прагнучи перешукати все і знайти ті напевно дуже важливі слова на папері. Адже для когось же заховали їх двоє дітей, рятуючи думки свого батька, бо його самого вони не мали сили порятувати. Двоє дітей серед пустелі, котрі здимали руки до сонця — не з прокляттям, а з молитвою: «Геліосе! Рятуй наші скарби! Тобі і золотій пустині доручаємо їх», — ці двоє дітей здавались мені безборонними, беззахисними, я шкодувала, що мені дано так мало влади над словом, що мені бракує відваги продовжити й дописати те, що їй не дозволила закінчити смерть. Хіба ж не намагались, протягом довгих років, після того, як знайшли прекрасну Ніку Самофракійську, відтворити її обличчя, поворот голови, лінію рук? Чому не спробувати дописати недописане, чому не знайти манускриптів, захованих у піску пустелі, чому не визволити двох дітей од вічного сумніву — даремною чи недаремною була в їх житті мить, коли вони, змагаючись із страхом, вирішили рятувати мудрість предків, мудрість свого батька?

Нехай там усі спроби відтворити голову крилатої Ніки виявились безрезультатними, — це не так уже й важливо; важливішими були самі спроби розшиф-

рувати мислі й задум творця, важливішою була відвага, що дозволяла нащадкам братися до такої справи.

Чому ж не дописати, щоб тим якось озброїти двох дітей серед пустелі?

Я вагалася між двома альтернативами, між двома можливостями, і не знала, на котру з них можу зважитися.

Художник Іван Труш ставав якось особливо делікатний і люб'язний, кінчаючи двогодинні сеанси, але здавався просто-таки немилосердним під час роботи, неначе розпочатий ним портрет мав найвищу в світі вартість. Лесі були знайомі такий стан і таке ставлення до роботи, вона розуміла Труша й анітрохи не гнівалася. Мучила і дуже втомлювала її — крім необхідності просто позувати — власна бездіяльність у ті години, котрі для неї особисто пропадали, правду кажучи, марно — от хіба що могла насолоджуватись спогляданням Труша, глибоко захопленого роботою. Спостерігала за ним у процесі праці і дивувалась: як може працювати під її пильним поглядом, навіть не помічаючи того погляду і маючи в ній тільки модель, тільки поштовх до натхнення. Заздрила Трушеві: сама б так не змогла. Взагалі київська весна була для неї безплідна, бо надміру гамірна, заповнена буденними клопotaми: хворіла сестра Оксана, приїздив і знову від'їхав батько, довго й неспокійно вибиралась в дорогу до Гадяча мати, а то знов свята, з отим печеним та смаженим, та вареним, та гостями, яких треба було прийняти, як належить добрій господині, а яка з неї господиня, коли до куховарства не мастак, от тільки хіба кекс англійський вмисно смажити та зготувати добрий кроштон чи пунш. Зрештою, велике товариство й на свята і в будень важко зносити — найчастіше добре себе почувала на самоті,

нехай навіть з тим страшним болем, від котрого здавалася сама собі тінню з Дантового пекла,— але ж на самоті їй так добре писалося, натхнення любило також самотину й опівнічну тишу — найкращий час для роботи.

Київська весна того року випала холодна, і Лесі заблаглося тепла, все згадувалась по-справжньому й незвично гарна весна в Колодяжному — одна з тих рідких весен, проведених не на чужині. Здавалось, немов з цілого світу прилетіли туди зозулі, і від ритмічного зозулиного невгомання їй самій було гарно й весело. А ще в Колодяжному чекала на неї рожева кімната з білими меандрами, і одна вельми мила їй дорога річ, за якою Леся тужила, де б не була, бо без неї почувала себе як без рук і без пера — її столик до писання. Людина звикає до речей, нічого не вдієш, — а ще коли з речами немало пов'язано: стіл, за яким працюєш, фортепіано... А все-таки ця київська весна не така вже й лиха: акомпонувала ж одній співачці на вечорі, присвяченому Гейне.

Холодно, одначе, — як восени. Труш владнав собі робітню у будинку Київського міського музею — на ту Олександрівську Лесі доводилось ходити здалека, дорога забирала десь півтори години часу, а Трушеві дарма, його влаштовувало освітлення та ще там щось, відоме й зрозуміле тільки самим малярам, а інше його не обходило. Будинок щойно зведений, зовсім новий, пахло свіжим тиньком і ледь зазначеним початком обжитості, ще бракувало затишку — хотілося розкласти посеред робітні гарне купальське вогнище й погрітися при ньому.

— Панні Лесі холодно? — здогадався врешті запитати Труш. — Коли так, може, на сьогодні вистачить?

— Якщо вам добре працюється, то ще померзну трохи, я терпелива.

Терпелива — мала кілька днів тому приступ не з легких, і мусила сама собі дати раду, бо нікому було допомогти, і змушувала себе боротися з пропасницею і з апатією, і повертати себе до життя.

Трушеві, видно, увірвалась нитка роботи, бо він продовжував бесіду:

— Панно Лесю, хвалять ваш реферат. Ви до того вечора багато праці доклали. І добре зробили: Гейне треба було доконче в Києві спом'янути.

— Я вважала це своїм обов'язком, тим більше, що перекладаю досить з нього... Але ж біда з тою нашою київською публікою — так важко щось на певний термін зробити, а ще співців не було, все доводилось нараз вчити. Та, зрештою, чую, що бракує мені хисту організаторського — такі бракує.

— Але ж ні, панна Леся чудовий організатор, вечір гарно пройшов, усі дуже хвалять!

— Ой, годинойко моя, ті вже мені галичани! Вміють вони компліменти незгірше правити!

Труш засміявся:

— То, мабуть, панна Леся якраз з тієї причини має стільки добрих друзів серед галичан?

Правда, стільки друзів. Таких, без котрих годі було б і жити, і працювати. Франко, Павлик — найближчі, звичайно. З Павликом може бути така відверта, як хіба ні з ким іншим, окрім брата, та ще молодшої сестри.

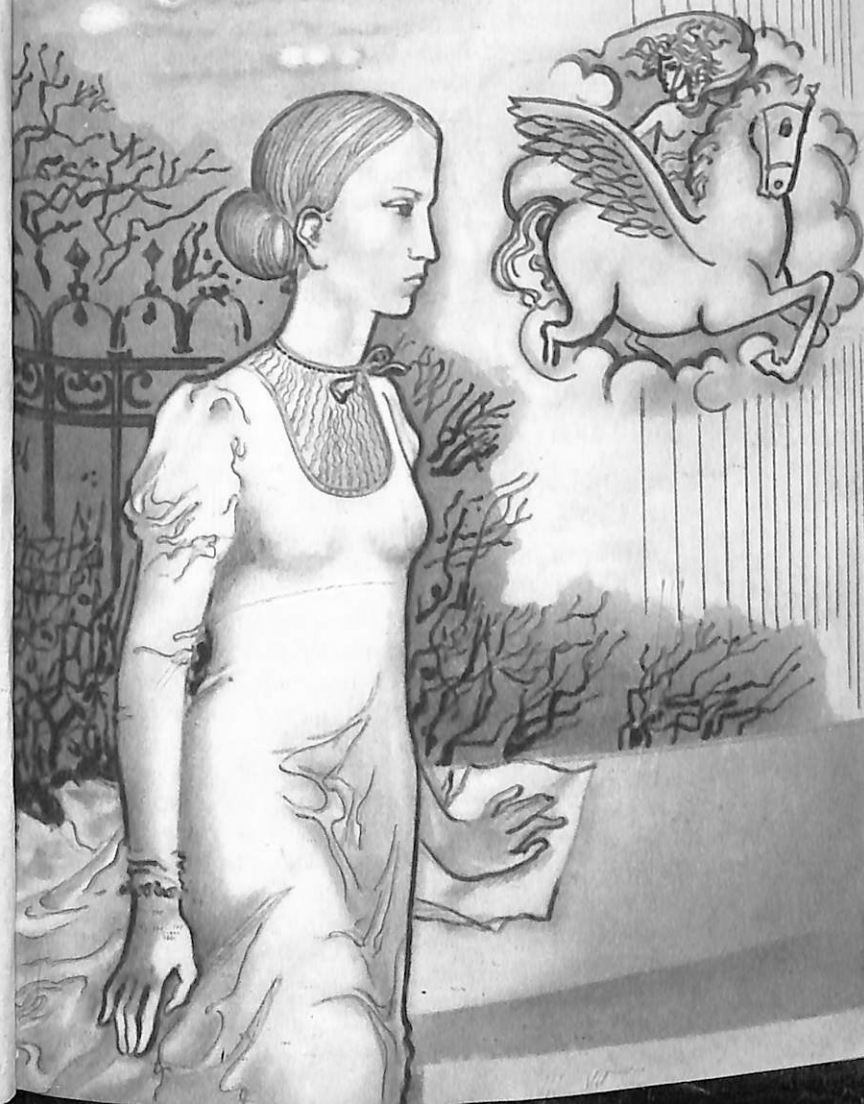
— Друзі панни Косачівни — справжні патріоти своєї землі і рідної літератури, ладні життя за те покласти, аби йшов далі поступ тієї літератури, аби вона здобувала собі належне місце в світі, — уже серйозно говорив Труш. — До речі, про літературу: Гнатюк у листі допитується, чому ви не шлете рукописів своїх до друку?

— Дякую, що переказали, я готую і пам'ятаю, та й мені самій на тім залежить, пане Іване... А от об

патріотях: так говорити про Франка й Павлика, значить, надто мало сказати. Бачите, у нас велика біда в тім, що багато людей думають, ніби досить говорити по-українськи, а надто вже писати — і мати-меш право називатись патріотом, робітником на рідній ниві — а це ж не так. Поруч з таким патріотизмом часом стоїть обмеженість і нерозуміння наших обов'язків перед народом...

Думала сеї миті про Сергія Мержинського. Про недавній його приїзд до Києва в справах соціал-демократів, про ту напружену діяльність, яку йому доводиться вести, а ніхто не помічає, який то Мержинський втомлений, який хворий. Поїхати б йому з холодного, вогкого Мінська — в Крим, до сонця, і добре б самій вибратися з Києва — чи не на хутір хоча б?.. А й справді, чому б не поїхати на літо в Гадяч, не утекти геть від сусти і взятися до роботи, нехай тоді безліч непочатих задумів перебивають один одного, і нехай приходять думки і кажуть, що хочуть жити на світі, і просяться на папір, — так і треба буде зробити!

Дивилася на свій портрет — дивна якась, аж заволочений зажурою погляд, — що ж, може, так і є, бо не часто вона тепер уміє сміятися безжурним і втішним сміхом, як траплялося перше, у дитинстві. Власне обличчя на полотні, вираз і настрої, затриманий і відтворений художником, були чимось новим і навіть чужим — так, ніби не вона, а хтось інший позував до портрета, хтось схожий на неї, але не вона сама. А може, вона була такою до сеї миті — і тільки щойно стала іншою, а тої іншої ще не помітив, не зрозумів Труш? І котра ж із них справжня? Та, якою бачить сама себе, а чи та, яку змалював Труш? Не мала в собі ані крихти марнославства, ані заздрості до слави інших, скоріше жили в ній аскетизм і суворе терпіння, і готовність самопожертви

на вівтар дружби — нехай би навіть та самопожертва нічого не породила — і готовність нести хрест ще важчий, аніж поклала на неї доля (шкодувала колись, що не може людина, як у казці, сама одна прийняти на себе всесвітні лиха і вселюдські боли) — може, хотіла цього затим, щоб виміряти й знати, на що здатна людина, може, для того, аби з гіркотою сказати собі й навіть іншим: бачите, скільки я можу, — а все ж при тому всьому і їй хотілось би знати, що залишиться від її життя людям у прийдешньому? Нехай би тільки те, що пише. Та нехай і отся її подоба залишиться, нехай бачать її такою, якою побачив Труш, і нехай ніхто навіть по смерті її не зазірає в щілину на пережите нею життя, не копіюється в ній, бо їй і по смерті буде боляче від чужого необережного дотику. Невже поети, — думала вона не раз, — мусять завжди жити на розпутьті великому і віддавати людям на осуд, на поталу не тільки свої думки й роботу, а навіть і своє життя? Сперечалась колись з того приводу з Маковеем, переконувала його, що кожна людина має право боронити свою душу й серце, щоб не вривалися туди силоміць чужі люди. А може, то тільки її власне почуття, і бракує такому міркуванню теоретичного розуму, — але ж і тепер зовсім недавно, на гейнівському вечорі, коли слухала другий реферат — біографічний нарис про Гейне, — обурювало її, що там так багато місця віддано літературній плітці, хіба є яка користь з перемивання й перевертання кісточок померлого поета?

Може, не треба було погоджуватись на портрет, якщо раптом через те малювання з'явився такий смуток? Змусила себе усміхнутись — Труш так делікатно, аж мило, зносив її поганий гумор і задуму:

— А знаєте, якось-то в Гадячі у нас гостював один молодий маляр. Фотя... Фотій Красицький, він

чомусь мене увічнити не пробував, хоча всіх інших малював... Мабуть, я не підходжу під його смак!

— Під мій підходите якнайліпше, панно Лесю, і я маю намір увічнити вас, а разом і своє ім'я при вашому портреті!

Ох, ті галичани, вони так вміють правити вишукані компліменти! А їй тої миті раптом захотілось обернутися мавкою з довгим блискучим зеленим волоссям, обернутися мавкою у настороженому, готовому до якогось незвичайного дива предковичному волинському лісі.

Жовтий пісок звихрився, у піску танцювало маленьке хитре бісеня, стрибало на тоненьких волохатих ніжках, чіплялося мене і спокушало, примружуючи кругле зелене око: то чому б тобі не спробувати залюднити отсю пустелю, приведи сюди двох дітей з папірусами, нехай спробують заховати свій скарб у піску, — побачимо, що з цього буде, — а оскільки люди нічого робити мовчки не годні, то мусять же і ці говорити, — так гарно буде, коли вони заговорять, бо ж твоя в тім воля, що вони вимовляють!

Я відчувала, що це святотатство, я не мала права торкатись того, чого не дописала Лесю, — але спокуса була велика, надто велика — я не могла більше знести самотності і жовтизни пустелі, і того хитрого бісівського нашіптування, і я здалась, підкорилась, і змусила дітей опинитись у пустелі.

Дівчина. Спинімося тут. Сюди ніхто не ходить, Така тут жовта пустка і мовчання.

Хлопець. Гаразд. Хай буде так. Пісок сховає скарби.

Дівчина. Премудрість у піску... Послухай, брате, А як сюди ніколи і ніхто не звідається більше,

То вже помре премудрість? Й правда вмере?

Не було ж краще батька рятувати, аніж отсе?

Слова самі в собі — лише пісок і порох, Шемрання непотрібне й невагоме, Що сиплеться між пальців, нездатне навіть

Додержатися форми певної. А батько... Хлопець. Мовчи. Коли прийшла сюди, навіть сумнів

Зламати має наш розважний вчинок? Ми зважили усе, і вибрали, й рішили — То й мусимо вчинити, як рішили.

Дівчина. А що, як храм на цьому місці забудують?

Хлопець. Тоді також ніхто не знайде й не зуміє... Тоді наш скарб на підмурівок під Новому храму. Й проголосять нашу правду люди,

Котрі самі прийдуть до тої правди, — Хіба одне життя людське Не варте перемоги мислі?

Дівчина. Ми батька не побачимо ніколи...

Хлопець. Ти знову за своє! Гадаєш, що мені Байдуже?

Дівчина. Я вже мовчу...

Двоє дітей узялись до роботи. Пісок осушався й осушався, то була страшенно мозольна справа — викопати в піску сховок для папірусів, здалека виглядало, що вони бавляться просто, як звичайно бавляться діти, будуючи свої химерні, недовговічні замки на піску. Могло також здатися, що вони шукають і хочуть знайти воду в цій пустелі. Мале бісеня тихенько підмінювалось із їх зусиль, а в пустелі десь далеко

родився вітер і здіймав угору пісок, пісок їв очі, різав повіки.

Дівчина. Послухай, а почім ти знаєш,
Що ніби ті, в новому храмі,—
То наші однодумці будуть, а не вороги?
Скажи, звідкіль ти знаєш?

Хлопець. Спіши, сестричко. Поки прийдуть люди,
Що з'являться на світі після нас,
І вибудують храм у цім пустельнім

місці,—
Сюди і зараз можуть нагодитись
І нас побачить. Тоді марними стануть
Розмови про майбутнє, бо ми не

скінчимо
Свого завдання. Поспішися, сестро!

А все ж видно було, що його гризли сумніви, хоча він відкидав докази хитрого бісеняти, нібито марна його праця, хлопець відважно змагався із власними сумнівами, що їх уголос вимовляла наївна його сестра, бо не знала, що не слід піддаватися сумнівам, і вони закінчили роботу, і тоді хлопець упав на коліна і простер до сонця руки.

Хлопець. О Геліосе добрий і всевладний,
Тобі, найкращому з усіх богів,
Ми звірили велику таємницю
І просимо ці скарги берегти
Аж до часів прийдешніх і прекрасних...

Бісеня реготало на повну губу і, регочучи, ховалося у бистрому в'юнкому піщаному вихорі, металось пустелею, кепкуючи з мого безсилля, з того, що йому вдалося спокусити мене і змусити робити щось, чого я не вміла робити. Я розуміла, що нічим не могла

озброїти дітей серед пустелі, розуміла свою мізерність, свою недосконалість, і брак мудрості розуміла, і все-таки я хотіла, аби ті двос дітей не zostалися безсловесними, аби вони щось говорили, бо мені було так самотньо серед пісків, а те лукаве бісеня реготало з мого безсилля, аж поки місто не повернулося назад, принісши з собою важку, але таку звичайну й необхідну мені для існування суету.

Він шукав її скрізь, навіть там, де її напевно не могло бути, де ніщо не в'язалося з її іменем, і зовсім не дивувався, що саме в таких випадках приходило прозріння, сказав би навіть — відкриття, але ж щодо себе треба мати відвагу вжити подібного окреслення.

...Космач палахкотів осіннім пожегом і вщерть наповнювався плачем трембіти — ховали стару жінку з гір, несли труну на руках аж із верхів, аби виконати предківський обряд, — тому їй несли до косконати предківський обряд, бо нагорі своєї не мали; заводили мацької церкви, бо нагорі своєї не мали; заводили плакальниці, як осінній вітер, і трембіти трембітали, мовби хто розвивав і розвивав сувій чорної матерії, тоді йому всі голоси мішалися з барвами, а барви брали розмаїтого звучання, густими контрабасовими тонами громадилися сиві хмари над Космачем, тоненько, як сопілки, видзвонювали жовті й червоनावі листочки на деревах, і чорні очі старого Дзвінчука також видавали якийсь звук, однак він не вмів той звук ні з чим порівняти.

— І відтоді всі кажуть, ніби Дзвінчуки забили Довбуша, а то неправда, я вам кажу, що неправда, а мені самому мій дід оповідав, що такі неправда.

— Як же неправда, коли якраз Дзвінчуки?

— Ні. То лиш на нашому обійсті, але не ми. Дзвінчуки не зрадили їй не забили, він приходив по зброю, і об тім знали, а не до ніякої Дзвінчуки, то також байка, одне лиш правда — на нашому обійсті

старому... Он тут стояла хата; а там потік і камінь — бачите, ось так геть усе й було, він тут проходив — і хтось стрілив, і тут він упав, але ми не зрадили. Самі собі подумайте — коли б ми зрадили... Хтось сказав — ніби так, я кажу — ні, чому ж ви тому комусь вірите, а мені не хочете?

Тепер художник знав: чорні зіниці Дзвінчука ро-дили звук пострілу. Так ось як це виглядало. Дзвінчуки не бажать залишатися навіки в людській пам'яті зрадниками й намагаються створити свою версію загибелі опришка. Дзвінчуки не бажать зватися зрадниками, і яка з легенд правдивіша, якій судилося жити довше (зрештою, можуть залишитися й обидві) — хто його відає? Одне лиш зовсім зрозуміло: людям важко нести на своїм імені пляму; нехай навіть її стирає й змиває праведне життя кількох наступних поколінь, — щось усе одно зостається, і ось чому старий Дзвінчук розповідає кожному свою версію загибелі Довбуша.

— Ви самі поміркуйте, та коли б ми зрадили, хіба росло б щось на цьому полі? Та нічого б у нас не виросло! На Юдиному полі зерно не проросте. Ото вже істинна правда, можете мені, старому повірити!

Стару жінку з верхів у труні понесли назад у гори, щоб там поховати, а трембіти все розгортали та розгортали безконечне чорне полотно, але, може, це була тільки луна, відгомін, а в чорне був убраний Юда, він утирав піт з обличчя й усе копав та копав землю на своєму знеславленому полі, купленому за тридцять срібняків, йому й досі не спадало на думку, що на цьому полі ніколи нічого не виродить, жодна бадилінка не проросте. Леся ж також сказала про це виразно й недвозначно, — художник тільки тепер, після бесіди з Дзвінчуком, до решти осягнув сенс написаного нею.

Художник. Слухай, Юдо!
Юда.

Чого ти хочеш? Мабуть, і тобі
Забаглося мене тут сповідати!
Я цих сповідників без ліку знаю,
Наслухався... До вчителя іди.
Хто ж краще, ніж він сам, тобі
розкаже,

Як все було... Не стій! Іди!
Художник. Мені
Будь-що потрібно знати: чи,
зрадивши,

Ти вірив й далі у його учення?
Юда. Лиш зрадою мені не дорікай!
Петро учителя зрікався тричі,
Святий, однак, — святий же, а не
зрадник.

Художник. Він сумнівався, і тому відходив,
Але ж вертався, бо верталась віра.
Юда. Галаєш ти, що сумнів — це не зрада?
Що повертався він без липемірства?

Від зради гірше, тричі відступившись,
Вертатись знов з надією на святість!
Художник. Тому, не сумніваючись, ти зрадив, —
Не сумніваючись, не вірячи,
спокійно?

Мені здається — ти подумав, Юдо,
Як він помре, то й з ним його
всесильність.

І ти убив...
Юда. Та ні, не я убив!
Художник. Убив, бо думав: з тим всьому кінець.
А трапилося так, що смерть —
його початок.

Він тільки після смерті справді жив,
Смерть возвеличила його навіки.
Убивши, ти возніс його над світом,

Йому безсмертя смертю сотворивши...
Та й над самим собою він піднявся,
Коли помер, розп'ятий на хресті.
Ти, зрадивши, таке вчинив для нього,
Чого всі однодумці не зробили...
Мовчи! Я не хотів...

Ю да.

Х удо ж н и к.

А сам зостався
З безплідним клантем поля, на якому
Що не посій — дарма. Ти лиш

Ю да.

признайся:
Зібрав хоч раз врожай на цьому полі?
Облиш. Ти ж бачиш сам — мене

Х удо ж н и к.

здурили,
Мені продали клин землі заклятий.
Заклятий клин? Ти сам його закляв
Своєю зрадою...

Він уже бачив те, як міг би передати по-своєму її думки. В уяві вимальовувалася картина: закляте Юдине поле без жодного колоска, і Юдине обличчя, таке ж безнадійно чорне й безплідне, позбавлене сподівань і віри, затавроване обличчя Юди, — хай навіть мізерним було учення, в яке спершу повірив Юда, хай ті слова, слова, що їх промовляв учитель, були не зерном, а половою — та не зрадою встановлюється істина...

Матеріал для роботи він діставав у майстерні художнього інституту, там працював один старий, який напрочуд гарно вмів робити замки й ключі, а також доставчав художникам, які займалися дереворітками, усе потрібне для роботи. Більше ніде у місті не можна було дістати такого дерева, чутливого, піддатливого, ніби наперед готового прийняти кожен штрих задуму. Треба було тільки пояснити старому, для чого піде дерево, — а тоді він уже робив більше, аніж це здавалося можливим, і природні лінії укла-

далися на дереві так, ніби знали бажання художника. Можна було подумати, що старий має таємну змову з якимось божком — господарем грушевих дерев, який постачає його чарівними золотистими дощечками.

Цього разу художник не міг би пояснити старому, чого хоче. Юда — всього лиш Юда, це могла бути ілюстрація до її думок, відкриття з Юдиним полем просто навчило його дошукуватись в усьому довкола сліду її думки, а в написаному нею — особливого змісту. Але ні, навіщо йому Юда?

Художник сидів собі, ніби прийшов на балачку до старого, а той тим часом щось шліфував, стругав, вигладжував, полірував — у цих мудрих руках, великих і грубуватих, дерево здавалося зовсім м'яким, наче воскова табличка, якій він з власної волі надавав будь-якої форми.

— Адам побачив світ у всій його красі й сказав богіві: «Господи, я б хотів відтворити зроблене тобою, аби остаточно переконати світ у величчі твоїй». Господь усміхнувся в бороду, бо знав, що Адам лукавить. Насправді ж Адам просто боявся, що прекрасне видіння може зникнути, і в дитинячій гордині своїй сподівався, що, відтворене ним, усе стане тривкішим і тривалішим. Господь усміхнувся, але він тоді ще любив Адама й не відмовив йому — нехай бавиться, подумав бог. І дав Адамові фарби, і полотно, і пензель, і сказав: «Працюй». День, і два, і більше трудився Адам, і задрив богіві, що той уже по пістях днях міг спочити, вдоволений собою, — бо сам Адам не був задоволений тим, що зробив, і оскільки не спало йому на думку, що то він незутарний передати красу божого світу, то прийшов до еретичного висновку, нібито бог сотворив річ не надто досконалу — і почав на своєму полотні творити світ таким, яким йому самому праглося той світ бачити, — і знову не

був вдоволений здійсненим, і знову починав усе спочатку, бо був не богом, а Адамом... Я хочу тим сказати, що якраз від Адама й походять митці, — засміявся старий, розповівши художникові цю байку. Художник дивився на те, що старий тримав у руках. Бог, може, й сотворив річ, назагал не зовсім досконалу, зате в руках у старого було те, що художник хотів понад усе взяти собі, бо той шматок дерева був досконалий.

Навіть тепер, коли довкола стояло місто, я думала про те, що як уже торкнулася цієї справи, то мушу знайти стародавній папірус, бо це вже стало моїм обов'язком. Інакше для чого тоді я тривожила дітей, і привела їх у пустелю, для чого я змусила їх говорити щось там, посеред пустелі? Я повинна знайти папірус і прочитати його, а мале бісеня з'явилося за мною до міста й ходило слід у слід, і тишилося з моєї безпорадності.

Портрет свій побачила Леся ще раз, через рік.

Помер Мержинський. Туга гнала світами шукати десь у якомусь закутку забуття. Змінити обстановку зустрічатися з людьми, працювати. Все те якось не йшло, абсолютно нічого не хотілося. Тягуча, в'язка й незборима апатія стояла над нею — доводилося змушувати себе до всього, і надумувати собі бажання, яких не відчувала. Часом хотіла аж до різкого, майже фізичного болю тільки одного — нехай би все спочатку, і неправда, ніби його смерть звільнила її від тяжких, надмірних для духу й тіла обов'язків. Неправда, що тепер вона має час, і право, і необхідність відпочити й зробити щось для себе, — нічого їй для себе не треба, нехай би все спочатку й без кінця, аби лиш він був, і жив, і щось говорив, і просив її грати, або ж читати, або ж просто тримати його руку

в своїй. Водночас розуміла, що смерть порятувала його від муки — не від життя, адже упродовж місяця Мержинський поволі гинув, і та довга й важка агонія була мукою і для оточення.

Потому минали дні — один, і другий, і десятый, — і хоч без бажань і без радості — а таки жила, і дивувалася, що годна жити і коли б могла, то просила б у нього вибачення за те, що живе, — бо як же могла без нього? Він усе мріяв про подорожі — до моря, або ж у гори — чому-то люди перед смертю завжди говорять про подорож? Далека дорога? Дорога без вороття? А добре б у гори. На зелену Буковину — в край, що давно став для Лесі дорогою мрії. У зелені весняні гори.

Весною її завжди гнітила пропасниця, була вона вірніша од найвірнішого дружини, але весною ж і манило в дорогу — чи то страх перед пропасницею, котра найбільше докучала саме вдома, чи то звичка вже була, народжена вічною необхідністю мандрувати, шукати рятунку для здоров'я, виборювати життя, — а чи то, може, мала таку бродячу натуру? Хіба ж тільки тому рвалася в дорогу, що змушувала її хвороба? Хіба не зривалася б з місця й не вирушала в путь, ведена інстинктом, як перелітний птах, якби була здорова? Інша річ, що подорожі з власної волі й охоти приємніші, миліші — то вже зовсім інша річ.

— Коли б мені здоров'я, то вийшов би з мене другий Пржевальський, бо я маю дуже бродячу натуру, — говорила, жартуючи, але ті жарти ні в кого не викликали усміху. А вона жартувала знову: — В мені помер великий мандрівник і великий музикант, що ж, добре, що хоч здогадалася за слово узятися...

Гори манили. Дорога на Буковину з Києва вела через Львів. Зрештою, Львів завжди лежав на всіх її дорогах, куди б не вирушала, — у Варшаву, чи до Відня, а чи у Сан-Ремо.

Паморочна вагонна задуха змінилася на львівському пероні вогким холодом, що проникав в ослаблені легені і викликав кашель. Труш зустрів, відразу перехопив до своїх рук невеликий Лесин багаж; і з вокзалу вирушили до готелю.

— Уявляє панна Леся, я вчора аж тричі виходив до поїзда, чомусь гадав, що ви вже мали приїхати.

— Гарно було б, якби я могла так за трьома наворотами одного дня приїздити!

Сірий смутний Львів і сіривата мряка. Весняна львівська хляпавка — дощ і сніг наперемінно — ніяк не бадьорила, і тільки ненав'язливість Труша і його доброхотливе старання допомогти в усьому радували Лесю. Готель «Централь» гарно обладнаний, але й там їй бракувало тепла. Трушева студія — він також жив у «Централі» — містилась поруч з Лесиною кімнатою, Труш налив у грубці, аби гостя обігрілась трохи, замовив гарячого чаю.

— Напою вас, зігрієтесь, і відразу Львів стане прекрасним, а хляпавка обернеться весняним цвітінням.

Леся охоче пила чай, тримаючи чашку по-дитячому обома долонями, долоні обігрівались, і тонкі бліді пальці виглядали такими ж делікатними, як порцеляна.

Спершу думала пробути у Львові три дні, але третього дня запізнилася на поїзд — і залишилася ще на день. Кожна із тих годин була заповнена зустрічами, бесідами, ходінням до редакції і до знайомих — добре, що Труш допомагав, а коли й міг, то виконував дещо за неї, аби вона не так втомлювалася. Втома, однак, не відходила, і напружені нерви, хоч як намагалась тримати їх у кулаці, видирались, звивались, і боляче ранили і викликали бажання сперечатись — дарма, що розуміла, як важко буде людям

розмовляти з нею, хворою. Металася між повною апатією і несподіваною спрагою діяльності, між замкнутістю і експансивністю. Дивувалась, що її запрошують ще побути у Львові — а найбільше намовляв до того Труш, і хотіла вже опинитися серед зелених гір, у теплих Чернівцях, які малювались їй чомусь дуже затишними і знадливими, ніби там чекав на неї добрий дух, здатний вигоїти біль і подарувати розраду. Львівське готельово-ресторанне життя вирвало її зовсім з берегів за ті недовгі чотири дні.

Рятувала трохи зовнішня витримка, уміння не докучати іншим, володіти собою, надто при чужих, — і через те мало хто розумів, як важко їй владнувати літературні й громадські справи. Залишила Ганкевичу кілька рукописів товаришів з України — це були брошури, злагоджені й підготовлені до друку соціал-демократами: «Маніфест Комуністичної партії» та Дікштейнова «Хто з чого живе». Помимо свого особистого переконання в необхідності якнайскоріше видати ці брошури, відчувала свій святий обов'язок перед пам'яттю Мержвинського — здавалося їй, що залишилася жити також і для того, щоб продовжити роботу свого учителя і друга.

Ганкевич, правда, не здавався людиною надто надійною. Публіцистика цього пана-радикала не раз викликала в неї заперечення, бо Ганкевич, лідер галицької української соціал-демократичної партії, був на віддалі від справді прогресивних ідей, але треба було користуватися кожною можливістю розповсюдження нелегальної літератури, і Леся наполегливо просила його писати пізніше про все їй до Чернівців, наполягала, аби підрахував, скільки коштуватиме видання, визначив, що може бути видане на галицькі кошти, а що потребуватиме наддніпрянських. Вела в тій справі поважну розмову із Франком, хоча бачилися вони того разу недовго.

Звіритися у своїх особистих клопотах не вміла нікому, не скаржилася — і та нерозділена туга здавалася ще важчою. Але не хотіла нічого легкого, не хотіла втрачати навіть болю, збуваючи його буденними словами, вимовленими в звичайній розмові. Коли все зривалось і закипало віршами, ставало вже не тільки їй належним, — тоді не боялась ані слів, ані вибуху почуттів, не з'являвся у ту мить навіть сумнів у власному таланті, не мучив звичний у інші години жаль, що живе рослиною, що ніби немає з неї користі ані людям, ані собі, не думала: нехай би моя охота до життя та дрібка таланту була подарована долею комусь іншому — ні, стократ ні, — бо тоді почувала себе найдужчою в світі.

Одного з тих мокрих, захляпаних, не по-квітнево-му холодних днів зайшла до редакції «Літературно-наукового вісника». Довідалася, що її переклади з Гейне ніде не затратились і не згубились, але, перш ніж побачити світ окремим виданням, будуть опубліковані у «Віснику» — там вони поки що й знаходяться.

У редакції «Вісника» віч-на-віч стрілася сама з собою. Знову мала перед очима той портрет, мальований у Києві, — і хоча писала матері: не знаю чому, але воно чомусь смішнуватو-таки на се дивитись, — у першу мить не мала бажання сміятись. Портрет той був чимось уже їй зовсім не належним, він стосувався не так нинішнього дня й не так того минулого, коли малював її художник, — портрет був ніби з прийдешнього, з того, що зостанеться поза нею незалежно від її бажання і волі.

Така роздвоєна, розділена, пошарпана й знервована зустрілася тоді з Павликом. Михайло Павлик був людиною, якої не боялась. Франко був для неї насамперед учителем, великим метром, і нехай відважувалась говорити метрові те, що думає, і ризикувала

критикувати метра — таку вже мала натуру, — коли б навіть сам господь бог зробив щось не так, як від нього сподівалась, то і йому сказала б, що думає, — однак Франкові не вміла чи не зважилася звіритися так, як Павликові:

— Ви, може, дивустесь, берете мені за зле мою млявість чи байдужість — то все не так, я не байдужа, мене цікавить все, що повинно цікавити... Дуже вас прошу, не кажіть того нікому з львів'ян. У Львові дехто любить, здається, займатися чужими приватними справами, а я до того не хочу нікого допустити. В мене трапилася страшна трагедія, півроку морального пекла, а тепер — істерія, анемія, та ще новий дарунок щедрої природи — якийсь катар у грудях. Хочу поїхати високо в гори, втекти від лиха... Не майте мені за зле...

Павлик мав охоту пожаліти її, як малу, збіджену, втомлену дівчинку, але вона не любила жалощів, вона навіть скаржилася аж ніби якось через силу, ніби відвертість була для неї не можливістю полегшити свою біду, розділити її хоч трохи, а навпаки: тією сповіддю вона ніби подвоювала свою тугу. Він потішив, як умів, вишукував слова:

— Але ж ні, панно Лесю, не беру вам нічого за зле, я хотів би зрозуміти, допомогти, розрадити. Ви надто легко готові йти на самопожертву задля товариша, задля близької людини — хіба ж не було так з вами тоді в Софії, коли прийшло лихо в родину вашого дядька? Чекайте, чекайте, послушайте мене хоч хвилику! При вас кожен відчувається й сам сильнішим, кращим, але чи маєте ви право дарувати себе одній людині, нехай навіть кільком людям, коли ваш талант належить цілому народові, панно Лесю? То це пусті слова — я справді захоплююся і вашим розумом, і ерудицією, і талантом.

Павлик не перший говорив, що люди при ній ста-

ють кращими й сильнішими, — але ж такому важко повірити, то був би надто щасливий дар!

— Не ідеалізуйте мене, прошу вас, дорогий друже, не ідеалізуйте, я сього так боюсь — аби потому не впасти з п'єдесталу!

Він бачив коня, зовсім незвичайного, дивовижного коня, кінь летів у повітрі, підтримуваний у польоті фантастичною силою — ба ні, той кінь був крилатий, крила мав дужі, і первова розумна сила відчувалася в крилах, політ мав напевно якусь затаєну мету, ще не зовсім йому зрозумілу.

— Готуєте для когось це дерево?

— Подобається? Гарне?

— Мені воно потрібне. Я вас прошу. Я заплачу, не в борг — я зараз заплачу, скільки скажете.

Дерево потрібне буде йому тої ж миті, він уже відчував його в роботі.

— Гм, — сказав старий. — Розумію... Адам має охоту удосконалити світ божий.

— Ні. Адам має охоту вгадати таємницю світу божого.

— Бери, Адаме, бався, — сказав старий.

Досконале дерево належало йому. Тримав його в руках — маленький квадратик грушевого дерева, за яким угадувалося прожите життя — корінь, дощ, зелене листя, кожухувата кора, довгастий жовтий плід, гостре лезо ножа, руки старого чоловіка. Дерево мало стати основою його задуму. Дерево підказувало думку.

Ритм вірша в'язався із ритмом таємниці, записаної на дереві. Але який то мав бути вірш?

Та що ж, нехай не зрушу я нічого,
зірвавшись у безодню забуття,
аби не ранила так смерть моя нікого,
як ранило мене моє життя.

Як ранило мене моє життя. Не так — щось інше. Пластичніше і водночас різкіше. Як ранило мене моє життя?

Бісеня було сумне. Підібгавши поли чудного каптана, бігло за мною:

— Зажди, що ти все ходиш та ходиш тими вулицями? Коли б ти знала, як мене втомило твоє місто, мені бракує мого піску — і що ти бачиш доброго у цьому тісному плетиві каменю? Зажди, слово честі, я маю щось тобі сказати, я знаю, де той папірус — за малий шматок хліба я покажу тобі, де заховано папірус!

Сівши на зелену паркову лавку, я примостила бісеня собі на коліна. Воно виглядало змученим і го-лодним, я дала йому шматок хліба. Хліб був черствий, я розділила кусень навпіл. Ми споживали хліб — не їли, а таки споживали — і було в тому щось від священного ритуалу, так, ніби ми обоє випрошували той хліб, і зрошували його, і благали сонце змилостивитися й не спалити врожаю — а потому вогнем обі-кали той хліб і чудувалися обоє прекрасному диву, названому хлібом, перш ніж зважилися призволитись до його смаку.

Смутно приглядалися круглі зелені очіці бісівської дитини до світу, котрий був такий звичний, і рідний, і невід'ємний від мене. Приречене вийти з пустелі услід за мною, бісеня, мабуть, тужило за жовтим піщаним пеклом, за вітром і смерчем, воно, мабуть, хотіло перекотиполем перекотитися уздовж того безмежжя — а було змушене сидіти поруч зі мною і спокушати мене до того, аби я знову згадала про двох дітей — коли ж бо тут, у місті, все виглядало значно простіше, і вже почала віддалятися від мене трагедія дітей, полишених мною серед пустелі, навіть муки сумління не тривожили мене, хоч то я викли-

кала життя в пустелі і там залипила дітей напризво-
ляще. Я думала: чи не забуло тут, у місті, моє ма-
леньке бісєня, де треба шукати старого папіруса? Не
дивно було б! Стільки сотень літ минуло, ще й не
таке забулося, цілі цивілізації випали з пам'яті люд-
ства, колосальні шматки історії — чого ж вимагати
від маленького бідного біса? Набубнявівши ніжністю
і ласкою до цієї чудної істоти, я боялась навіть во-
рухнутися, аби не зрушити задуми, в котру несподі-
вано пірнуло бісєня.

Проходили повз нас люди, перекидалися словами,
а ті слова падали на землю разом з листям — насу-
валася осінь, бісєня розгладжувало на коліні сухий
листок, він шарудів, як старий папірус, — дзеленько-
тіли десь за спиною й за деревами трамваї, там же
виблискували оголені, як нерви, трамвайні рейки,
бісєня старанно й побожно дожовувало останні крих-
ти хліба — і тоді поруч з нами сіли двос дітей, і дів-
чина вийняла з великого портфеля — з такими ходять
лікарі і студенти — старий папірус. Я стерпла, за-
кам'яніла.

Дівчина. Поглянь, що я знайшла.

Хлопець. Старовина якась, здається, правда?

Дівчина. Папірус це. Крихкий, немов зів'яле

листя.

Боюся доторкнутись, щоб

не знищить.

Хлопець. Ага... За хвилину підемо, сестричко.

Сьогодні маю всяких справ чимало.

Дівчина. Чекай, чекай! Ти чув, що я сказала?

Це ж папірус! Лежав тихенько у піску

заритий.

Хіба ж не дивина: у нас — папірус?

Немов для мене хтось навмисне

поливив,

Немов мені хтось написав на ньому
Таємне щось...

Хлопець. Дурниця. Хіба ти можеш тє прочитати?

Дівчина. У тім же й лих, що не можу!

З якого не візьмєм кінця — нічого

Порадити собі не вдатна з тим

полянням.

Потрібно ключ знайти, розшифрувати...

Прочитано ж халдейські письмена,

Етрусків навіть написи розкрито!

Мені здається, хтось благас: — Проби,

Рятуйте, зрозумійте, допоможіть! —

Я ж незугарна допомогти.

Хлопець. Чудна ти, сестро! Все тобі щось сниться

У білий, у звичайний день!

Та коли б навіть прочитала

Кождське слово на крихких листочках —

Чи пойняла б ти сенс написаного? Ні!

Слова від нас на сотні літ старіші —

Зостався звук — а чи вага зосталась?

Дівчина. Не віриш ти в значимість давніх слів?

Хлопець. Я вірю в день, котрий ось зараз бачу.

Котрий торкнутися можу, як тебе.

Дівчина. То що ж, сей день за сотні літ

Уже в ніщо обернеться, в неправду?

Хлопець. Він обернутись може у ніщо вже й

завтра,

Якщо я завтра вмеру, —

Чому не хочеш цього зрозуміти?

А хоч би й ти глибоко осягнула

Прадавніх слів і сенс, і всю вагу —

Навіщо се тобі? Кому допоможеш?

Як прикладеш до нинішнього дня

Старі молитви, істини старі, чийсь

страждання

І чийсь пізнання старого світу?

Слова, сестричко, порох і пісок.
Шемрання непотрібне й невагоме,
Що сиплеться між пальців, невдатне

Дотриматися форми. Ціну життя
людського

Складають завжди вчинки — не слова!
Дівчина. Мовчи... Коли прийшли сюди, навіщо
сумнів

Зламати має наш розважний вчинок?
Хлопець. Що ти сказала?

Дівчина. Сама не знаю... Мені здається, ніби я
Колись давно десь чула цю розмову,
І щось мене так мучить, так болить...

Хлопець. Бредня. Казок усяких начиталась
І їх чомусь за правду узяла.
Кажу тобі — у вчинку тільки правда,
І тільки дія має сенс.

Дівчина. Але ж в основі вчинку завжди слово!
Хлопець. Ні, слово — легка оболонка,
Її здмухнути може й дитинча.
Ти хочеш ще спочити — чи підемо?

Бісеня тихо, зачудовано й навіть якось злякано
поскімлювало. Дівчина вклала папірус до портфеля,
хлопець поблажливо й ледь примітно посміхнувся,
вони обоє підвелись, а бісеня учепилося за мене:

— Але ж то не так, усе не так, послухай, що
трапилося. Папірус був, але ж йому належало бути
не тут, не так, розумієш? Я не дурив, я казав прав-
ду — за шматок хліба, за цей гарний шматок хліба
я показав би тобі, де папірус, а ти сама спровадила
їх сюди, сама змусила усе це говорити — тож тепер
не гнівайся, не нарікай на мене, бо я тут ні при чому,
все з твоєї волі діялося, а що все це так — то вже не
моя вина?

Я хотіла перебити оту безладну, злякану мову, —
але не знала, що маю казати. Все було не так — все
було не так з моєї волі.

Ми пішли геть, шаруділо під ногами листя і си-
палось, як пісок у пустелі, як усі сказані й давно за-
буті слова — невже вони справді обертаються в ніщо,
ледве їх устигають вимовити? Бісеня чалапало за
мною, сумне й утомлене... Воно не сповнило свого
завдання.

Щойно повернулася до Києва з Буковини — а вже
знову виворожується дорога: до Італії, в Сан-Ремо.
Лікар радить їхати, та й сама відчуває: важко буде
перенести вдома осінь і зиму. Птах перелітний —
тільки й того, що крил бракує та ще волі і сили, аби
самій море перелетіти.

Чернівці, Буркут, Вижиця, Кімполунг — гори
недарма манили й кликали, гарно було. Тихий Прут
під Чернівцями, зелена буковинська весна з ясним,
м'яким колоритом; буркутська хата під самим лісом,
і величезна смерека, і папороть, і птахи, і Черемош
і шумить, а з ним навперейми шумить потік, що то
власне Буркутом зветься — так писала в листах до
рідних, і було в тій природі щось, що таки розтоп-
лювало холодну крижину смутку. І вже писалось,
любало холодну крижину смутку. І вже писалось,
і вже працювалось, і повертався нехай не найкра-
щий, а таки розпогіднений настрій. Вірші складались
невеселі, але якісь мовби вичарувані тим гірським
краєм:

Темна хмара, а веселка ясна,
Що ти робиш, дівчино нещасна?
Ореш тугу, сієш на ній смуток...
Схаменися, який з того skutok...

З Буркута писала Франкові:
«Посилаю оце кілька віршів і прошу не друкувати
їх всі на купу, чогось я сього не люблю, а так. щоб

«Ритми» йшли окреме, «Хвилини» окреме, рівно ж і «Легенди», все в різних числах, аби не обридати занадто людям моїми творами. «Одержиму» все-таки ще притримаю; розправа про драми — теа сулра — ще не перекладена, але таки буде перекладена...»

Напевне, уперше після повернення з Болгарії хотіла взятися до писання «Віли-посестри». Видно, то також гори викликали в уяві відважну красуню, що побраталася з юнаком, і той її кінч — тримали його в леті чудесні крила, і скорявся Вілі у своїй буйній непокорі. Тільки ще, мабуть, не прийшов був час писати про Вілу, не укладався вірш так, як належалося. Може, надто близькою ще була смерть побратима, аби саме так написати про неї, треба було, аби своє і не своє злилося до купи, так зцементувалося й так викресалось, як воно трапилося десять літ пізніше, — потрібен був час, аби могла сказати:

Погребовий спів заводить Віла —
люди кажуть: «грим весняний чуто».
Сльози ронить Віла в лютім горі —
люди кажуть: «се весняний дощик»...

Читала колись — ох, та се давно вже й було! — про вілу в Старицького: віла живе в горах. Подібна до нашої русалки чи й мавки. Тільки віла сербська більш добродійна, ніж злочинна. Вона дуже гарна, має чудовий голос, жартує часом з юнаками, а більше піклується про них і про Сербію... Віла й мавка — чи не мають вони й справді чогось спільного, чи не рідні вони сестри? Та мавка зеленокоса з волинських лісів і войовнича віла з гір — обидва здатні на самопожертву в ім'я побратимства — а чи й сама Леся не така? Бо чи могла б інакше зрозуміти тих обох?

Але то не тепер. Таке знання прийде пізніше. Тепер вона ще не відає навіть, на що здатна і що

зробити може, її, як завжди, терзає думка, що не встигне скінчити хоч половини того, що має на мислі.

І все-таки я наново шукаю старого папірусу, там мусить бути щось, до мене звернене. Маленьке бісєня притихло, присмирніло, воно втомилося, я посадила його до себе на плече, і тільки я одна його бачу, і відчуваю на плечі тягар, але позбутися його не можу — і не хочу.

Шукаю старого папірусу, хоч знаю вже тепер напевно, і не сумніваюсь, і не стидаюсь свого безсилля — не зможу дописати, і не лише тому, що не маю влади над словом і не маю мудрості такої, як вона: щоб дописати, додумати і те зробити, що комусь перешкодила довершити смерть, — треба дивитись на світ очима тієї людини. Треба нею стати, — а це неможливо. Задум належав не мені — і одне-єдине рішення, єдине розв'язання було б правильним — те, котре знала вона і котрого не встигла сказати.

Розумію вже, чому Ніка Самофракійська залилася такою, як її знайшли.

Дописувати за когось неможливо, як неможливо дожити чуже життя.

Дорога до Сан-Ремо — і знову, як весною, Львів.

І знову невдоволена собою, бо дозволила настроєві запанувати над холодним раціоналізмом, дозволила собі відверті і запальні розмови. Чи то щось було в тому львівському кліматі, що зневолювало її до вибуху й суперечок? Заходила до Кривинюка — свого доброго приятеля й майбутнього чоловіка молодшої сестри Лілі — той мало змінився, відколи бачила його в Києві, хіба що схуд. Але з усього видно було, що живе в скрутних умовах — поганенька кімнатка, і не надто нове вбрання, і не надто багата вечєра.

Кривинюк звідався, що найвигідніший поїзд до Відня відходить зранку, — тож Леся надумала побу-

ти день у Львові, щоб перепочити, — а з того нічого не вийшло, бо замість перепочинку мало не цілий вечір сперечалася з Трушем і Ганкевичем — і все з приводу Франка.

— О, пане Миколо, — сказала Ганкевичу в першу ж хвилину зустрічі. — Аби ви тільки знали, яку я мала охоту вилаяти вас ще навесні, так ви мені з тими брошурами зле зробили! Та такі затримки відбивають у багатьох товаришів охоту працювати, не вже се не можна зрозуміти? Я вже навіть шкодувала, що поклалася на вас у цій справі.

Ганкевич знаходив для себе виправдання — кошти, затримки в друкарні, коректура.

— Вибачте, панно Лесю, що так трапилось, але ж не кожен з нас тут має стільки енергії і стільки завзяття, як, скажімо, пан Франко!

— Франко! Часом мені здається, що, коли б можна було, на Франка поклали б ще більше клопотів і праці, так ніби він сам один мусить виводити Галичину до світла!

— Ви нас трохи ображаєте, панно Лесю, бо...

— Нехай я перебільшила в запалі, я розумію, але ж то наше лихо, що життя від однієї людини вимагає стільки цнот заразом!

Труш став на бік Ганкевича:

— Гадаю, що то не біда, а наше щастя, той Франків універсалізм, ми повинні радіти, що маємо такий колосальний талант, що в одній особі поєднується белетрист, поет, науковець...

— Допоможу вам порахувати, — спалахнула Леся, — і практик, і публіцист! Та ж долю нашого живого письменника-борця можна зрівняти з долею Mädchen für alles, і скільки б він у собі не містив, скільки не тягнув, ніхто йому не скаже: годі, відпочинь, я перейму!

— А для чого переймати, коли, одначе, ніхто краще од Франка не зробить його роботи! Зрештою, кожен має своє коло щоденних громадських обов'язків.

— Жартуйте, пане Ганкевич! Ніхто не напише краще буденної газетної замітки, не дасть якогось опису господарської вистави? Невже ви не бачите за тими описами скручених голів справді поетичних і глибоких задумів? Чи не розумієте, що та повсякденна Франкова газетна робота відбивається погано на його літературній діяльності?

— Перепрощую, панно Лесю, але то вже чистий літератський аристократизм! Невідомо, яку б вартість мали ті «скручені голови», за котрими ви так уболюєте, — а робота газетна має свій незагайний відгук у житті суспільності.

— Як собі хочете, пане Труш, але для мене «Зі-в'яле листя» має більшу вагу і значення, аніж усі його газетні замітки!

Тепер уже Труш і Ганкевич аж ніби забули, що розмовляють з гостем — та ще й з жінкою.

— Ви робите препогану послугу Франкові, боронячи його не знати від чого! Він би мав чутися ображеним такою обороною, бо ви применшуєте заслуги Франка перед народом.

Леся нервувалась, підносила до уст хустинку, аби притишити раптовий кашель, на блідих щоках спалахнув рум'янець, і вона все тулила до щок холодну долоню, ніби хотіла змусити себе заспокоїтись. Але не могла. Згадала, як колись давно, ще в Колодязному, Франко переказав їй план однієї драми — план здався їй дуже цікавим, оригінальним, але потім, побачивши елементи того плану у «Кам'яній душі», сказала Франкові:

— Дорогий метр, а знаєте, я від вашого задуму сподівалася більшого.

Франко, і сам не радий до кінця із зробленого, відповів:

— Що ж пораджу, се правда, довелося скрутити планові голову — є стільки причин, від мене зовсім не залежних: умови моєї роботи, умови мого життя, умови нашої сцени — чи можу я на те вплинути, змінити, панно Лесю?

Їй бачилися ті бідні «скручені голови», і вона вже зовсім розгнівано кинула Трушеві:

— А коли б так вас, митця, примусили шильди малювати та вагони фарбувати для громадського добра та хліба насущного, а пейзажам голови скрутити?

— Але ж то зовсім що іншого! — образився художник.

— А вам, пане Ганкевич, якби казали плаці для мітингу замітати, скрутивши голови вашим промовам?

— Що ж, якби треба...

— Мені було б вас дуже шкода!

— То се, значить, ви нарікаєте на практичну роботу Франка?

— Так, так! Жалую! За тою практичною роботою міг би загинути літературний талант, коли б не був таким сильним, надлюдськи потужним, як у Івана Франка!

— А я таки думаю, що такий писатель, як Франко, ніколи не скаржиться на замітання плаців, — сказав Труш, — бо знає, що тим він готує путь іншим, може, й більшим талантам, що, напевно, розів'ються при ліпших умовах...

— Хотіла б я дожити до тих ліпших умов. Коли б хоч так!

— Панно Лесю, прошу вас дуже, заспокойтеся, не можна так близько брати до серця... — Труш хотів якось припинити вже ту суперечку, та Леся не згодилася.

— Як не будемо брати таких справ до серця, то можемо занепасти літературу нашу, звести весь літературний розвій до газетної справи!

— Але ж і Геркулес чистив стайні! І то честь для громадянина — замести плац для народу, для звичайної навіть публіки! Певно, кожен має свої переконання, і коли панна Леся бажає займатися тільки чистою літературою, а не замітати плаці, то має на те право — панна Леся насамперед жінка...

Мусила б узяти все на жарт — тоді б не скінчилася та суперечка так важко для неї. Але забракло почуття гумору в той мент, бо все було надто болочим, надто поважним. Аж задушно їй зробилося, мало не до млости, хоч було в кімнаті не надто тепло. Ганкевич і Труш вибачились і знову просили не брати всього так близько до серця — чей же на те не дозволяє панні Лесі здоров'я, але хіба щось могло допомогти? Уже не знала, хто має рацію, хоч ніби й не почувала себе ображеною чи «побитою по всіх пунктах» у суперечці. І все-таки... Хто ж має рацію? Ні, її робота — не «чиста література», ні, і нехай вона не так часто пише те, що «треба», — але ж усе, що вона пише, то таки потрібне, потрібне, нехай не підступає сумнів, бо інакше — навіщо бореться за життя, чи не для того, щоб писати? Що ж, нехай вона ніколи вміслю не, з виразним наміром, не віршувала, нехай ніколи не кликала вірші до себе — але ж вони самі йшли на думку, а думка була розтривожена не тільки особистим болем чи почуттям, думку тривожило все людське, все живе.

Ані Ганкевич, ані Труш не здогадувались, що тоді вона проплакала півночі після тієї розмови — вона, котра не плакала часом і в найважчі хвилини життя. Все марилося їй оті «скручені голови», і вона думала, що Франко повинен би її зрозуміти, і її слюва, і слюзи, бо ж не був він аж такий невразливий

до тих «скручених голів» — хоча, хай би краще був таким, яким уявляли його собі Лесині співбесідники!

І вже пізніше, по двох роках, описуючи Франкові у листі цю розмову, Леся запитувала:

«Чому все має право на сльози: і туга материнська, і нещасне кохання, і громадський жаль, а тільки душа поета, що втратила діти свої, мусить мовчати?.. І скажуть колись люди: коли сей народ пережив і такі часи, і не загинув, то він сильний».

Наступного ранку вона від'їхала до Відня, а далі — в Сан-Ремо. Перелітний птах, змушений мандрувати за сонцем, щоб жити. Перелітний птах, котрий вічно тужить за рідною землею.

Кінь крилатий кров почув гарячу,
знявся вгору, мов кривава іскра,
і помчав далеко, в дикі гори...

Похапцем, гарячково, так ніби йому залишалося зовсім мало часу, він вирізав на гладенькій поверхні грушевого дерева того коня з крилами і Білу Вілу на коні. Тепер він знайшов, що шукав. Біла Віла летіла на крилатім коні, дивовижно гарна у своїй безсмертній тузі, у своєму гордому переконанні, що має право вершити людську долю, і водночас — нещасна у своєму горі, у своїй безмірній втраті. Вона залилася без побратима не тоді, коли забила його власною рукою, — ще тоді залилася вона самотньою, коли побратим зневірився у ній, коли міг лишень припустити можливість зради. На одному боці дерева він вирізав горду Вілу, на другому — самотню Вілу.

Віща Віла плаче. Віща Віла вбила побратима. Віща Віла хоче вмерти, але їй навіки судилося безсмертя і навіки судилося мука.

Ходять в горах світляні веселки,
По долинах оживають ріки,
В полонинах трави ярі сходять,
І велика понадхмарна туга
Нам на землю радістю спадає...

Три руки має Віла, і однією рукою вона утримує крилатого коня, другою пестить обличчя мертвого побратима, котрому сама одібрала життя, а третя долоня прикриває очі Віщій Вілі, бо не хоче, не може Віла бачити того, що мусила вчинити і вчинила.

Як і той кінь — трирука Віла була розв'язанням несподіваним, але зрозумілим йому самому.

Якось придбав старовинну ікону. Ретельно відчищав од брудно-червоного, не знати ким нахляпаного лаку ікону — і ласкавий світлий лик жінки-матері відкрився йому. І дивне щось запримітив відразу, але не відразу усвідомив, у чому ж те дивне полягало, а потому побачив: мала та жінка три руки. Одну притуляла до грудей, тонкі смаглі пальці були стулені до купи, рука була делікатна й ніжна, при зап'ясті її околповав вузький, з золотим кантом, старанно й тонко виписаний, рукав сорочки. Друга рука підтримувала дитину, і була чомусь не така делікатна, а ще більш смагла, і пальці виглядали міцнішими, грубшими, а дець раптом зовсім несподівано, якось знизу, зводилася ще одна долоня, ледь окреслена, легка, однак напрочуд гарна, здавалося, що пальці ворухнуться — і долоня прикриє тіло маляти, захищаючи його від усіх-усіх напастей, від тягара життя й невідомості.

Віла також мусила мати три руки, бо так той образ увійшов у його розуміння, так глибоко закоренився, що не здавався йому чужим, а найбільше тоді, коли вже знав, що зобразить Вілу, саме Вілу, а не що інше, коли ритм тасмниці, записаної на дереві, злився з ритмом того дивного білого вірша, вільного і вод-

ночас міцного, і все розв'язалось, і вирішилось, і набрало чіткості, і він ледве встигав за своєю думкою малюючи чорний первинний ескіз — і переносячи його на дерево, і відшукуючи найтонші штрихи, які надавали зображеному життя й затаєності. Його Віла мала бути саме такою і такою мусила зостатися, а іншою він її не бачив від самого початку, коли ще навіть не відав добре, що то буде саме вона.

Закінчивши роботу, художник довго не відважувався поглянути на зроблене як сторонній, щоб оцінити витвір, бо зроблене стало частиною його самого.

ЗМІСТ

КИЛИМ НА ТРИ КВІТКИ . . .	3
ЧИСТОТІЛ	93
БІЛА ВІЛА	135

Бічуя Н. Л.
Б67 Повісті.— Львів: Каменярь, 1978.— 175 с., іл.,
4 л. іл.

ІСБН

До нової книги Ніни Бічуї увійшли три повісті «Біла Віла» — філософський твір про Лесю Українку. «Килим на три квітки» і «Чистотіл» — розповідь про нашого сучасника, про робітників оновленого Львова. Письменниця порушує питання обов'язку людини перед суспільством, поєднання громадянських та особистих інтересів.

Б 4702590200—043 45—78
М214(04)—78

У2

Нина Леонидовна Бічуя. ПОВЕСТИ.

(На українському мові)

Рецензент П. Я. Яцук

Львів, видавництво «Каменярь», 1978

Редактор Є. Г. Курчак

Художник М. С. Попов

Художній редактор В. Р. Пікулицький

Технічний редактор Ц. А. Буркатовська

Коректор І. М. Микита

Інформ. бланк № 375

Здано до складання 17. 02. 78

Підписано до друку 10. 05. 78

БГ 10021. Формат 70×100¹/₃₂

Папір друкарський № 1,

вклейки — офсетний № 1

Гарнітура звичайна нова

Друк високий

Обсяг 7,48 прив. друк. арк.

8,01 обл.-вид. арк.

Тираж 15 000. Зам. 284-8. Ціна 60 к.

Видавництво «Каменярь»,

Львів, Підвальна, 3.

Львівська книжкова фабрика «Атлас»

республіканського

виробничого об'єднання

«Поліграфкнига»

Держкомвидаву УРСР

Львів, Зелена, 20.